

TRŽIČ

Mestna geografija

Slava Lipoglavšek-Rakovec

Položaj mesta

Tržič, ki je eno izmed pomembnih gorenjskih industrijskih središč, je nastal na mestu, kjer je že zaradi naravnih pogojev dana možnost za razvoj večje naselbine.

Severno od tod si Tržiška Bistrica v ozki slikoviti dolini utira pot proti ravnini Ljubljanske kotline in prav v Tržiču se izteka v Bistrico Mošenik, ki je ustvaril s svojo dolino važno prometno pot izpod Ljubelja navzdol. Brez dvoma je bila ta stara tovorniška pot čez važno sedlo eden izmed prvih nagibov za nastanek Tržiča. Prometna pot preko Ljubelja je priklicala v življenje prvotno tržiško naselbino, ki je ležala v dolini ob Mošeniku dokaj višje od današnje. Zavoljo vzdrževanja pota in oskrbovanja potujočih tovarnikov je bil tod postavljen prvi gostinec, jedro kasnejše naselbine. Tudi rast poznejše naselbine je tesno povezana, kakor bomo še ugotovili, s prometom preko Ljubelja, in kot se večja promet preko prelaza, tako raste tudi naselbina. Zaradi prometne poti, ki je vodila skozenj, je Tržič nastal in napredoval.

Postavljen je namreč prav pod vzočje ljubeljske ceste, pod prve znatnejše klance, ob sotočje Bistrice in Mošenika. Obe strugi imata tod kar znaten padec in zato prav lahko razumemo, da so se tu ob vodi nastanili številni kovači in fužinarji, ki so imeli dovolj opravka s podkovanjem konj, popravljanjem kovinskih delov ob mostovih, napravljanjem železnih zavor in podobnim. Prav gotovo so bile tudi močne vodne sile, ki še danes predstavljajo važen vir energije, že ob nastanku naselbine eden izmed odločilnih faktorjev, ki so določili lego današnjemu Tržiču.

Mošenik se steka v Bistrico tam, kjer je še zadnje ozko grlo, v katerem se da prav lahko zapreti dohod od juga navzgor. Brez dvoma je tudi ta obrambni razlog bil eden izmed važnih činiteljev, ki so določili lego današnjemu Tržiču. Takoj pod Tržičem namreč izstopa Bistrica iz ozke doline in prehaja v široko, plosko dolino, vrezano v zgornji miocen in diluvialni prod Ljubljanske kotline.

Z vseh strani obdajajo Tržič strma pobočja. Z juga in vzhoda ga utesnjuje Kriška gora oziroma Kukovnica¹ (1482 m), s severa padajo proti mestu strmine Pirmanc (871 m) in Kamnika, z zahoda pa se proti Mošeniku in Bistrici spuščajo vzhodna pobočja Dobrče (Dobje, 877 m). V vzhodnem delu tega pobočja je večji pregib »Na zavrovitu«, ki je edina večja terasa nad mestom. Ravnica namreč, na kateri stoji nekdanja graščina nad mestom, je umetno narejena in je stari grad Neuhaus stal nekoliko više na pobočju, nad današnjim poslopjem.

Južnovzhodno ležečo Kukovnico in vzhodna, do Bistrice segajoča pobočja Dobrče (Dobja) sestavlja šlernski dolomit, ki nas opozarja nase s svojo bleščečo belino v kamnolomih na Bistrici ob cesti Tržič—Begunje in v Pristavi ob cesti, ki vodi proti Ljubljani.

Podlago šlernskemu dolomitu tvorijo mehkejšje kamenine, ki jih na površini opazimo že ob cesti, ki se spušča s Pristave proti Tržiču, nastopajo pa tudi na pobočju Kukovnice okoli cerkve in na nasprotnem bregu Bistrice, pa se ob vzhodni Dobja vlečejo ob Mošeniku proti severu in preko Kramarjeve gube proti severozahodu. To so glinasti skrilavci sivozelene, vijoličaste in rdečerjave barve, prepereli pa so sivorumeni in se menjajo s tršimi pločastimi peščenjaki. To facies je smatral Teller² za ekvivalent školjkovitega apnenca, Kosmat in Rakovec pa ugotavljata, da je to wengen.³

Sredi tega pasu wengenskih skrilavcev in peščenjakov leži Tržič. Tudi med hišami opazujemo ponekod strme, proti jugu padajoče sklade pločastih peščenjakov. Zelo dobro so vidni n. pr. ob kolovozni poti nad cerkvijo. Plast aluvialne nasipine ob Bistrici in Mošeniku je prav ozka, na njej leži le osrednji del Tržiča z Glavnim trgom, čim pa se začne pobočje nad bregovi Mošenika in Bistrice dvigati, opazimo na njem spet wengenske plasti.

Iz triadne dobe imamo na Slovenskem ohranjene sledove vulkanskega delovanja v porfirjih in porfiritih, ki nastopajo v Julijskih Alpah, Karnijskih Alpah, Karavankah, Savinjskih Alpah in še drugod.⁴ Tudi okoli Tržiča nastopa felzitni porfir, in sicer zahodno nad mestom okoli kote 877 (Dobje), pa tudi na severnem pobočju Kukovnice, kjer leži porfir povsem konkordantno med peščeno skrilavimi plastmi, že blizu šlernskega dolomita. Na nasprotni strani doline, na severnih pobočjih Dobrče, se pojavlja porfir okoli Kramarjeve gube, pa tudi severozahodno od tod proti vrhu Dobrče zasledimo vložke porfirja, ki leži vrh wengenskih plasti in zavzema znatno večjo debelino kot na nasprotnih pobočjih.

¹ Prebivalci v vaseh, ki leže južno od te vzpetine, imenujejo goro Kriško goro, v naselbinah pod severnim pobočjem (v Tržiču, Lomu) pa ji pravijo Kukovnica

² Teller F., *Exkursion in das Feistritzthal bei Neumarkt in Oberkrain. Führer f. d. geol. Exkursionen in Österreich*, IX. inter. Geol. Kongress, Wien 1903.

³ Rakovec I., *Triadni vulkanizem na Slovenskem*; *Geogr. vestnik* XVIII, 1946, str. 145.

⁴ Rakovec, o. c., str. 140, 158, 159.

V severovzhodnem delu Tržiča nastopa školjkoviti apnenec, ki prečka dolino Bistrice in jo kot skalni zapah zapre in utesni.

Tako leži Tržič sredi vzpetin, ki ga obdajajo krog in krog in katerih pobočja so dokaj strma, tako da ponekod kar odrezano padajo

Zgornja slika nam prav lepo prikazuje stisnjenost Tržiča med strmimi pobočji. Za mestom se dviga na severni strani greben Kamnika in Pirmanc, nad njim vidimo predgorja Košute in končno greben Košute. Med temi vzpetinami je vrezana dolina Bistrice, ki priteka v mesto ob vznožju Kamnika na sredi desnega roba slike. Ob Bistrici poteka nova Dolinska cesta. Med njo in cerkvijo leži najstarejši del Tržiča. Skrajni spodnji desni rob fotografije nam kaže strmo pobočje Kukovnice ali Kriške gore. Ob levem robu vidimo začetek šentanske doline z Ljubeljsko cesto. Pod njo teče Mošenik. Na njegovem desnem bregu vidimo strma pobočja Dobja, med potokom in Bistrico pa leži osrednji del mesta z izrazitim Glavnim trgom po sredi.

navzdol. Saj se že v neposredni bližini mesta, ki leži v nadmorski višini 494 do 529 m, nahajajo kote 877 in 984 na zahodu, 871 na severu, jugovzhodni rob Kukovnice pa se že kar nad Tržičem dvigne v višino preko 1000 m vse do kote 1482 m.

Južno od Tržiča izstopa Bistrica izmed pobočij, ki so ji doslej utesnjevala dolino, in si jo vreže v mehke plasti morskega miocena. V to dolino vreže še ožjo, erodirano v diluvialnem produ, s katerim je nasuta Ljubljanska kotlina.

Šele tu, na južnem robu mesta, opazimo ob Bistrici okoli kolodvora in južno od njega vrsto teras, ki so zlasti lepo razvite na desnem bregu Bistrice. Med kolodvorom in vasjo Bistrico sta razviti dve stopnji.⁵ Obe sta postwürmske starosti. Tudi okoli Pristave in južno od nje nastopa na levem bregu Bistrice v višini okrog 510 m široka terasa.

Značilno je pač to, da lega na prodnatih terasah še vse do danes ni izvabila Tržičanov iz njihovega opevanega kota, da bi si gradili hiše oziroma industrijske zgradbe na primernih pregibih bistrških teras, temveč še v našem času raste mesto v glavnem le v neposredni bližini Glavnega trga in le prav malo izven tega.

Vsekakor so bila strma pobočja neposredno okoli Tržiča rasti naselja močna ovira. Ker je ob sotočju Bistrice in Mošenika le malo ravnice, je bila ta prav kmalu zazidana. Spričo tega je bila stiska za prostor dokajšnja, saj so strma pobočja ustvarila kotlič z eno samo odprtino proti jugu, ki se je pa prebivalci, kot že povedano, niso kaj prida posluževali. Zato je mesto začelo rasti tudi po pobočjih in se raztegnilo ob Ljubeljski in Dolinski cesti navzgor. Širilo se je ob Mošeniku navzgor in ob njem so nastale hiše ne samo tik ob vodi, ob potoku in rakah, tako da voda obliva hiše, ko teče ob njih, marveč so se nekdanji fužinski obrati, ki so stali na vodi, pretvorili v stanovanjska poslopja, pod katerimi še sedaj teče voda. Nad dolino ob Mošeniku se je naselje dvignilo na pobočje pod Pirmancami ob Ljubeljski cesti celo tja, kjer ni tekoče vode. Spodaj ob vodi je bila pač stiska za prostor prevelika in tako so nastale hiše na »Cimpru«, ki še danes nimajo tekoče vode, ampak le kapnico, ostalo vodo pa si ljudje prinašajo navzgor iz vodnjaka sredi klanca.

Najviše so se hiše pomaknile na severnem pobočju Kukovnice, nad starim delom mesta, v višino okoli 560 m. Tu so v strmem pobočju tri kmečke hiše druga nad drugo. Seveda jih delo na majhni kmetiji ne more preživljati, temveč se vzdržujejo z delom v tovarni.⁶

Sestava tal okoli Tržiča je stari naselbini nudila tudi primeren material za zgradbe (triadni dolomiti in apnenci), opazamo pa tudi, da so za okrasno kamenje služili zeleni miocenski andezitni grohi iz področja okoli Piračice. Iz tega materiala opazimo v Tržiču podboje pri vratih, okenske okvire, pa tudi stopnice pred hišnim vhodom.

⁵ Glej Ilešič S., Terasa na Gorenjski ravnini. Geografski vestnik XI, str. 143.

⁶ Na vprašanje, kako da so se njihovi dedi naselili tu, na strmem, osojmem pobočju, vedo povedati, da so stala prvotno tu le njihova gospodarska poslopja, tako imenovane »gube«. Ko pa je v mestu ponovno nastal požar, so se iz strahu pred ognjem, ki je dvakrat uničil Tržič, priselili sem gor in svoja gospodarska poslopja izpremenili v stanovanjske hiše.

R e k e. Skozi mesto tečeta Tržiška Bistrica in Mošenik. Obe vodi imata na svoji poti skozi mesto dokajšen strmec, saj ima Bistrica na dolžini okoli 850 m 17 m padca, Mošenik pa na dolžini okoli 550 m 18 m padca. Tolikšen strmec je seveda nudil dokaj pogonske sile že starim fužinam, še več pa modernim industrijskim obratom. Že izven mesta se izliva v Bistrico Lomščica, ki tudi s precejšnjim strmecem priteka iz Lomske doline.

Podnebne prilike v Tržiču

Od leta 1926 dalje se temperatura v Tržiču ne opazuje, v letih 1908—1926 pa se je beležila, a podatkov ni moči s pridom uporabiti.

Od leta 1925 dalje se beležijo padavine. Ostali podatki manjkajo.

Dejstvo, da leži Tržič v dolini ob Bistrici in se razteza v smeri bistriške doline, ki poteka tod od severovzhoda proti jugozahodu, je v glavnem vzrok, da v Tržiču pogosto piha veter, ki uporablja to pot po dolini navzdol. Sicer v Sloveniji sploh prevladujejo vetrovi od jugozahoda in severovzhoda, vendar to smer vetra v Tržiču povzroča v dobršni meri tudi smer gorovij, oziroma doline, ki je vrezana med njimi.

Nočnika, ki piha v naših alpskih dolinah zlasti na večer izpod vrhov po pobočjih navzdol, v Tržiču nikakor ne »čutimo samo v toplih poletnih večerih kot prijetno osvežujočo sapico, ki prihaja s hribov v doline« (Mihelič, Meteorologija, str. 24), marveč je pogosto to prav oster, hladen veter, ki močno ohlaja ozračje, in ni »vezan samo na topli del leta« (Mihelič, o. c., str. 24), marveč se uveljavlja več ali manj vse leto. Ker so pobočja okoli Tržiča strma in dokaj visoka, drsi po pobočjih ohlajeni zrak s precejšnjo hitrostjo proti dolini. Ob slabem vremenu nočnik normalno izostane, ker se pač zračni tokovi in cirkulacija zraka podrede baričnemu sistemu. V jasnih nočeh je nočnik prav močan in nastopa že kmalu po nastopu mraka, pa tudi ob oblačnem vremenu se pojavlja, le manj izrazit, z manjšo hitrostjo in, ker so tedaj temperaturne razlike manjše, tudi manj občutno ohlaja. Vleče po dolini navzdol od severovzhoda proti jugozahodu. Le prav malo je v Tržiču dni brez vetra. Ne le zvečer in zjutraj, marveč pogosto tudi preko dneva piha bolj ali manj močan veter.⁷

Megla je v Tržiču prav redek pojav. Do Tržiča sega včasih pod večer, ko je v času mirnega anticiklonskega zimskega mraza Ljubljanska kotlina napolnjena z gosto meglo. Seže navadno samo do Tržiča, včasih tako, da je spodnji del mesta v megli, zgornji pa izven nje. Megla leži le kratek čas. Ko zapiha nočnik, jo potisne nazaj proti jugu. Včasih se pojavi megla tudi zjutraj in v izrednih primerih obstane ves dan (n. pr. 19. decembra 1951).

⁷ V zvezi s tem so pogostna obolenja srednjega ušesa, ki so po mnenju krajevnega zdravnika tako številna kot le malokje drugod.

Podatki o padavinah nam povedo marsikaj zanimivega. V naslednjem navedene številke se nanašajo na dobo 16 let, od 1925 do 1940. Iz njih je razvidno, da se letna množina padavin giblje v Trziču od 2294 mm (maks.) do 1229 mm (min.) in da znaša povprečna letna količina 1604 mm. Če to množino primerjamo s podatki postaje pri Sv. Ani, kajpak opazimo, da je pri Sv. Ani dokaj več padavin. Šaj znaša povprečna letna množina padavin pri Sv. Ani 2093 mm (min. letno 1578 mm, maks. 2988 mm).

Trzič ima seveda manj dni v letu padavine kot Sv. Ana (v Trziču je srednje število teh dni 139,2, pri Sv. Ani 152,1). Povprečno največ deževnih dni ima Trzič v maju (15,1), približno enako deževni so meseci oktober (srednje število deževnih dni 12,8), junij (12,6), april (12,5) in le malo manj julij (12,1). Srednje število deževnih dni znaša v Trziču 122,8, pri Sv. Ani 115.

Zato pa je seveda v dolini pri Sv. Ani več dni s snežnimi padavinami, pogosto namreč v dolini ob Mošeniku že sneži, ko v Trziču še dežuje. Srednje število dni s snežnimi padavinami znaša v Trziču 22,7, pri Sv. Ani jih je povprečno na leto 52. Toče in sodre ima Trzič nekako toliko kot gričevje v podnožju Storžiča; v Trziču je takih dni povprečno 2,3 na leto. V Šentanski dolini pa je toča redkejši pojav, tu znaša srednje število dni s točo ali sodro le 1,7 letno.

Brez snežnih padavin je v Trziču le pet mesecev. Sneg lahko zapade dokaj zgodaj in obleži še pozno v pomlad. V opazovani dobi je zapadel v Trziču prvi sneg najbolj zgodaj 6. oktobra, dočim velja za srednji dan, ko prvič sneži, 18. november, pri Sv. Ani je pa to 12. oktober. Zadnji srednji dan s snežnimi padavinami je v Trziču 4. april, pri Sv. Ani 6. maj.

Zadnji pomladanski sneg je v opazovanih letih padel v Trziču 23. aprila, pri Sv. Ani pa 19. maja, v letu 1952 pa celo 20. maja. Vsekakor je Trzič pozimi prav pogosto zasnežen. Žal, manjkajo podatki o tem, koliko dni pokriva v Trziču zemljo snežna odeja. Skica,⁸ ki jo je priobčil Kossinna o trajanju snežne odeje v Alpah, prikazuje, da so v Trziču tla pokrita s snežno odejo nekako 80 dni. Na karti, ki je isti študiji priložena, je Trzič vrisan v pasu, ki je 75—100 dni v letu pokrit s snežno odejo. Število teh dni je torej dokajšnje in tako nam je razumljiv razmah tržiškega smučarstva, ki je dal že kar nekaj državnih prvakov v disciplinah alpskega smučanja in so Trzičani zastopali Jugoslavijo na zimskih olimpiadah. Primeren relief nudi izborna smučišča in ker snežna odeja dolgo leži, daje mnogo možnosti za razvoj zimskega športa in zimskega tujskega prometa. Pozimi se smuča in sanko staro in mlado; že štiriletni otroci se vozijo s smučmi in dijaki iz okoliških vasi prihajajo v šolo s sankami in smučmi. Prav tako nekateri delavci od Sv. Ane in iz Loma.

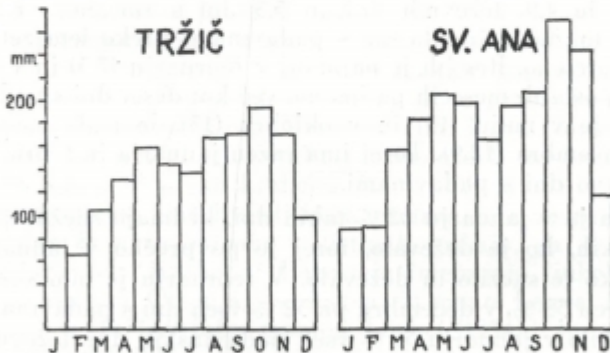
⁸ Erwin Kossinna, Die Schneedecke der Ostalpen. Sonderdruck aus Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Deutschen Museums für Länderkunde zu Leipzig. N. F. 7, 1939, str. 77.

Največ dni s snežnimi padavinami je v decembru (5,9) in le malo manj v januarju (5,3), v marcu je srednje število takih dni celo nekaj večje kot v februarju.

Padavine seveda niso enakomerno razporejene na vse letne čase. Najbolj deževni letni čas je jesen in sicer pade maksimum padavin v oktober. V tem mesecu pade povprečno 193 mm dežja. Vendar dobivata tudi maj in junij še znatno količino padavin in se pomladanski maksimum pojavlja v maju. Toda oktobrski dež je izdatnejši, čeprav je število deževnih dni v maju večje. V oktobru dežuje povprečno le 12,8 dni, v maju pa je kar polovica dni deževna (15,1). Pomlad velja za bolj deževno kot jesen, ker je pomladansko deževje dolgotrajnejše, toda je pohlevnejše in manj izdatno kot jesensko.

Tudi pri Sv. Ani je kot v Tržiču najbolj deževen mesec oktober (Tržič 193 mm, Sv. Ana 270 mm). V opazovanem obdobju je padla maksimalna dnevna količina padavin v Tržiču v avgustu, pri Sv. Ani pa v septembru in je bila tu znatno višja kot v Tržiču.

Mokra doba, ko po več kot 10 dni, navadno 11 ali 12 dni skupaj dežuje, se pojavlja v Tržiču navadno le enkrat v letu, le redko sta dve taki dobi. Tako deževje je ali v aprilu ali v novembru.

Razporeditev padavin po posameznih mesecih

Najbolj suh del leta je zima. Najmanj padavin je navadno v februarju. Tudi srednje število padavinskih dni je v februarju najnižje: 7,3 (januarja 8,5). Mesečni povpreček je v Tržiču najnižji v februarju (66 mm), pri Sv. Ani pa je februarski enak januarskemu (83 mm) in sta tu oba meseca povprečno enako suha.

Tudi količina mesečnih padavin je v februarju najnižja in minimum padavin pade tudi v februar (za obdobje 1925 do 1940 znaša le 3 mm). Zato se pogosto pozimi pojavljajo sušne dobe, ko po več kot deset dni ne pade prav nič padavin. Take sušne dobe se navadno začno v januarju in se vlečejo v februar. Zgodi se, da tudi po 30 dni

ni nič padavin in najdaljša sušna doba je trajala celo 34 dni (od 23. januarja do 25. februarja 1934). Samo tri leta od opazovanih šestnajstih v Tržiču v januarju ali februarju ni bilo sušne dobe. Dobe suše se pojavljajo tu večkrat v letu, najmanj dvakrat in največ sedemkrat, povprečno po petkrat. Najredkejše so sušne dobe v aprilu in septembru. Pozimi predstavljajo sušne dobe važno dejstvo, ker je nizko vodno stanje včasih znatna ovira normalnemu delu v tržiški industriji, kolikor je navezana na pogonsko energijo svojih lastnih hidrocentral.

Iz diagrama o razporeditvi padavin po posameznih mesecih je razvidno, da se v Tržiču prepletata severnosredozemski tip razporeditve padavin (najbolj deževen letni čas: jesen, maksimum padavin v oktobru) in srednjeevropska razporeditev padavin (za katero je značilen zimski minimum). Toda dočim se v ostali Sloveniji uveljavlja januarski minimum padavin,⁹ se v Tržiču pojavlja minimum v februarju, in sicer v povprečnih, pa tudi absolutni minimum je v opazovanih letih v februarju. Tudi pri Sv. Ani pade minimalna količina padavin v januarju in februarju, ki imata v opazovanih letih enako množino padavin.

Značilno je, da tudi v zimskih mesecih vedno dežuje, le v januarju je več dni s snegom kot z dežjem, pa še tu je diferenca majhna (povprečno je 4,9 deževnih dni in 5,3 dni s snegom). Končno je značilno še to, da je število dni s padavinami preko leta zelo enakomerno razporejeno. Res jih je najmanj v februarju (7,5) in v januarju (8,5), v vseh ostalih mesecih pa imamo več kot deset dni s padavinami. Največ jih je v maju (15) in v oktobru (13), le malo manj aprila, junija in novembra (12,9). Torej ima razen januarja in februarja vsak mesec tretjino dni s padavinami.

Od tega je v januarju 62 % takih dni, ki imajo snežne padavine, in 58 % takih, ko je deževalo, torej je povprečno v januarju 20 % takih dni, ko je snežilo in deževalo. V februarju je bilo snežnih dni 49 %, v marcu 38 %, v decembru pa 52 % vseh dni s padavinami. Toda pri tem je bilo v januarju 58 % vseh padavinskih dni deževnih, v februarju 56 %, v marcu 72 % in v decembru 65 %. Torej je bilo v januarju 20 % padavinskih dni, ko je snežilo in deževalo, v februarju je bilo takih dni 5 %, v marcu 10 % in v decembru 17 %.

Ime in tolmačenje

Najstarejše znano ime za naselbino pod Ljubeljem je bilo Forum Lubelino.¹⁰ Ker je naselbina nastala v zvezi s prehodom preko prelaza, je razumljivo, da je tudi ime naselbine v zvezi s starim slovenskim imenom za prelaz.

⁹ Melik A., Slovenija I, prvi zvezek, diagrami o razporeditvi padavin na posamezne mesece, str. 282 in 283.

¹⁰ Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain II, 216.

Ko naselbina pod Ljubeljem preneha obstajati, nastane novo naselje, ki se pomakne ob vodi navzdol, na mesto, kjer stoji današnji Tržič. Tudi ta nova naselbina je ob poti, ki vodi preko Ljubelja. Listine jo imenujejo oppidum novum,¹⁰ torej nekako isto kot nemško ime Neumarktl. Ker vemo, da je bila naselbina že zgodaj povzdignjena v trg¹¹ in ker je bila tedaj še prilično majhna, nam je tudi slovensko ime Tržič razumljivo. V slovenskem imenu se ni ohranila oznaka, da je to bila nova, že druga naselbina, kot nam to pove nemška oblika Neumarktl, kar bi pomenilo Novi Tržič. Iz slovenskega imena Tržič tudi ni več razvidno, da je naselbina ob poti preko Ljubelja, kot je to označevalo najstarejše ime prvotne naselbine.

Razvoj naselja in njegove gospodarske dejavnosti

Prirodne ugodnosti in možnosti naselitve je na ozemlju, ki ga obravnavamo, človek že zgodaj izkoristil. Stara, prazgodovinska tovarniška pot, ki je vodila preko Ljubelja v Kranj, je ostala v rabi tudi v rimski dobi. Iz rimskih časov imamo že zanesljivo vest o tej poti.¹² Najbolj gotov dokaz o prometu preko Ljubelja so trije odkriti rimski votivni oltarji, ki s svojimi napisi pričajo, da je pot preko Ljubelja služila predvsem zaradi bližnjih nahajališč železne rude.¹²

Pot je prestopila Savo nekje pri Kranju in potekala čez Ljubelj v Virunum na Koroškem,¹³ kjer so se stekale glavne ceste antične dobe.¹⁴ Ena izmed njih je bila ljubeljska, ki je preko Vetrinja vodila v Virunum, prvo mesto rimske Koroške. Tudi karta Norika v Corpus inscript. lat. III, suppl. II, Nr. VIII označuje le tovarniško pot od Emone čez Kranj in preko Ljubelja.¹²

Znova se pojavi ime ljubeljskega prelaza šele ob prelomu tisočletja. Vendar že prve opombe v listinah pričajo, da je bil promet preko prelaza zelo živahen.¹² Pogosteje imenujejo ljubeljski prelaz listine XIII. stoletja. Omenjajo se imena: in monte Leuvel (1239),¹⁵ per montem Lovvel (1251),¹⁶ infra montem Leybel (1254),¹⁷ in monte Livbel (1262),¹⁸ Lübel (1268).¹⁹

Tedaj je bil prelaz v posesti koroških vojvod, ki so pod njim napravili mitnico. Leta 1260 je freisinški škof Konrad napravil s svojim uradnikom obračun »sub monte Levbel«.²⁰

¹¹ Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, priloga 8.

¹² Šmid W., Der Loibelpaß, Carniola, Ljubljana 1909, str. 157.

¹³ Zontar, Zgodovina mesta Kranja, Ljubljana 1939, str. 10.

¹⁴ M. Kos, Slovenska naselitev na Koroškem, Geografski vestnik VIII, str. 108.

¹⁵ Fr. Kos, Gradivo V, str. 719.

¹⁶ Jaksch, Monumenta Carinthiae IV, str. 397.

¹⁷ Jaksch, Monumenta Carinthiae II, str. 167.

¹⁸ Jaksch, Monumenta Carinthiae IV, str. 586.

¹⁹ Jaksch, Monumenta Carinthiae II, str. 299.

²⁰ Schumi, Urkunden- und Regestenbuch des Herzogthums Krain II, str. 295.

Zgodaj se imenuje cerkev na severnem pobočju Ljubelja, posvečena sv. Lenartu, ki je bil v vzhodnoalpskih deželah patron živine. Listina iz leta 1259²¹ nam pripoveduje, da je oglejski patriarh v tem letu podaril to cerkvico vetrinjskemu samostanu z dolžnostjo, da samostanski brat skrbi pri cerkvi za revne popotnike, potujočim tujcem oskrbi toplo sobo in slamo, pa tudi za to, da se pota in mostovi vzdržujejo in popravljajo iz samostanskih dohodkov.

Da bi menihi ljubeljski hospic laže vzdrževali, je podaril koroški vojvoda Bernhard v letu 1253 samostanu zemljo in gozd med Malim Ljubeljem in potokom Sopotnico.²² Ker je bila pot od Sv. Lenarta samotna in je vodila skozi gozdove in poleg prepadov, so potujoče pogosto napadali in morili roparji.²³

Do leta 1261 so se mogli srednjeveški trgovci in ostali potniki na svoji poti preko Ljubelja ustavljati le pri cerkvi sv. Lenarta na severni strani prelaza. Da bi tudi na južni strani poskrbeli za dobro pot in varnost potujočih, je koroški vojvoda 12. marca 1261 svet v okolici prelaza podaril stiškemu samostanu pod pogojem, da tam uredi hospic in brezplačno sprejema revne popotnike, ki potujejo preko prelaza.²⁴

V tem letu se prvič omenja forum Lubelino,²⁴ ki ga je vojvodinja podarila samostanu malo pred tem.

Forum Lubelinum je sredi XIII. stoletja stal ob glavni prometni zvezi obeh spanheimovskih teritorijev, nekje v dolini ob Mošeniku. V letu 1268 je koroški vojvoda svoje prvotno darilo še obogatil z novim darom krčevine ob vznožju gore.²⁵ Hospic pa, ki je bil tu urejen, nikakor ni dolgo obstajal.

Kje je stala naselbina prvotnega Tržiča? Ljudska govornica jo postavlja na kraj, imenovan »Na plazu«. Tradicija meni, da je prvotni Tržič zasul kameniti plaz. Po njej povzema to mnenje tudi Gruden,²⁶ ki meni, da je morda podor gore povzročil potres, ki je v letu 1348 napravil veliko razdejanje na Kranjskem in Koroškem in povzročil podor Dobrača.

Tudi Šmidu se zdi verjetno,²⁷ da je naselbino zasul podor Košute. Vendar tega ne spravlja v zvezo s potresom in podorom Dobrača.

Melik²⁸ ugotavlja, da naselbine »Na plazu« kameniti plaz nikakor ni mogel zasuti, ker na tem mestu tak plaz ali podor že zaradi topografskih višinskih pogojev sploh ni mogel nastati in da nasipina

²¹ Fr. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev V, Ljubljana 1928, str. 352, št. 719.

²² Jaksch, Monumenta Carinthiae IV/1, str. 448, št. 2554.

²³ W. Šmid, o. c., str. 158.

²⁴ Schumi, Urkundenbuch II, str. 216.

²⁵ Schumi, Urkundenbuch II, str. 299.

²⁶ Gruden, Zgodovina slovenskega naroda, str. 257.

²⁷ Šmid, o. c., str. 159.

²⁸ Melik, O diluvialni poledenitvi v Karavankah, G. V. VIII, str. 92.

»Na plazu« ni niti vršaj, marveč morenski nasip ledenika, ki je prihajal izpod Košute.

Po Meliku²⁹ je verjetno, da je od blejskega kota vodila stara pot skozi Begunje in Drago čez planino Preval (1309 m) — ki leži med Dobrčo in Begunjščico — do Ljubelja in da ta pot ni delala ovinka preko Tržiča. Za to domnevo mu govore: postojanka starega gradu Kamna v dolini Drage, ki bi sicer ne bila utemeljena, če ne bi kontrolirala prehodov; velika starost imena prelaza in položaj prvotne tržiške naselbine pod Ljubeljem, ki bi je ne postavili v docela neobljudeno ozemlje, v dolino pod Ljubeljem, če ne bi tu vršila prehodne funkcije za obe poti hkrati, za tržiško in za begunjsko.

O poti čez Preval govori tudi dr. J. Prešern,³⁰ ko omenja grad Kamen v dolini Drage, ki je na strmi skali za razmere srednjega veka neprodorno zapiral dostop v dolino Drage in s tem pot na Ljubelj z begunjske strani.

Pot, ki je vodila preko Prevala, se ni stikala z ljubeljsko cesto na kraju, ki ga imenujemo »Na plazu«, marveč nekje severno od tod, najverjetneje na mestu, kjer doseže cesta višino 729 m, to je južni del one skupine hiš, ki ji ljudska govornica pravi »Lajb«. Če bi namreč pot proti Begunjam vodila od kraja, ki ga ljudstvo imenuje »Na plazu«, ne bi potekala preko planine Preval, temveč po dolinici mimo Tominčevega slapu in bi se prevalila na begunjsko stran nekje v bližini kote 1252 m. Toda ta pot bi pomenila za tovarnike že kar nekakšen ovinek, bila bi daljša in neprimernejša. Tudi staro ime Preval kaže na to, da so tovorili po poti, ki je vodila čez Preval. Ker je naselbina prvotnega Tržiča opravljala funkcijo za obe poti hkrati, smatram, da se ni nahajala na kraju, kamor jo postavlja tradicija, to je »Na plazu«, temveč severno od tod, nekje tam, kjer stoje danes hiše na Lajbu.

Za to govori tudi ime Lajb, ki je gotovo v zvezi z imenom ljubeljskega prelaza.³¹ Prvotna slovanska osnova je »ljub« in je »aj« v tem primeru germanska substitucija za slovanski »iu«. Ker je torej tudi ime tega kraja v zvezi z ljubeljskim prelazom in ker vsa že navedena dejstva govore za to, da naselbina prvotnega Tržiča ni mogla biti »Na plazu«, smatram, da je stari Tržič bil na mestu, ki mu danes rečemo »Lajb«.³²

²⁹ Melik, *Planine v Julijskih Alpah*, str. 82.

³⁰ Dr. J. Prešern, *Imenovanje okrog Begunjščice in Stola*, *Planinski vestnik*, 1935, str. 41.

³¹ Razlaga prof. Fr. Bezlaja.

³² Padajoči naglas v imenu Lajb govori za to, da je beseda tuja (profesor R. Kolarič). Ime Ljubelj se je izpremenilo v Loibl (germanska substitucija oi za slovanski iu, podobno kot Poik za Piuka [Fr. Bezlaj]), v besedi Loibl je zadnji l odpadel po disimilaciji. V imenu naselja Lajb pa so še slovanski prebivalci ohranili nemški vokalizem. Tako tudi ime levega pritoka Tržiške Bistriče Feuča (iz srednjevisokonemško Fiuhtia) priča o zgodnji nemški kolonizaciji (XIII stol.) ob tovrni poti. Bilo pa je že koncem XIII. stoletja slovenizirano, a Slovenci so prevzeli nemško ime s substituiranjem srednjevisokonemškega vokalizma (prof. Bezlaj).

Naselbina starega Tržiča v dolini ob Mošeniku pa kmalu izgine in že leta 1320 se imenuje Novi Tržič — oppidum novum.³³ Tega leta je namreč prodal Konrad z Iga stiškim menihom hišo v tem trgu.

Hitzinger³⁴ pripominja, da se je oblast koroških vojvod raztezala le na pod Ljubeljem ležeči trg, spodaj ležeči del trga pa je tvoril fevd Gutenberžanov. Tako bi se razložilo dejstvo, da je z ustanovitvijo nove naselbine nastal tudi nov grad, Neuhaus. Ta novi grad, ki je stal sredi današnjega Tržiča, na pobočju pod Kamnikom, nad stikališčem obeh dolin, je bil sedež oblasti nad gornjim delom naselja, sicer pa je bila oblast nad Tržičem razdeljena na dve graščini.

Nad naseljem Bistrice je namreč stal grad Gutenberg, ki ga omenja tudi Valvasor³⁵ in ki so ga za Gutenbergi imeli Lambergi.

V poznem srednjem veku nastane na Kranjskem cela vrsta novih deželnoknežjih trgov. V tej dobi je tudi Tržič povzdignjen iz navadne vasi naravnost do časti in pravic trga.³⁶ Deželni knez povzdigne že dolgo obstoječo vas v trg:³⁷ s tem se izpremeni le pravni značaj, ne pa naselbina sama. Tržiški privilegij iz leta 1492³⁸ je edina ohranjena kranjska trška ustanovna listina. Iz ustanovne listine izvemo, da je dobil Tržič trške pravice in svoboščine zaradi zaslug, ki sta si jih pridobila oba tržiška graščaka Jurij Lamberger z Gutenberga in lastnik Neuhausu Lovrenc Paradeiser pri osvoboditvi cesarja Friderika III. pred upornimi Dunajčani v letu 1462.³⁹

Cesar je na njuno prošnjo povzdignil njuno vas v trg in njihove podložnike, ki stanujejo v njej, v meščane ter jim podelil pravico tedenskega sejma.

To je seveda tedanjim Tržičanom zelo mnogo pomenilo. S tem, da so postali meščani, jim je bila omogočena trgovina, ki je bila sicer pridržana meščanstvu (tako trgovina s kolonialnim blagom, skoro vsa trgovina z železom in tranzitna trgovina živine, vina, železa). Povzdiga v meščane pomeni zato Tržičanom veliko gospodarsko korist. Zato tudi promet preko Ljubelja poslej raste.

Zgodovinska poročila o prometu preko ljubeljskega prelaza zasledimo spet v 16. stoletju. Kot je razvidno iz skopih beležk, je bil promet zelo živahen.³⁸ Večji del prometa je tvoril transport železa s Koroške na Kranjsko, na Reko in v Trst in uvoz soli, olja in vina, južnih sadežev in kolonialnega blaga iz južnih dežel.³⁹ Naraščajočemu prometu preko Ljubelja pa slaba pot preko prelaza ni ustrezala, zato so se kranjski in koroški stanovi, ki so prelaz vzdrževali, obrnili v

³³ Schumi, Urkundenbuch II, str. 216.

³⁴ Hitzinger, Mitteilungen d. hist. Ver. für Krain, 1859, str. 16.

³⁵ Valvasor, Ehre d. Herz. Krains, 1689, XI, str. 17.

³⁶ Zwitter, Starejša kranjska mesta in meščanstvo, str. 20, 5, priloga 8, str. 23, 52, 72, 61.

³⁷ Wier Fridrich... das wier ier dorff genandt Neumarkhtl in vnserem fürstenthumb Crain gelegen zu einem markht zuerheben und iere leutt vnd holden darin gesessen zu burgern zu schopfen vnd zu machen.

³⁸ Smid, o. c., str. 159.

letu 1551 na kralja Ferdinanda I. s prošnjo, da bi začeli graditi novo cesto čez prelaz s prispevki iz mitnice v Podljubelju.³⁹

Gradnja ceste je trajala skoro dvajset let. Iz poročila iz leta 1566 vidimo, kako je potekala gradnja ceste in kdo jo je vodil. Okoliški kmetje so delali na njej poleg ljubeljskih rudarjev in italijanskih zidarjev.⁴⁰

Cesta je bila gotova na koroški strani v začetku leta 1573, na kranjski pa šele leta 1575.⁴⁰ V enajstih serpentinah se je cesta vzpenjala do višine, preko katere je niso mogli ali hoteli speljati in so zato pod vrhom skozi skalo prebili predor. Ta prehod (glej sliko v Valvasorju II, 170) je bil deloma obložen s kamenjem, deloma z lesom.

Snežni plazovi in voda so cesto uničevali, da je bilo treba že leta 1579 vseh enajst serpentin v celoti obnoviti.⁴⁰ Ker so morali zamenjati lesene pilote s kamenitimi podzidki in ker so bila potrebna tudi sicer velika popravila, so si kranjski in koroški deželni stanovi zaradi vzdrževanja pridobili pravico pobiranja mitnine. Korošci so jo pobirali v Podljubelju, na kranjski strani so napravili nov most in mitnico v Tržiču.⁴⁰

Da je bil promet preko prelaza zelo živahen priča mitnina, saj so kranjski stanovi v letih 1581—1583 samo za vino pobrali 732 goldinarjev, celotna mitnina teh let pa je znašala 1127 goldinarjev.⁴⁰

Cesta je bila za vozni promet preslaba, za prenašanje tovorov so služili predvsem konji, zato je razumljivo, da se določijo ustrezajoči predmeti uvoza in izvoza, ker morajo tovarniki in nosači izrabiti obe smeri težavnega transportiranja.⁴¹

Tržič se razvija zaradi naraščajočega prometa preko Ljubelja. V njem se začenja že razvijati obrt. Naselbina namreč leži pod strmimi klanci, zato potujoči tu ne najdejo le zavetišča in prehrane, marveč se pojavijo tudi kovači, ki so se ukvarjali s podkovanjem konj, npravljanjem železnih zavor in kovanjem železnih delov pri mostovih ob ljubeljski cesti. Tržič v tem času živi od lege ob prometni poti.

Müllner navaja listino,⁴² v kateri Tržičani zagotavljajo, da so se tržiški kovači oskrbovali s surovim železom s Koroškega v času goriškega grofa Albrehta. Grofu Albrehtu III. goriškemu pa je pripadla oblast nad Tržičem okoli leta 1305.⁴³

Najstarejša obrt, ki se je v Tržiču udomačila, je bila železarska; kaže, da se je začela razvijati že v začetku 14. stoletja. (Na Kranjskem se je začelo fužinarstvo najkasneje sredi 14. stoletja.) Tudi Müllner navaja,⁴⁴ da so že od 14. stoletja potovali kovači žebljevi s Koroškega čez Ljubelj in se naselili pod Korošico.

³⁹ Šmid, o. c., str. 159.

⁴⁰ Šmid, o. c., str. 160.

⁴¹ Zwitter, o. c., str. 52.

⁴² Alfons Müllner, *Geschichte des Eisens in Krain, Görz und Istrien*. Wien und Leipzig 1909, str. 480.

⁴³ Valvasor, XI, str. 407.

⁴⁴ Müllner, o. c., str. 500.

Kasnejše poročilo o železarstvu v Trziču je iz leta 1544⁴⁵ in pravi, da so bili žebjarji v kraju prav revni ljudje.

O plavžu in fužinah je prvič govora v letu 1568.⁴⁶ V naslednjem letu se omenja kot fužinar Andrej Petz.⁴⁶ Fužina je morala biti zunaj Trziča ob izlivu Lomšice v Bistrico, »Na plavžu«. ⁴⁶ Svet v trziški okolici pač vsebuje nekaj železne rude, ki seveda za potrebe modernega obrata ne bi zadostovala, ki pa je zadoščala primitivnim fužinam. Tudi najstarejši seznam kovačij, vabilo iz leta 1569, s katerim so vabili rokodelce na rokodelski dan v Ljubljani, omenja trziško fužino.⁴⁷

To rudarstvo in fužinarstvo je gotovo že zgodaj povzročilo dotok ljudi od drugod in naselbina je ob vedno večjem izkoriščanju razpoložljivih vodnih sil naraščala in se večala. Cesta preko Ljubelja je oživela in v drugi polovici XVI. stoletja je bilo treba zgraditi, kot že omenjeno, novo, kajti stara povečanemu prometu ni več ustrezala.

Oživela pa je tudi stara tovorniška pot čez Ljubelj in skozi Poljansko dolino preko Cerknega, Tolmina, Čedadada in Vidma v Benetke.⁴⁸

V drugi polovici XVI. stoletja je promet preko ljubeljskega prelaza začela ovirati visoka mitnina, zlasti po letu 1559.⁴⁹ Zato so poizkušali nakopati čim več železne rude v trziški okolici. Otežkočeni transport železa čez Ljubelj je zahteval tudi ureditev že omenjene topilnice ob Lomščici. Pogozdena pobočja Karavank so s svojimi obširnimi gozdovi nudila dosti možnosti za pridobivanje oglja, ki je bilo potrebno fužinskim obratom. Tako je bilo tudi z oglarstvom zaposlenih precej ljudi in še danes se kmečki gospodarji spominjajo, kako so njihovi dedje in očetje kuhali pod Košuto oglje in ga dobavljali fužinam v Trziču.

S kopianjem železne rude so poskušali marsikje; Müllner⁵⁰ našteva vrsto rudnih jam v trziški okolici.

Vendar topilnica ob Lomščici ni bila dolgo v obratu. Že leta 1595 je propadla in trziški kovači in žebjarji so spet predelovali železo s Koroškega.⁵¹

Konec XVII., v XVIII. in v začetku XIX. stoletja so spet poizkušali s kopianjem železne rude v trziški okolici. V letu 1813 dovolijo grofu Radetzkyju postaviti topilnico za železo. Akt,⁵² s katerim mu sekretariat kranjske intendance ilirskih provinc izdaja to koncesijo, utemeljuje potrebo po postavitvi topilnice s tem, da »občina Trzič sestoji skoro iz samih podjetnikov in rokodelcev, ki predelujejo železo in se tako oni, kakor tudi prebivalci sosednjih vasi s tem preživljajo«.

⁴⁵ Müllner, o. c., str. 480.

⁴⁶ Müllner, o. c., str. 480.

⁴⁷ Müllner, o. c., str. 475.

⁴⁸ Žontar, o. c., str. 102.

⁴⁹ Šmid, o. c., str. 162—163.

⁵⁰ Müllner, o. c., str. 481.

⁵¹ Müllner, o. c., str. 482.

⁵² Müllner, o. c., str. 485.

Vendar se niti kopanje železne rude niti topilnice niso obnesle in tržiški fužinarji so železo in jeklo kupovali na Koroškem, kjer je bilo rudarstvo in železarstvo še pomembnejše.

Prvotni tržiški kovači so bili predvsem žebjarji in cvekarji, ukvarjali pa so se tudi s podkovanjem konj in izdelovanjem raznih železnih izdelkov, posebno zavor.

Ko Valvasor⁵³ omenja tržiške kovače, našteva robo, ki jo izdelujejo ter navaja pri tem bakrene kotle, železne posode, orodje, strelne cevi in podobno.

Kaj kmalu so začeli Tržičani s svojo robo tržiti tudi v Italijo in na Hrvaško. Ker so bili fužinarji prvotno preslabi, da bi sami spravljali svoje izdelke na italijanski trg, so meščani začeli postajati trgovci.⁵⁴ Kasneje pa so tržiški fužinarji sami tržili naravnost v Italijo in na Hrvaško.

Po letu 1602 bi morali voziti blago naprodaj na mestni trg v Ljubljano, a niti cesarski ukaz ni imel uspeha in Tržičani so še poslej tvorili v Italijo. Vendar je šel izvoz njihovih izdelkov v precejšnji meri preko Kranja, ko so jim bile prepovedane bližnjice v Furlanijo.⁵⁵ Pomen ljubeljskega prelaza se je v XVIII. stoletju še povečal, potem ko je Trst leta 1725 postal svobodna luka. Ker je bila cesta čez Ljubelj najkrajša pot od Celovca do Trsta, so jo hoteli zgraditi kot glavno cesto.⁵⁶ Leta 1725 so komisije osvojile načrt, ki ga je predlagal že Valvasor (knjiga II, 170), da se namreč pot skrajša s predorom skozi goro. Predor naj bi vodil od Sv. Ane do Sv. Lenarta. Ta zamisel se v XVIII. stoletju ni realizirala zaradi prevelikih stroškov, ki bi jih zahtevala gradnja predora. (Izvedena je bila šele v času druge svetovne vojne.) Zato so se odločili, da dotedanjo cesto temeljito obnove. V letu 1728 so jo na ovinkih podaljšali in na nevarnih mestih ogradili. Predor, ki je prvotno obstajal pod vrhom, je grozil, da se podre. Zato so na tem mestu napravili širok usek v skalo, ki ga cesta še danes uporablja.

Zelo trd udarec je zadel trgovino z železom s prepovedjo izvoza surovega železa s Koroške v Tržič. Od leta 1741 so se pogosto koroški kovači kos in srpov, ki jih je tržiška konkurenca vedno bolj ogrožala, pritoževali, in te pritožbe so povzročile v letih 1757 in 1759 prepoved izvoza jekla.⁵⁶ Pritožbe Tržičanov zaradi te prepovedi so se ponavljale do leta 1781, a brez uspeha. Promet preko Ljubelja je začel pojemati. Hromili so ga vojni dogodki konec XVIII. in v začetku XIX. stoletja.⁵⁶

Tržiške fužine in kovačnice so bile nameščene ob spodnjem toku potoka Mošenika, tik pred njegovim izlivom v Tržiško Bistrico in ob rakah, ki so jih speljali vzporedno s strugo potoka. Tu je bilo v letu 1793 trinajst fužinskih obratov s 27 ognjišči, poleg teh pa je

⁵³ Valvasor II, str. 158; XI, str. 406.

⁵⁴ Zwitter, o. c., str. 61.

⁵⁵ Žontar, o. c., str. 154 in 199.

⁵⁶ Šmid, o. c., str. 161, 163.

obstajalo ob vodi navzgor še šest večjih fužinskih obratov.⁵⁷ Poleg kos so izdelovali tudi srpe, lopate, vile in podobno orodje, pa tudi orožje in različni pribor k orožju.

Ko je v drugi polovici XIX. stoletja industrijska revolucija prodrla tudi v Trzič in je začelo fužinarstvo propadati, so se Tržičani kmalu znašli. Dočim je bilo staro fužinarstvo osnovano na pičlih

»Za Mošenikom«. Tu je stala najstarejša tržiška kosarnica »Germovka«, ki je leta 1811 pogorela. Na njenem mestu stoji stara fužina »Germovka« (na sliki), ki je nehala obratovati leta 1948

Foto J. Perko

zalogah domače rude, na bogastvu lesa, ki so ga dajali okoliški gozdovi, da so ga mogli za potrebe fužin predelovati v oglje, in na razpoložljivih vodnih silah, so začeli sedaj stare fužine modernizirati. Naslonili so jih na uvoz kvalitetnega švedskega jekla, na intenzivnejšo izrabo vodne sile in na kvalificirane delavce, ki jih je bilo v kraju kar precej. Na teh osnovah se je razvila in zrasla »Tržiška tovarna kos in srpov«, ki je eno naših najstarejših podjetij kovinske stroke.

⁵⁷ Müllner, o. c., str. 499, opomba pod črto. — Tudi stari Tržičani se še spominjajo trinajstih fužin ob Mošeniku in vedo naštetih imena fužinskih obratov.

Zelo zgodaj so se prebivalci Tržiča lotili tudi usnjarske obrti. Valvasor⁵⁸ pravi o njih, da izdelujejo najboljše kordovansko usnje (to je usnje, strojeno iz ovčjih in kozjih kož) v rdeči in črni barvi in ga prodajajo v Italijo.

Iz leta 1788 je prvi natančni izkaz o proizvajanju tržičskih usnjarskih izdelkov.⁵⁹ Tedaj je delalo v Tržiču 14 usnjarskih mojstrov v 16 usnjarskih delavnicah. Ustrojili so letno okoli 8000 ovčjih, 4800 telečjih, 1600 konjskih in 250 govejih kož. Večji del tega blaga so razpečavali na Hrvatsko in Ogrsko. Nekaj let nato je število usnjarskih delavnic še naraščalo, kmalu pa začelo upadati, a tradicija je vendar ostala in tržičski usnjarji so si ustanovili v letu 1924 svojo zadrugo »Runo«, ki se je razvila v današnjo tovarno usnja »Runo«. Povsem naravno je, da se je poleg usnjarske razvila tudi čevljarska obrt, o kateri bomo govorili kasneje.

V starem Tržiču so se uveljavili tudi obrtniki barvarji,⁶⁰ ki so v letu 1673 prejeli pravico, da si v Kranju skupno z barvarji iz Škofje Loke, Radovljice in Kranja ustanove podružno cehovsko skrinjo (prej so namreč spadali k ljubljanskemu cehu). Valvasor⁶¹ nam pripoveduje o rokodelcih starega Tržiča, ki so izdelovali mezlan.

Prav tako stari obrtniki, kot so bili kovači, se zdi, da so bili tržičski nogavičarji. Tudi ta obrt je podobno kot kovaška prehajala v tržičskih družinah kar iz roda v rod. V eni izmed ulic starega Tržiča (današnja Cerkvena ulica) so stanovali skoraj samo nogavičarji. V drugi polovici XIX. stoletja začne nogavičarska obrt propadati in okoli leta 1880 skoraj docela zamre. V naše dni se je ohranil en sam obrat: »Mestno pletilstvo«. Pač pa se je do druge svetovne vojne ohranilo nogavičarstvo kot domača obrt po hišah. Še danes poseduje marsikatera tržičska družina stroj za pletenje nogavic, a ker prva leta po osvoboditvi ni bilo moči dobiti preje, je tudi ta domača obrt docela zamrla.

Po tržičskih družinah so v XVIII. stoletju pletli dokaj volnenih nogavic⁶² in ročno pletenje volnenih izdelkov je še danes v Tržiču močno razširjeno.

Poleg naštetih so se v mestu uveljavile tudi razne druge obrti, zato ni čudno, da se je zdel leta 1780 Benediktu Fr. Hermannu Kranj sila neznamen v primeri z živahno delavnim Tržičem.⁶³

Krepak razmah gospodarske dejavnosti je še bolj dvignila v XVIII. stoletju obnovljena cesta preko Ljubelja.⁶⁴

Tržič nudi prav lep primer razvoja čevljarske obrti, ki naj ga zato nekoliko podrobneje opišem. Sprva so tržičski čevljarji zadovoljevali

⁵⁸ Valvasor, knjiga XI, str. 406.

⁵⁹ Kragl, Zgodovinski drobci župnije Tržič, 1936, str. 301.

⁶⁰ Zontar, o. c., str. 196.

⁶¹ Valvasor, knjiga XI, str. 406.

⁶² Zontar, o. c., str. 251.

⁶³ Zontar, o. c., str. 153.

⁶⁴ Gruden, o. c., str. 1026.

le domače potrebe, sčasoma pa se je razvila živahna kupčija in število tržiških čevljarjev je čedalje bolj rastlo. Obrt se je širila v mestu samem, pa tudi v vaseh južno od njega, zlasti v Križah, Dupljah, Pristavi, Kovorju, Sebenjah in Žiganji vasi. Ves tržiški kot dobi končno čevljarskoobrotni značaj, le v vaseh severno od Trziča ne najdemo čevljarjev.

Leta 1844 najdemo izdelke tržiških čevljarjev na obrtniški razstavi v Ljubljani. Ko »Novice« 9. oktobra 1844 hvalijo tržiške čevljarske mojstre, omenjajo nizko ceno tržiških čevljev in dva čevljarja, ki izdelata po več tisoč parov čevljev letno (čevljar M. Klopčaver čez 30.000 ženskih in otroških čevljev). Leta 1874 začne obratovati v Trziču prva tovarna čevljev, leta 1883 druga v poslopju poleg pošte, ki dela tu vse do leta 1920, ko jo kupi Peter Kozina. Ta podjetnik je že v letu 1906 začel s proizvodnjo. Leta 1911 je bila zgrajena tovarna v bližini kolodvora, ki jo je v letu 1922 povečal in zelo moderniziral.⁶⁵ Toda tudi nastajajoča domača industrija tržiškim čevljarjem ni docela prevzela dela. Prej je sicer čevljar z lastnim orodjem in na svojem domu izdeloval končni proizvod, ki ga je tudi sam prodajal. Še ko je nastala današnja tovarna čevljev »Triglav«, so se sprva opravljala le nekatera dela v tovarni, ostala pa so še naprej vršili tržiški čevljarji na svojih domovih. V nadaljnjem razvoju je sicer industrija odvedla obrtnika od doma v tovarno, od lastnega orodja k stroju, da je samostojni mojster postal industrijski delavec. Tako se je na osnovi stare čevljarske obrti v Trziču osnovala moderna čevljarska industrija, ki je še danes najmočnejša v Sloveniji in med največjimi v državi.

Spričo dejstva, da je bilo prav v Trziču in vaseh južno od njega dosti izučenih čevljarjev, je razumljivo, da je nastalo v moderni dobi tu več podjetij, celo več tovarn za izdelovanje čevljev. To nam postane še razumljiveje, če vemo, da prvotno tovarna ni mogla vsega dela opraviti sama, ker ji je primanjkovalo strojev. Toda tudi kasneje, ko se je tovarna razširila in svoj obrat izpopolnila, ni tržiškim čevljarskim obrtnikom docela odvzela dela. Dobljeni del teh obrtnikov je res pritegnila k delu v svoj obrat, drugi del pa je bil gospodarsko tako močan, da si je nabavil stroje in začel v svojih obrtno-industrijskih delavnicah izdelovati čevlje s pomočjo strojev, in to še v večjem številu kot dotlej. V mestu je nastalo več takih obrtno-industrijskih delavnic, ki so dobro uspevale, se razvijale in rastle in obstale vse do naših dni.

Prav do nacionalizacije se je ohranilo v Trziču samem deset takih podjetij, ki so uspešno konkurirala tovarniškimi izdelkom. Deloma so izdelovala športne, deloma specialne čevlje, deloma pa pol na roko, pol na stroj izdelane čevlje, po želji in okusu naročnika. Taka manjša obrtno-industrijska podjetja so nastala tudi v tržiški okolici, n. pr. v Križah, Dupljah. Ob nacionalizaciji je te manjše obrtno-industrijske

⁶⁵ Slovenski biografski leksikon I, str. 542.

čevljarske obrate združilo podjetje »Obutev«, ki združuje več po mestu in okolici raztresenih obratov.

Iz povedanega sledi, da so nekatere tržiške tovarne zrasle iz stare obrti, na primer tovarna kos in srpov, tovarna usnja, tovarne čevljev. Nekateri industrijski obrati pa so nastali v drugi polovici XIX. stoletja, ko je v tržiški kot vdrla moderna industrializacija in tuji kapital. Tako je v letu 1881 začela obratovati na Slapu tovarna lenpenke in pet let nato so stekli stroji v bombažni predilnici in tkalnici. To je največje tržiško podjetje in eno najstarejših in največjih podjetij tekstilne stroke v Jugoslaviji.

Že v letu 1891 uniči požar velik del predilnice in tkalnice, da obratovanje za leto dni preneha. Po požaru se začne delo v tovarni v povečanem obsegu in z modernejšimi stroji. V letu 1903 se predilnica poveča na 18.000 vreten in tkalnica na 372 statev (prvotno 500 predilnih vreten in 240 statev).

V času prve svetovne vojne tovarna ni obratovala. Leta 1920 začne predilnica z delom v vsem obsegu, v letih 1922 in 1923 jo ponovno razširijo, tako da ima podjetje 20.244 vreten ter 2058 sukalnih vreten in 642 statev. Zdaj zaposluje že preko 1100 delavcev (35 % moških in 65 % žensk), kajti z nastankom Jugoslavije se je odprl tržiški tekstilni industriji nov trg. Velike količine blaga so se prodajale v Srbijo, Bosno in ostale jugoslovanske pokrajine. V tem času razpolaga tovarna z 2725 KM iz lastnih elektrarn in poseduje 72 stanovanjskih hiš (50 v Tržiču, 13 na Bistrici in 9 pri Sv. Anji). Za svoje samske delavke zgradi tovarna leta 1925 Dekliški dom, kjer lahko stanuje okoli 120 deklet.

Po podatkih iz septembra 1938 je bilo zaposlenih v tej tovarni 1175 delavcev. Takrat je bilo 57 % tržiških delavcev zaposlenih v tekstilni stroki.

Današnje stanje industrije in obrti v mestu*

Bombažna predilnica in tkalnica proizvaja bombažno predivo (letna kapaciteta je znašala pred vojno 2 milijona kg), surove in beljene tkanine (predvojna kapaciteta letno 6 milijonov metrov). Razen predilnice in tkalnice ima podjetje še belilnico, barvarno za prejo, apreturo in razne pomožne obrate. Tovarna ima na Mošeniku lastne hidrocentrale, ki jo docela oskrbujejo s potrebno električno energijo in dajejo tok tudi vsem stanovanjskim poslopjem, v katerih prebivajo tovarniški delavci in nameščenci.

Po osvoboditvi so od leta 1945 tekli stroji v predilnici brez prestanka dan in noč, da so mogle naše predilnice oskrbovati s prejo tkalnice, ki smo jih imeli manj kot predilnic.

Tovarna zaposluje 1152 delavcev in 143 nameščencev, torej skupno 1295 ljudi. Od tega jih stanuje v tržiški občini 907, to se pravi, da je

* Razen v primerih, kjer je navedena druga letnica, veljajo vsi podatki v tem poglavju za leto 1951.

vsak peti prebivalec Tržiča zaposlen v tej tovarni. Velika večina delavcev BPT stanuje v Tržiču, iz okoliških vasi hodi vsak dan na delo 32 % vseh delavcev, v Tržiču in na Bistrici stanuje 68 % delavcev in 86,6 % nameščencev. Večinoma stanujejo v poslopjih, ki so last BPT in ki jih je tovarna zidala oziroma preuredila za stanovanje svojih delavcev in nameščencev. V letih 1947—1949 je sezidala dve večji stanovanjski poslopji, eno v Tržiču nad novo cesto, drugo na Bistrici, v katerih je uredila svojim delavcem in nameščencem 24 modernih trosobnih stanovanj. V celoti ima BPT v svojih stavbah 500 stanovanj za svoje delavce in uslužbence.

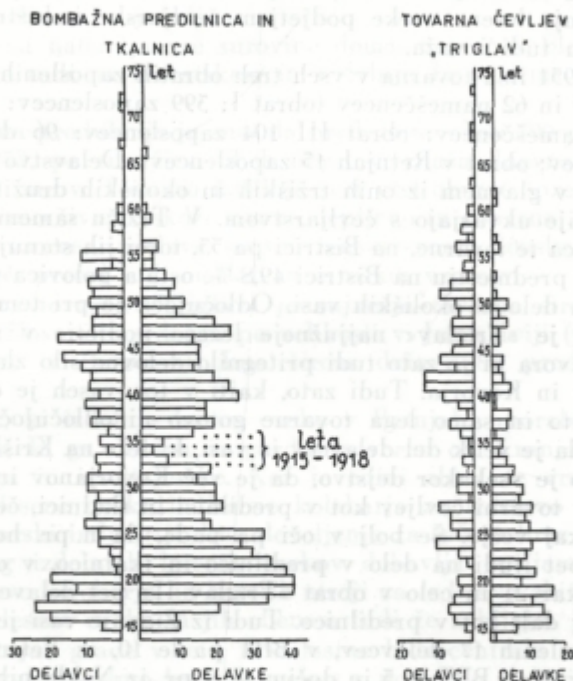
Iz okoliških vasi hodi vsak dan na delo v BPT (Bombažno predilnico in tkalnico) 388 ljudi, in sicer 369 delavcev in 19 nameščencev. Pri tem je absolutno in relativno največji delež vasi Sv. Ana, saj iz te dolge gorske doline hodi na delo v BPT 68 zaposlencev (od tega 65 delavcev). Od ostalih vasi sledi najprej Pristava (40 delavcev), nato Kovor (39), Leše (28), Križe (20), Retnje (19), Lom (16), Paloviče in Brezje pri Sv. Neži (po 15) in končno iz skoraj sleherne vasi v okolici po nekaj delavcev.

Zanimivo je tudi dejstvo, da vseh 1152 tekstilnih delavcev vzdržuje le 605 vzdrževancev. Pri tem je treba pomisliti, da prevladuje v podjetju ženska delovna sila, ki tvori dve tretjini vseh zaposlencev in da mlajše tekstilne delavke vzdržujejo pač večinoma le sebe, kvečjemu še po enega otroka, starejše, poročene pa tudi, če imajo večje družine, uradno pripisujejo vzdrževanje otrok možu oziroma očetu otrok. Tako vzdržuje vsak delavec tržiške tekstilne tovarne le povprečno 0,5 svojevc, dočim vsak nameščenelec 1,1 vzdrževanca. Vsekakor zanimivo, da je število vzdrževancev pri nameščencih višje kot med delavci, čemur je morda tudi vzrok dejstvo, da so tekstilne delavke precej mobilni element (tovarne so druga drugi enake in se v vsaki kmalu znajdejo), ki imajo povprečno majhne družine, dočim so nameščenci bolj ustaljeni in se razmeroma manj selijo. Na vsak način je pa število vzdrževancev tržiške BPT zelo nizko, saj leta 1951 vseh 1295 zaposlencev vzdržuje le 763 oseb, torej vsak povprečno 0,58.

Ker je tržiška tekstilna tovarna med največjimi pri nas, je zanimivo, da si ogledamo tudi starostno strukturo delavcev in jo primerjamo s starostno strukturo delavcev kake druge tovarne, n. pr. tovarne čevljev v Tržiču. Na prvi pogled seveda opazimo, da prevladuje v podjetju ženska delovna sila in še to, da je v BPT zaposlena predvsem mladina. Najštevilneje so zastopani dvajsetletni, za njimi devetnajsetletni in osemnajsetletni. Po dvajsetem letu seveda odhajajo fantje služiti vojaški rok, zato je število mladincev, starih 21—23 let, v tovarni zelo majhno. Med moškimi zaposleni v tovarni je največ 17-letnih vajencev, le prav malo manj je 16- in 20-letnih. Okoli 24. leta se fantje spet vračajo v tovarno, vendar je število moških zaposlencev v vseh starostih manjše od števila ženskih, le 16- in 17-letnih fantov je več kot deklet v tej starosti in starejši delavci v starosti 44, 46 in nad 50 let po številu prekašajo število delavk v tej

starosti. Med dekleti je največ 19- in 20-letnih, po 25. letu mnoge zapuščajo tovarno, ker jih vežejo družinske in materinske dolžnosti. Starejših je spet več. A tu ima svoj izrazit vpliv tudi čas prve svetovne vojne, kajti najmanj je v tovarni delavk, rojenih v letih 1916 do 1918.

Drugačna pa je starostna struktura drugega največjega tržiškega podjetja: tovarne čevljev »Triglav«. Tudi tu sicer prevladujejo mladi

Starostna struktura delavcev v BPT in tovarni »Triglav«

zaposlenci, tudi tu je med mladimi več ženske delovne sile kot moške, a to le nekako do 35. leta starosti. Med starejšimi pa je slika obratna. V starosti nad 35 let docela prevladujejo moški in le prav malo je starejših žensk, zaposlenih v čevljarski industriji.

Širom države je znana tržiška tovarna čevljev »Triglav«, ki ima svoje prodajalne po vseh večjih jugoslovanskih mestih in trgih. V letu 1951 združuje tovarna »Triglav« tri obrate. Obrat »Triglav I« se nahaja v neposredni bližini kolodvora, na mestu, kjer je stala prvotno delavnica, ki je ob strojih izdelovala samo nekatera dela, ostala pa so opravljali tržiški čevljarji na svojih domovih. Leta 1925 je tu zrasla moderna štirinadstropna industrijska stavba, v kateri so smotrno razporejeni iz Amerike uvoženi stroji, s pomočjo

katerih se izdelujejo čevlji raznih vrst. Obrat »Triglav II« je bivša tovarna ženskih čevljev »Trio«, ki se je kmalu po nacionalizaciji spojila s tovarno »Triglav« v eno podjetje. Svoj obrat ima v mestu, med Ljubeljsko cesto in Mošenikom, v neposredni bližini tovarne surovih kož »Runo«. In še tretji obrat ima tovarna »Triglav« v Retnjah, naselju med Križami in Kovorjem, v dolini Tržiške Bistrice, prav ob vodi. To je obrat, ki izdeluje lesene cveke in je edini v državi, kar je nehala obratovati tovarna lesenih cvekov v Tacnu pod Šmarno goro. Oskrbuje lesene cveke podjetjem čevljarke industrije v vsej državi in jih tudi izvažata.

V letu 1951 ima tovarna v vseh treh obratih zaposlenih 518 ljudi: 456 delavcev in 62 nameščencev (obrat I: 399 zaposlenecv: 346 delavcev in 53 nameščencev; obrat III 104 zaposlenecv: 96 delavcev in 8 nameščencev; obrat v Retnjah 15 zaposlenecv). Delavstvo te tovarne se rekrutira v glavnem iz onih tržiških in okoliških družin, ki se že cele generacije ukvarjajo s čevljarstvom. V Tržiču samem stanujeta 202 zaposlenca te tovarne, na Bistrici pa 55, torej jih stanuje v Tržiču in njegovem predmestju na Bistrici 49,8 %, ostala polovica pa prihaja vsak dan na delo iz okoliških vasi. Odločujoča je pri tem tudi lega tovarne, saj je »Triglav« najjužneje ležeče podjetje v neposredni bližini kolodvora in je zato tudi pritegnilo delovno silo zlasti iz vasi okoli Križev in Kovorja. Tudi zato, kajti v teh vaseh je čevljarstvo močno razvito in samo lega tovarne gotovo ni odločujoča, pač pa pripomore, da je velik del delavcev iz vasi, ki leže na Kriškem polju.

Značilno je vsekakor dejstvo, da je več Kovorjanov in Križanov zaposlenih v tovarni čevljev kot v predilnici in tkalnici, čeprav je to podjetje dokaj večje. Še bolj v oči pa pade, da n. pr. hodi iz vasi Sebenje le pet ljudi na delo v predilnico in tkalnico, v obrat »Triglav I« pa kar 21 in celo v obrat »Triglav II« pet delavcev, čeprav jim je dokaj dalj kot v predilnico. Tudi iz Žiganje vasi je v tovarni čevljev zaposlenih 17 delavcev, v BPT pa le 10, iz Vetrnega jih je v »Triglavu« 10, v BPT le 5 in dočim se n. pr. iz Nakla nihče ne vozi v tržiško tekstilno tovarno, saj so jim kranjske bližje, se jih v tovarno čevljev vozi iz Nakla pet. Brez dvoma je to izraz dejstva, da je po vseh vaseh južno od Tržiča čevljarstva obrt močno razvita. Opazno je tudi dejstvo, da je »Triglav« tista tržiška tovarna, ki priteza delovno silo iz najbolj oddaljenih vasi, čemur je deloma vzrok že omenjena neposredna bližina kolodvora, deloma razvita čevljarstva obrt, deloma pa tudi dejstvo, da ta tovarna dela večinoma le dopoldne, kar je okoličanom gotovo najugodnejše.

Obrat »Triglav II«, ki se nahaja sredi Tržiča, zaposluje 56 % v Tržiču stanujočih, 7 % jih je iz Kovorja, po 5 % pa jih stanuje v Sebenjah, Retnjah, Žiganji vasi, po 4 % delavcev hodi na delo iz Pristave, Vetrnega in od Sv. Ane, 3 % z Bistrice, po 2 % s Slapu, Križev in Dupelj, 1 % pa iz ostalih vasi (Hušica, Sv. Neža, Tenetiše).

Delavci in nameščenci tovarne »Triglav« vzdržujejo 371 svojcev, torej povprečno vsak 0,71 vzdrževancev, kar je že več kot zaposlenci

tekstilne industrije v Tržiču. V celoti preživlja tržiška tovarna čevljev »Triglav« 889 ljudi (518 zaposlencev in 371 vzdrževancev).

V aprilu leta 1952 sta se zaradi manjših režijskih stroškov združila obrata »Triglav« I in II. Prostori bivše tovarne »Triglav« II služijo sedaj le še kot skladišče, stroji pa so večinoma prepeljani v poslopje tovarne v bližini kolodvora. Produkcija je ostala ista, prilagodila se je le novemu finančnemu poslovanju.

Od leta 1953 dalje dela v prostorih bivšega obrata »Triglav II« mestna čevljarna »Ljubelj«.

Tovarna nabavlja vse surovine doma, največ v Sloveniji, nekaj jih kupuje tudi na Hrvaškem in v Srbiji. Iz inozemstva ne dobiva ničesar.

Dnevna produkcija je znašala pred vojno okoli 700 parov čevljev. V letu 1952, po združitvi obeh obratov, znaša dnevna proizvodnja okoli 1400 parov. Tovarna izdeluje šest vrst obutve (prešivano, spončano, okvirno šivano, skozi šivano, lepljeno in copatno). Vsak dan je v delu 29 vzorcev izdelave, največ ženski vzorci. Ženske obutve izdelajo največ, precej tudi moških in otroških vzorcev.

Tržiška tovarna »Triglav« je največja tovarna strojne izdelave čevljev v Sloveniji in druga po velikosti v Jugoslaviji (prekaša jo le »Kombinat« v Borovem). Ima širom države 84 prodajaln svojih izdelkov.

Obrat, ki izdeluje lesene cveke v Retnjah, uporablja izključno brezov les, ki ga dobiva iz gozdov severno od Kranja, pa tudi iz Kočevskega in iz Stajerske. Ker je edini obrat te vrste v državi, dobavlja lesene cveke in lesene kolobarje za izdelavo zbite obutve naši čevljarski industriji. Ima dovoljenje za sečnjo brez širom Slovenije. Poleg izdelanih lesenih cvekov dobavlja čevljarski industriji tudi brezove kolobarje, iz katerih stroji za izdelavo zbite obutve napravljajo lesene cveke in jih obenem tudi že zabijajo.

V Retnjah grade v letu 1952 lastno hidrocentralo na Bistrici, ki bo oskrbovala tovarno lesenih cvekov s potrebno električno energijo. Tovarna »Triglav« nima lastne hidrocentrale, ampak dobiva električno energijo od Državnih elektrarn Slovenije, v kritičnih časih ji pomaga tržiški lesno-industrijski obrat, ki ima lastno kalorično centralo.

Toda razen obeh omenjenih tovarn čevljev je bilo v Tržiču še dokaj manjših čevljarskih obrtno-industrijskih obratov, ki so izdelovali obutev raznih vrst. Ko so bila vsa ta podjetja nacionalizirana, jih je združilo v enoto podjetje »Obutev«, ki ima svoj sedež v Kranju in svoje poslovalnice po vsej Sloveniji. Pri tem sta bila dva tržiška obrata športnih čevljev premeščena v Žiri, ostale združuje tržiška poslovalnica »Obutev«, in sicer v Tržiču sedem obratov, po enega pa v Križah, Dupljah in na Visokem.

Razen tega je podjetje pritegnilo k delu tudi zasebne čevljarje, ki na svojih domovih in s svojim orodjem izdelujejo obutev iz materiala, ki jim ga dobavlja podjetje, in izgotovljene izdelke oddajajo

obratom »Obutve«. Na ta način ima tržiška poslovalnica »Obutve« dve vrsti zaposlencev: tiste, ki vsak dan prihajajo iz Tržiča in okoliških vasi na delo v obrate, ki so last podjetja, in take, ki na svojih domovih v Tržiču in po okoliških vaseh z lastnim orodjem in s svojimi stroji izdelujejo čevlje in jih oddajajo »Obutvi« nazaj v prodajo.

V tržiških čevljarških obratih, ki jih vzdržuje »Obutve«, je zaposlenih 180 ljudi: 168 delavcev in 12 nameščencev. Od teh jih stanuje v Tržiču 59 % (106), iz okoliških vasi pa hodi na delo 74 delavcev. Pri tem je opaziti, da absolutno prevladujejo delavci iz vasi južno od Tržiča, zlasti iz Kovorja, Križev in Dupelj, čeprav ima »Obutve« tudi v Križah in Dupljah svoj čevljarški obrat. Iz obeh dolin in naselbin severno od Tržiča pa niti tovarna »Triglav« niti »Obutve« nima delavcev. Saj hodi od Sv. Ane le 1 delavec v tovarno »Triglav« in 1 v obrat »Obutve«, iz Loma v »Triglav« trije in v »Obutve« dva, iz Doline pa v »Triglav« štirje in k »Obutvi« eden.

Videti je, da v vaseh severno od Tržiča čevljarška obrt ni zasedrana, saj tudi doma ne dela v teh vaseh nihče za podjetje »Obutve«. Za tržiške obrate tega podjetja dela na svojih domovih 24 obrtnikov, in sicer v Tržiču 23, po vaseh južno od tod pa 11.

Obrat v Križah zaposluje 36 delavcev, poleg teh delajo še štirje na svojih domovih, obrat v Dupljah pa ima 35 delavcev, na domu pa dela zanj pet obrtnikov, obrat na Visokem pa zajema delovno silo iz okolice Visokega in nas zato neposredno ne zanima, ker ne spada v področje tržiške delavnosti, čeprav pripada tržiški poslovalnici. (Ima 26 zaposlencev v obratu in 3 na domu.)

Med 180 zaposleni tržiških čevljarških obratov »Obutve« je 97 moških. Morda nas čudi, da je tu v čevljarški industriji toliko ženske delovne sile. Pri tem moramo vedeti, da žene niso zaposlene samo pri pomožnih delih, marveč tudi kot prešivalke in da premore Tržič poleg čevljarških mojstrov tudi čevljarške mojstrice.

Število vzdrževancev je pri delavcih »Obutve« nekoliko višje kot pri delavcih v tovarni »Triglav«; znaša namreč 0,87 oseb povprečno na zaposlenca.

V podjetju »Obutve« izdelujejo vse vrste čevljev: moške, ženske in otroške. Delo se vrši pol ročno, pol strojno, pač tako kot v vseh večjih obrtnih delavnicah. Vse surovine dobiva tržiška poslovalnica iz centrale v Kranju, kamor tudi oddaja izdelano obutev.

Poleg obeh velikih čevljarških podjetij, to je tovarne »Triglav« in podjetja »Obutve« je v Tržiču tudi še mestna čevljarna »Ljubelj«. Ustanovljena je bila v marcu 1947 na pobudo MLO v Tržiču. Stroji so deloma bili na razpolago v Tržiču, deloma kupljeni v drugih krajih Slovenije. Čevljarna izdeluje predvsem otroške čevlje (št. 20—38) in jih razprodaja po vsej državi. Delo se vrši ročno in strojno. Razen otroške obute izdeluje čevljarna tudi moške in ženske čevlje, a to le po naročilu in meri. Vse surovine in polizdelke nakupuje čevljarna v Sloveniji, kjer tudi prodaja večino svojih izdelkov, manjši del pa razproda na Hrvaškem in v Srbiji. Obrat zaposluje v letu 1951

38 delavcev (skoraj samo kvalificirane čevljarje in le nekaj delavk, ki so zaposlene pri pomožnih delih in kot prešivalke). Velik del zaposlenecv stanuje v Tržiču (25), trije hodijo na delo iz Leš, po dva iz Križev, Žiganje vasi, Pristave in Spodnjega Vetrnega, po eden iz Kovorja in Loma. V drugi polovici leta 1951 in v teku leta 1952 je čevljarna svoj obrat razširila in ima konec julija 1952 že 54 delavcev. Čevljarna ima tudi popravljalnico. V prvih letih po osvoboditvi je bilo namreč v Tržiču zelo pereče vprašanje popravila čevljev. Neverjetno se sliši, vendar je bilo resnično, da v čevljarskem Tržiču ni bilo moči najti obrtnika, ki bi se ukvarjal s popraviljanjem obutve. Vsi so imeli polne roke dela z napraviljanjem novih izdelkov za prodajo. Zato je mestna čevljarna odprla tudi popravljalnico obutve.

Po podatkih iz septembra 1958 je celotna čevljarska industrija in obrt zaposlovala v Tržiču 511 delavcev, to je bila četrtnina vseh delavcev te stroke v Sloveniji. Tedaj je bilo 25 % tržiških delavcev zaposlenih v čevljarski industriji. Zdi se, da je ta številka prenizka za Tržič. To je pač podatek tedanjega Okrožnega urada za zavarovanje delavcev, a pri tem je treba vedeti, da tržiški obrtniki niso imeli pri tem uradu prijavljenih vseh svojih zaposlencev, marveč le del pomočnikov, in tako je gotovo številka iz leta 1958 prenizka.⁶⁶

V letu 1951 zaposluje celotna čevljarska industrija in obrt socialističnega sektorja dela, torej brez privatnih obrtnikov v Tržiču in njegovi neposredni okolici, 764 delavcev in 74 nameščencev. V Tržiču samem jih stanuje 405, ostalih 435 pa po vaseh južno od Tržiča, zlasti v Kovorju, Sebenjah, Križah, Pristavi, Retnjah, Žiganji vasi in tem bližnjih vaseh. Iz tega sledi, da je vsak enajsti prebivalec Tržiča zaposlen v čevljarski stroki in da je v tej stroki zaposlenih 30,9 % tistih delavcev, ki jih zaposluje tržiška industrija. V Tržiču samem je zaposlenih 685 delavcev in 74 nameščencev čevljarske stroke, v okoliških vaseh pa še 79 obrtnikov oziroma delavcev. Razen tega je še nekaj samostojnih čevljarskih mojstrov, ki jih te številke ne zajemajo.

Tržiška tovarna kos in srpov je eden naših najstarejših obratov kovinske stroke. Kosarne imamo v državi le tri: tržiško, slovenjegraško in v Št. Lovrencu na Pohorju. V Tržiču je iz primitivne kosarske obrti zraslo moderno podjetje, ki pod svojimi težkimi kladivi izdeluje zlasti kose in srpe, razen tega pa tudi dleta, podkovsko orodje, nože za kosilne stroje, nože za slamoreznice in nože za rezanje repe, izvijače raznih velikosti in pleskarska gladila. Tovarna sestoji sedaj iz dveh obratov. Do oktobra 1951 je obratovala tudi še stara fužina ob Mošeniku v Fužinski ulici, ki so jo v tem letu opustili, deloma zato, ker je bil obrat zelo star, deloma tudi zato, ker se je trg zatrpal s kosami. S tem je v letu 1951 prenehala z delom zadnja stara tržiška fužina.

⁶⁶ Mirko Novak, Razmestitev industrije v Sloveniji, Geogr. vestnik XV, 1939, str. 81.

Sedanja tovarniška obrata sta nameščena ob Bistrici in zgornji večji obrat ima na Bistrici svojo hidrocentralo, ki mu daje 40 % potrebne električne energije. Ostalo dobiva tovarna od državnih elektrarn Slovenije. Spodnji, manjši obrat nima svoje pogonske sile in je v celoti navezan na DES.

Surovino dobiva tovarna deloma iz Raven pri Guštanju, deloma, in to v večji meri, pa uvaža jeklo s Švedskega in iz Nemčije.

Pred zadnjo vojno je tovarna kose in srpe v znatnih količinah izvažala v inozemstvo (v Turčijo, Bolgarijo, na Madžarsko). Tudi prva povojna leta je bil izvoz znaten, tako da je na domačem trgu primanjkovalo kos (saj so jih od 300.000 na leto izvozili 250.000). Ko pa je nastala informbirojevska gospodarska blokada, se nam je trg za kose v glavnem zaprl. (Naše kose so po vojni kupovale ZSSR, Poljska, Romunija, Bolgarija, Madžarska.)

Ko se je v letu 1951 trg s kosami nekoliko zatrpal, je tovarna preusmerila svojo proizvodnjo in začela v večji meri izdelovati dleta. Docela pa je po drugi svetovni vojni opustila proizvodnjo motik in lopat, ki jih je pred vojno tudi v dokajšnji meri izdelovala. Sedaj se je izdelovanje tega orodja preneslo v druge tovarne. V začetku 1952 so začeli v tovarni izdelovati tudi skobliče in drugo kovano orodje, kajti v mrtvem delu sezone kose in srpi ne gredo dovolj v promet.

Še vedno pa je tržiška kosarna najmodernejša v državi. Število kos, ki jih v teku leta izdelata, zavisi od tega, kakšne vrste so kose. Povprečna kapaciteta je okoli 200.000 kos. Kose se sedaj izvažajo v Paraguay, v Turčijo, v letu 1953 pa so v teku tudi dogovori za izvoz kos v Perzijo.

V celoti je proizvodnja kos v upadanju zaradi mehanizacije poljedelstva, ki je zlasti napredovala v Vojvodini. Iz istega vzroka se obeta tudi zmanjšanje proizvodnje srpov.

Tovarna je v letu 1951 zaposlovala 155 delavcev in nameščencev (120 delavcev in 15 nameščencev), od tega 108 moških in 25 žensk. Večinoma so zaposleni te tovarne Tržičani, kjer se kovaštvo deduje kar v družinah iz roda v rod. Dober izdelovalec kose ali srpa se temu delu zlepa ne priuči tako kot kaki drugi obrti, marveč naj ima že kar neki občutek za kovanje dobre kose. Od vseh 120 delavcev jih je 70 iz Tržiča, med njimi 32 tudi rojenih v Tržiču, med ostalimi 38 pa dokaj takih, ki so sicer rojeni izven Tržiča, ki pa so skoraj vse življenje tu preživeli. 24 delavcev je doma iz okoliških vasi (Kovor 6, Leše 6, Križe 6, Lom 5, Sv. Ana 1), iz vse ostale Slovenije jih je leta 1945 prišlo na delo le 26, iz drugih republik ni nikogar.

Nobena tržiška tovarna ni svoje delovne sile zbrala v tolikšni meri v kraju samem in njegovi okolici, kot tovarna kos in srpov, ki črpa svoje kvalificirane kadre v glavnem v Tržiču samem.

Tovarna je v severnem delu Tržiča. Oba obrata sta ob Bistrici in ob novi cesti, ki vodi iz Doline proti kolodvoru. Obrat I v severnem delu je večji in je izdeloval predvsem kose, v spodnjem, manjšem obratu pa so se izdelovali zlasti srpi.

Starostna struktura delavcev te tovarne nam pokaže, da primanjkuje zlasti mlajših moči. Kolikor jih je, so skoraj vsi nekvalificirani. Mladi tržiški fantje nimajo več veselja do kovaštva. Če že ne more res nikamor drugam, gre za kovača. Tako sta se v vseh sedmih letih po osvoboditvi izučila za kovača le dva vajenca in le eden od obeh res opravlja kovaško delo. Glavna opora podjetja so starejši delavci, stari nad 35 let, prav stari pa pri težkih kladivih več ne vzdrže in je nad 50 let starih le 7 delavcev.

Manjši obrat kovinarske stroke je tržiška pilarna, nameščena nasproti kolodvora. Začela je z delom v letu 1920 in je pred vojno izdelovala po 60.000 pil in rašpelj letno. Že v začetku je imela 12 delavcev in toliko jih ima še danes. Izdeluje 15 vrst pil in razen tega še specialne pile. Izdela jih letno okoli 42.000. Poleg tržiške pilarne je v Sloveniji le še pilarna v Prevaljah (nekaj pilarn pa še v ostalih republikah, n. pr. v Zagrebu, na Reki, v Slavonskem Brodu), vendar vsa naša proizvodnja za potrebe v državi ne zadošča in pile še uvažamo. Jeklo za pile je večinoma uvoženo, tržiška pilarna ga dobiva nekaj iz guštanjske jeklarne iz Raven, nekaj z Jesenic, večji del pa iz Nemčije.

Tovarna se je preselila v novo večje poslopje, zgrajeno južno od kolodvora v Protju, v bližini železniškega mostu čez Bistrico, kjer je začela obratovati 1. maja 1954.

V podjetju je zaposlenih 12 delavcev in en nameščenelec, 11 moških in 2 ženski. Stanujejo skoraj vsi v Tržiču, le eden hodi na delo od Sv. Ane, eden z Loke pri Kovorju in eden iz Podbrezj. Zanimivo pa je, da pilarji niso Tržičani, marveč Dolenjci iz Mirenske doline (štirje), eden je Prekmurec, eden Belokranjec, eden s Št. Lovrenca na Pohorju, eden iz Trsta, eden pa je doma na Šebreljskem vrhu (Idrija). Le trije zaposlenci tega obrata so rojeni v Tržiču in eden v njegovi okolici (Podbrezje).

Današnja tovarna usnja »Runo« je nastala iz zadruga, ki so jo ustanovili nekateri tržiški usnjarji v letu 1924. Je ob Ljubeljski cesti, v zgornjem delu Tržiča, ob Mošeniku. Predeluje surove ovčje kože, pa tudi konjske, goveje, telečje in kože manjših živali (psi, mačke, lisice, gamsi idr.). Mnogo ovčjih kož je vsa povojna leta tovarna dobivala iz Makedonije, v zadnjem času se pa pozna, da je Makedonija zgradila že svojo usnjarno. Poleg gladko strojenih kož izdeluje tovarna tudi krzno. Razen kož rabi tovarna za svoje delo tudi razne kemikalije, deloma domače proizvodnje, deloma uvožene in pa žaganje. Dočim dobavljajo smrekovo žaganje žage iz Tržiča in okolice, dobiva tovarna bukovo žaganje, ki ji je tudi potrebno, iz Sevnice ob Savi.

Izgotovljene kože dobavlja tovarni čevljev »Triglav« v Tržiču, pa tudi čevljarskim obratom v Žireh in širom Jugoslavije. Odpadke gotovega usnja izvažamo. Razen kož prodaja tovarna še volno, mezdno za tovarno kleja in odpadke za gnojilo (okoliškim kmetom).

Tovarna je nastala ob Mošeniku, ker rabi vodo ne samo za pogon, ampak se tudi v obratu samem porabi precej vode. Pogonsko silo ima tovarna svojo (štiri turbine ob Mošeniku). Razen tega ima še en generator, ki daje električno energijo na kalorični osnovi za ogrevanje in sušenje kož. Električna energija iz lastnih virov obratu docela zadošča; nekaj je celo oddaja tovarni čevljev (»Triglav« II).

V tovarni je zaposlenih 116 ljudi: 101 delavec in 15 nameščencev, od tega 88 moških in 29 žensk. V Trziču stanuje 68 % zaposlencev (69 delavcev in 10 nameščencev). Iz okoliških vasi hodi vsak dan na delo 32 delavcev in 5 nameščencev. V oči pada dejstvo, da polovica teh zunanjih delavcev stanuje pri Sv. Ani. Od tod hodi vsak dan na delo 16 delavcev (5 moških in 11 žensk). Na vprašanje, kako da prav ta tovarna priteza toliko Šentančanov, odgovor ni težak. Obrat se nahaja pač v zgornjem koncu Trziča, ob Ljubeljski cesti in je prebivalcem oddaljene, obmejne Sv. Ane sem bliže kot v katerokoli drugo tovarno. Čeprav se zdi neverjetno, da ob tako dolgi poti odloča teh nekaj sto metrov, je vendar tako. Razen tega pravijo šentanska dekleta, da jim je ob kožah bolj všeč kot v predilnici, kjer je več prahu.

V Kovorju stanuje 7 delavcev. Dokler ni imela tovarna direktorja, ki je doma z Loke pri Kovorju, tudi ni imela nobene delavca iz Kovorja, kajti Kovorjani raje hodijo na delo v tovarno čevljev ali v predilnico, ker jim je tja bliže. Ostali delavci »Runa« stanujejo v bližnjih sosednjih vaseh in hodijo na delo večinoma peš, le dva se vozita z vlakom (iz Dupelj in Podbrezja).

Značilno je, da tudi ta tovarna, podobno kot tovarna kos in srpov, zaposluje predvsem Trzičane, saj je 34 % zaposlencev rojenih v Trziču in 22 % v okoliških vaseh, torej 56 % v Trziču in okolici. Tudi tu se kaže stara strojarska tradicija, ki se pa na mlajši rod danes več ne prenaša. Zato tudi v tej tovarni, podobno kot v tovarni kos in srpov, ni mladih vajencev, niti mladih mojstrov. Trziška mladina za usnjarsvo nima več veselja, delo ji je težko in umazano. V vseh letih po vojni sta se v Trziču, kjer je bila včasih usnjarska obrt močno razvita, učila te stroke le dva učenca, pa še ta dva nista končala. Pač pa sta dva trziška mladince končala tečaj usnjarske stroke, torej sta se v vseh poveljnih letih izučila le dva tečajnika.

Zato nam starostna struktura tovarne »Runa« kaže, da v podjetju prevladujejo starejši delavci in da so tu zaposleni celo prav stari (do 69 let). To pa pojasnjuje tudi dejstvo, da so bili ti stari strojarji kot delničarji prej solastniki podjetja in da se zato težko od njega poslove in neradi odhajajo v pokoj.

V neposredni bližini Trziča, na Slapu, je Tovarna lesnih lepenk. Podjetje je bilo ustanovljeno leta 1881 na mestu, kjer je na razpolago obilo vodne energije in potreben les za predelavo. Izdeluje lesno lepenko različnih debelin. Tovarna ima dva obrata: v Čadolah ob izlivu Lomščice v Trziško Bistrico in na Slapu. V obratu v Čadolah je zaposlenih v letu 1951 9 delavcev, na Slapu pa 59. Tovarna rabi za svojo proizvodnjo smrekov in jelkin les (listovci sploh

ne prihajajo v poštev), ki ga dobiva v glavnem iz občin Sv. Ana in Sv. Katarina, in to predvsem iz gozdne manipulacije v Podkošutniku.*

Tovarna sicer nima lastne hidrocentrale, a energijo ji dajejo turbine, ki so direktno povezane s stroji. Tako ima svojo pogonsko silo in le za razsvetljava tudi svoj generator. V Čadolah je obrat na Lomsčici, ki tu priteka iz Lomske doline v Bistrico.

Izdelano lepenko prodaja po vsej Jugoslaviji. Delavci so skoraj sami domačini, le kakih 10 Prekmurcev je med njimi. V celoti ima tovarna 74 zaposlencev (68 delavcev in 6 nameščencev). Med delavci je 32 moških in 36 žensk. Na Slapu jih stanuje 58, torej velika večina, 6 jih stanuje v Tržiču in 6 v Lomu. Ena delavka je doma pri Sv. Ani, eden se vozi z vlakom iz Dupelj, dva pa s kolesom (iz Križev in Sebenj). Svojim delavcem daje tovarna tudi stanovanje v svojih poslopih.

Zaposlenci tovarne lepenke vzdržujejo 67 svojcev, torej povprečno vsak 0,9, kar je sicer več kot zaposlenci tržiške tekstilne in čevljarke industrije, a manj kot pri delavcih v tovarni kos in srpov (kjer vzdržuje vsak 1,3 oseb) in tudi manj kot v tovarni »Runo« (kjer vzdržuje vsak zaposlenec povprečno 1,2 oseb).

Pred vojno je tovarna ob približno enakem številu delavcev predelala 7600 kubičnih metrov lesa letno.

Sredi Tržiča je ob Bistrici Tovarna finega pohištva. Izdeluje fino, furnirano pohištvo in opreme za kavarne, hotele, kinodvorane. Ima deloma lastno pogonsko silo (turbina ob Bistrici), deloma je navezana na DES. Vse osnovne surovine, to je les, furnirje in vezane plošče nabavlja od domačih podjetij v Sloveniji, le hrast dobiva iz Slavonije, iz tujine pa šelak, lužila in specialno okovje. Tovarno je pozidal tuji kapital in je začela z delom v letu 1925. Danes ima še enkrat večje število delavcev kot pred vojno in njena produkcija je več kot še enkrat večja od predvojne. Takrat so izdelali letno okoli 90 garnitur, sedaj pa jih napravijo 200—210 letno in predelajo za to okoli 200 kubičnih metrov lesa. Tržiška tovarna finega pohištva je med redkimi slovenskimi tovarnami, ki izdelujejo pohištvo po načrtih in naročilih, skoraj vse ostale tovarne delajo serijsko izdelavo tipiziranega pohištva (n. pr. tovarna v Novi Gorici, v Duplici itd.). Tovarna oskrbuje opreme in pohištvo ustanovam in podjetjem širom Jugoslavije, izdelala je tudi opreme za naša predstavništva po evropskih in izvenevropskih državah in jih razposlala po vseh kontinentih, v številni Avstralijo.

V letu 1951 ima tovarna 60 delavcev in 8 nameščencev. Med delavci je 36 moških in 4 ženske, med nameščenci pa 4 moški in 4 ženske. Delavci so povečini mizarji (36 kvalificiranih in 4 polpriučeni mizarji) in tapetniki (6), delavke so zaposlene pri pomožnih delih, ostali so mizarški ali tapetniški vajenci. Povečini stanujejo v Tržiču (57),

* Puterhofu, za katerega po predlogu domačinov uvajam ime Podkošutnik, čeprav se naselje uradno še imenuje Puterhof.

30 jih prihaja na delo iz okolice, en rezbar stanuje v Ljubljani in se po potrebi vozi v Tržič. Na Pristavi stanuje 6 delavcev, iz Dupelj se jih z vlakom vozi 5, ostali prihajajo iz ostalih okoliških vasi. Delavci in nameščenci podjetja vzdržujejo 79 svojcev, torej povprečno vsak 1,1 osebe.

Razen naštetih tovarn se nahaja v Tržiču v neposredni bližini kolodvora tudi Lesno-industrijski obrat, ki obsega žago in zabojarno. Ta obrat je del Lesno-industrijskega podjetja Kranj. Izdeluje zaboje, ladijski pod, lesne polfabrikate, zlasti deske, največ pa mehak rezan les, ki ga razprodaja po državi, izvažata pa tudi v Italijo in Nemčijo. Les dobavlja žagi gozdna manipulacija Tržič, nekaj pa tudi kmečke zadrage. Žaga je zelo moderno urejena, dokaj del se opravi na tekočem traku, ki zlasti posreduje prenos hlodov in lesa. Obrat ima lastno kalorično centralo, ki jo kuri z lesnimi odpadki in žaganjem in ki docela zadošča potrebam obrata, pogosto še oddaja električno energijo sosednji tovarni čevljev »Triglav«.

V letu 1951 ima lesno-industrijski obrat v Tržiču 104 zaposlenec: 96 delavcev in 8 nameščencev; od tega je 85 moških in 19 žensk. Večinoma stanujejo v bližini obrata, v Pristavi (31) in v Tržiču (12) oziroma na Bistrici (18). Sedem delavcev je zaposlenih v Podkošutniku in tam tudi stanujejo, ostali hodijo na delo iz okoliških vasi (iz Križev 5, z vlakom se vozijo iz Dupelj štirje, iz Naklega eden in iz Žej eden, iz Žiganje vasi prihajajo trije, prav toliko iz Retenj, od Sv. Ane štirje, po dva iz Loma, Leš in Žvirč).

Število vzdrževancev tega podjetja znaša 154 ali povprečno 1,5 oseb na posameznega zaposlenca, kar je največ med vsemi tržiškimi podjetji.

Povedali smo že, da je nogavičarstvo, ki je bilo včasih v Tržiču močno razširjeno, skoraj docela zamrlo, ohranil se je samo en obrat: Mestno pletilstvo, ki ima svojo delavnico ob Mošeniku in zaposluje pet delavk. Izdeluje vse vrste nogavic iz bombažne preje in jih tudi barva. Mesečno izdelajo okoli 400 parov nogavic, ki jih dostavljajo v prodajo tržiškim trgovinam. Ker proizvodnja ne zadošča niti za tržiške potrebe, se nogavice nikamor ne prevažajo, marveč kar v Tržiču razprodajo. Delavci so Tržičani in tudi tu stanujejo.

Za Mošenikom, v Usnjarski ulici, je tudi manjše podjetje za izdelavo pripenjač za perilo. Zaposluje 12 delavcev in dva nameščenca. Podjetje je last invalidske organizacije. S stroji razrezuje bukov les in izdeluje dvoje vrst pripenjač: take s pocinjeno žico in brez nje. Prve se v večji meri izvažajo, druge pa so namenjene predvsem za domači trg.

Ob cesti proti Pristavi se ob pobočju Kukovnice nahaja precej velika apnenica, ki spada med tržiška mestna gospodarska podjetja. Pred vojno se je malodane vse apno prodajalo v Vojvodino, po vojni pa je ta apnenica zadovoljevala predvsem potrebe na Gorenjskem, kjer se je sproti prodalo vse apno. Saj so poleg te tržiške na Gorenjskem le manjše kmečke apnenice, ki potrebam ne zadoščajo. Podjetje

je urejeno tako, da kuri z žaganjem. Žaganje je bilo včasih treba dovažati z žag v Loki, Bohinju, Preddvoru in z Jezerskega, kajti tržiška žaga je svoje žaganje porabljala za svojo kalorično centralo. Apnenica dela kakih pet mesecev v letu in daje v tem času povprečno po osem ton apna dnevno.

Mesto Tržič poseduje tudi štiri kamnolome. Trije so na Bistrici, last mesta, eden pa je predilniški. Vsi ti kamnolomi dajejo lep dolomitni pesek (šlernski dolomit). Razen tega je na Slapu ob cesti kamnolom, ki daje gramoz.

Površina tal po zemljiških kategorijah

Tržič je, kot smo videli, izrazit industrijski center. Saj je statistično ugotovljeno, da se je s kmetijstvom preživljalo leta 1951 le 5,8 % prebivalcev.⁶⁷

Če naj je Tržič sploh rasel in obstajal, je to mogel in more samo industrijski Tržič. Strma pobočja okoli mesta in hribovit svet severno od njega skoraj docela izključujejo agrarno prebivalstvo. Da ima Tržič v letu 1951 v območju svoje občine le 23 kmetov, in to 19 malih in 4 srednja kmečka gospodarstva, ki vzdržujejo okoli 90 kmečkih ljudi, razumemo, če pogledamo zemljiške kategorije po stanju z dne 31. maja 1951. Tržiška katastrska občina meri 908 ha; od tega tvorijo njive in vrtovi le 32 ha in vsa obdelana površina s travniki in sadovnjaki vred le 108 ha. Torej predstavljajo njive in vrtovi le 3 % površine, obdelana površina s travniki vred pa komaj 8 %. Če k temu prištejemo še pašnike in senožeti, znaša vsa kmetijska površina le 257 ha, to je 28 %; 65 % površine pokriva gozd, skoraj 7 % zemlje je nerodovitne.

Od 32 ha njiv in vrtov je 14 ha posejanih z žiti, 11 ha pokrivajo vrtnine in na sedmih ha rastejo krmske rastline. Iz tega je razvidno, da si delavci obdelujejo manjše krpce zemlje, na katerih goje predvsem zelenjavo, potrebno za vsakdanjo kuho.

V vsej Sloveniji je bilo leta 1951 sedem občin, kjer živi povprečno nad 50 ljudi na 1 ha njivske površine. Tržič je ne samo med njimi, marveč daleč nad njimi. Dočim n. pr. na Jesenicah živi na ha njivske površine 55 ljudi in v Kropi 64, jih živi v Tržiču več kot še enkrat toliko, namreč 143. V tem oziru je Tržič izrazita izjema v vsej Sloveniji. Nikjer namreč ni njivske površine z ozirom na število prebivalstva tako zelo malo kot prav v Tržiču. Zdaj razumemo, da je število kmečkih ljudi v Tržiču izredno nizko, saj prebiva na 1 ha njivske površine le 2,6 kmečkih prebivalcev.

Pa ne samo v Tržiču samem, ampak tudi v vsej njegovi okolici, ki je od leta 1952 združena z mestom v eno občino, je agrarno prebi-

⁶⁷ Melik, O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije. Geografski vestnik XII—XIII, 1956—1957, str. 189.

valstvo v manjšini. Seveda vemo, da na področje bivših občin Sv. Ana in Sv. Katarina niti misliti ne moremo, saj obsegata obe le hribovit svet strmih pobočij in globokih grap. Saj je pri Sv. Ani njivske površine le pol odstotka, obdelane površine s sadovnjaki in travniki vred pa komaj 2 %, gozda 62 %, nerodovitne površine kar 16 %, ostalih 20 % pa so pašniki in senožeti. Nič kaj dosti drugačna ni bivša občina Sv. Katarina, kjer je njiv tudi le pol odstotka, travnikov komaj 1 in pol odstotka, senožeti in pašnikov 13 %, gozda pa celo več kot pri Sv. Ani, namreč 77 %, in nerodovitne površine dokaj manj kot okoli Sv. Ane, namreč 8 %.

Razumljivo je torej, da je Tržič pritegnil v svoje industrijske obrate znaten del prebivalcev obeh dolin, ki sicer morejo živeti le od gozda in zasluzka, ki ga daje gozd, in kolikor niso našli zaposlitve v tržiških tovarnah, so si poiskali zaslužek izven tržiškega kota.

In obe bivši sosednji občini na južni strani Tržiča, Kovor in Križe? Tu je seveda spričo ravne površine več obdelane zemlje, saj je ima n. pr. kriška občina 370 ha ali 26 %, od tega 12 % njiv in travnikov, nerodovitne površine pa 6,9 %, dočim je v občini Kovor obdelane zemlje še več, namreč 32 %, od tega 10 % v njivah in vrtovih in nerodovitne površine le 5 %. Vendar se tudi tu večji del prebivalstva ne ukvarja s kmetijstvom, temveč prihaja na delo v Tržič in živi od tržiške industrije.

Promet, oskrba mesta z vodo in električno energijo, tujski promet

Štiriinštirideset let se je Tržič boril za železniško zvezo z ostalim svetom. Že leta 1864 so se pojavili načrti za gradnjo ljubeljske železnice, ki bi bila najvažnejša prometna zveza Sredozemlja s Severnim in Vzhodnim morjem in bi povezala Trst s Celovcem preko Divače, Skofje Loke, Kranja in Ljubelja.⁶⁵ V kranjskem deželnem zboru poudarjajo, da je gradnja te železnice, ki naj bo glavna alpska transverzala, nujna potreba. Pomagala naj bi omiliti splošno gospodarsko stisko dežele.

Tržiška industrija je čutila, da je železnica zanjo življenjskega pomena, in ko so bili načrti za gradnjo železnice v letu 1873 spet odloženi, je prišlo tržiško fužinarstvo v krizo, ker ni moglo konkurirati železarnam, ki so medtem dobile železniške zveze.⁶⁶

Leta 1891 in 1892 se že proučujejo na terenu razne variante, izvede se trasiranje in študij predlagane proge, leta 1893 se izvrši revizija trase, a v letu 1894, ko je že kazalo, da se bo pričelo z graditvijo proge, se načrt izjalovi in vsa prizadevanja za graditev železnice ostanejo brez uspeha.

⁶⁵ Zontar, o. c., str. 331, 337.

⁶⁶ I. Mohorič, Tržič v boju za železniško zvezo (rokopis).

Sele leta 1906 so dobili tržiški industrijalci koncesijo za graditev lokalne proge Tržič—Kranj. Vendar ta rešitev ni prinesla Tržiču zaželenega. Kajti z njo je bil Tržič potisnjen na periferijo železniškega omrežja. Lokalna proga je ostala brez tranzitnega prometa, ki bi ne izostal, če bi se zgradila ljubeljska proga.

Ljubeljska železnica, ki bi bila ena od evropsko važnih prometnih zvez in bi potekala po prometno pomembni poti, bi gotovo vplivala na gospodarski razvoj Tržiča in bi tudi zmanjšala perifernost lege mesta. Tako pa je ostala lega Tržiča periferna in njegov razvoj je štirideset let hromila borba za železnico.

Železnica, ki je v juliju 1908 povezala Tržič s Kranjem, je znatno spremenila razmere v Tržiču. Dotlej se je dovoz surovin in izvoz industrijskih izdelkov vršil predvsem z vozovi. Danes ima tržiška železnica dokaj prometa. Saj tržiške tovarne nimajo surovin v bližini. Razen tovarni lesne lepenke in lesno-industrijskemu podjetju dovažajo železnica vsem ostalim industrijskim obratom potrebne surovine, predvsem bombaž, jeklo, surove kože itd. Tudi premogovnika ni v bližini, zato dovažajo tržiška železnica tudi dokaj premoga. Vendar premog ni glavni vir pogonske sile tržiških tovarn, kajti na vseh krajih je obilo tekoče vode z znatnim strmcem. Na Mošeniku ima hidrocentrale bombažna predilnica in tkalnica ter tovarna usnja »Runo«, energijo Bistrice pa izkoriščajo tovarna lesne lepenke, tovarna kos in srpov, deloma tovarna finega pohištva in tovarna lesenih cvekov v Retnjah.

Pred vojno sta se mesto Tržič in naselje ter sanatorij Golnik oskrbovala z električno energijo hidrocentrale, ki je bila zgrajena ob Tržiški Bistrici pod vasjo Pristava. Zdaj ta elektrarna oskrbuje s tokom samo Golnik, mesto Tržič pa je priključeno omrežju državnih elektrarn Slovenije.

Čeprav je krog in krog Tržiča dovolj vode in izvirov, vendar še vedno ni ves Tržič oskrbljen z vodo. Tržiški vodovod ne zadošča potrebam mesta. Svoj zajemalnik ima na skrajnem vzhodnem pobočju Dobrče, pod Stolcem, pod Petelinovo gubo. Od tod se voda po cevovodu pretaka v rezervoar pod Kukovnico (pod cerkvijo na pobočju). Sicer je zajet tudi izvor vode pod Kukovnico, a ta oskrbuje z vodo le predilnico in tkalnico. Tisti del mesta, ki se nahaja na »Cimpru«, ob Ljubeljski cesti, uporablja še vedno le kapnico, kajti tod so hiše više ležeče kot rezervoar pod Kukovnico in so zato brez vodovoda. Tržič ima na razpolago dva in pol sekundna litra vode, od tega daje Križam en sekundni liter. Mesto bi rabilo 12 sek. litrov vode in mu je zato gradnja novega gravitacijskega vodovoda neobhodno potrebna.

Pred drugo svetovno vojno je bila trgovina Tržiča z okolico dokaj živahna. V mestu so se na Glavnem trgu vršili sejmi, ki so privabljali precej okoličanov. Na teh sejmih se je prodajalo kar najrazličnejše blago. V letu 1939, ko je bila zgrajena tržnica, so sejmi prenehali in se po osvoboditvi niso obnovili. Danes je trgovanje Tržiča z okolico omejeno v glavnem na potrošno blago, ki ga okoličani

nakupujejo v tržiških trgovinah ter na zelenjavo in živila, ki jih prinašajo na tržiški živilski trg. Ta je najživahnejši ob sobotah, ostale dni v tednu mnogo manj. Na tržiški trg privlačajo tudi s Poljan, Žabnice in celo iz Domžal (lončena roba). Pač pa tržiška podjetja prodajajo svoje izdelke širom države in je ta trgovina na veliko kar dokajšnja, saj zajema poleg domačega tudi inozemski trg.

Promet z bližnjo okolico je manj živahen kot je bil pred prvo svetovno vojno, kajti z novo državno mejo na Ljubelju se je leta 1918 skorajda prekinilo trgovanje Tržičanov na Koroško in v Avstrijo. Nekdaj močno prometna cesta proti Ljubelju ima sedaj po drugi svetovni vojni le malo prometa. V zimskih mesecih, ko jo zasuje snežni plaz z Begunjščice, je včasih docela neprehodna, pogosto pa za vozila neuporabna. Oživi pa v poletnih mesecih, zlasti zadnja leta, ko se obnavlja tujski promet. Tedaj srečujemo na cesti proti Ljubelju številna avstrijska in zahodnoevropska vozila vseh vrst. V Trziču se ti turisti navadno ne ustavljajo za dalj časa, marveč le za kako uro, namenjeni so v glavnem na Bled ali na Jadran.

V tujskoprometnem oziru oživlja Trzič še le zadnja leta. Sem prihajajo na letovanje pionirske kolonije iz Trsta ali s Hrvaške, tujih gostov je prav malo, ker niso za to še dani pogoji. Vendar ima Trzič možnost, da se razvije v enega naših pomembnih turističnih centrov.

V poletnih mesecih so dobro obiskane planinske postojanke v okolici, zlasti Dom pod Storžičem in koča na Kofcah, nekaj manj pa Konjščica in Dobrča. Celo planinci iz Apatina v Vojvodini so se v poletju 1952 dalj časa mudili v Trziču in po okoliških planinah.

Pozimi je v Trziču samem in v vsej njegovi okolici mnogo primernih terenov za zimski šport, zlasti za alpsko smučanje. Mednarodnega pomena je v tem pogledu Zelenica, kjer so še v maju možne mednarodne smučarske prireditve, kot jih tržiški smučarji organizirajo v zadnjih letih. Na Zelenici se gradi velik planinski dom, pripravlja se gradnja vzpenjače na Zelenico, ki naj bi postala ena najvažnejših zimskošportnih postojank v naši državi.

V letu 1952 se je zgradilo tudi gostišče neposredno pod Ljubeljem in v istem letu se je pričelo z gradnjo novega letnega kopališča pri Trziču.

V zadnjih letih se vrše vsako poletje že tradicionalne avto-moto dirke na Ljubelj, ki privabljajo tujce v Trzič. Čim se uredi v mestu moderen hotel, da ne bo več kot doslej primanjkovalo sob za tujce, bo postal Trzič pomemben tudi kot tujskoprometni kraj sredi planinske okolice.

Trzič je sedež ljudskega odbora mestne občine Trzič, ki od aprila 1952 dalje združuje vse bivše okoliške občine. V mestu je podružnica Narodne banke. Sodišča v kraju ni, pač pa posluje tu okrajno sodišče po potrebi.

Prosvetna funkcija mesta

Tržič ima svojo osnovno šolo, štirirazredno nižjo gimnazijo, šolo za učence v gospodarstvu in nižjo glasbeno šolo.

Osnovno šolo obiskujejo le tržiški otroci, kajti okoliške vasi imajo svoje šole. Tako je osnovna šola v Križah, Kovorju, Lešah, Lomu, Dolini in pri Sv. Ani.

Tržiško nižjo gimnazijo pa obiskujejo tudi dijaki iz okoliških vasi. Prihajajo v šolo povečini peš, nekateri s kolesi, pozimi pa s smučmi in sankami. Z vlakom se vozijo le Dupljanci, ki obiskujejo tretji in četrti gimnazijski razred, kajti prvi in drugi razred imajo sedaj možnost obiskovati doma, v Dupljah.

V šolskem letu 1952/53 ima tržiška gimnazija 442 dijakov. V Tržiču stanuje 58,4 % dijakov, 41,6 % jih je iz okoliških vasi. Največ okoliških dijakov prihaja v Tržič iz Križev (5,4 %) in iz Loma (5,2 %), za temi so Kovorjani (4,1 %) in tisti s Pristave (4,3 %). Od Sv. Ane prihaja vsak dan v tržiško gimnazijo 3,8 % dijakov, 2,7 % jih stanuje pri Sv. Neži, 2,2 % pa v Retnjah. Iz Doline in Sebenj prihaja po 2 % dijakov. Na Golniku je doma 2,5 % dijakov, a večji del teh stanuje v Tržiču v Dijaškem domu, trije pa vsak dan prehodijo 14 km dolgo pot z Golnika do šole in nazaj. Tudi iz Leš, Snakovega, Vetrnega, Seničnega in iz Žiganje vasi, pa z Loke pri Kovorju in iz Podkošutnika hodijo dijaki v gimnazijo v Tržič.

Že nekaj let se Tržičani potegujejo za to, da bi imel Tržič popolno gimnazijo in bi se tako tržiškim dijakom ne bilo treba voziti v Kranj ali prebivati v Ljubljani, a doslej še niso uspeli.

Poklicna statistika mesta in okolice

Za pregled poklicne sestave prebivalstva so nam na razpolago podatki popisa prebivalstva z dne 15. marca 1948. Ker je bil ta popis izvršen na osnovi socialne klasifikacije, ki ustreza današnjemu sestavu naše socialistične družbe, je otežkočena primerjava sedanje socialne strukture s tisto, ki nam jo posredujejo podatki ljudskih štetij izpred druge svetovne vojne. Vendar bomo vsaj za nekatere socialne skupine to primerjavo lahko izvedli.

Po statistiki iz leta 1931 je bila poklicna sestava tržiškega prebivalstva v odstotkih naslednja:⁷⁰

Absolutno število prebivalstva	Kmetujstvo	Obrt in industrija	Trgovina	Denarni zavodi	Promet	Javna služba in svobodni poklici	Upok. in rentniki	Ostali
3244	3,8	80,8	3,9	0,1	1,7	5,0	3,1	1,7

⁷⁰ Melik, O poklicni sestavi prebivalstva v mestih Jugoslavije, Geografski vestnik XII—XIII, 1936—1937, str. 189.

Pri tem seveda niso upoštevani le vsi ekonomsko aktivni zaposlenci, ampak tudi vsi njihovi vzdrževanci, kar nam daje geografsko pravilnejšo sliko.

Že v letu 1931 se je Tržič med vsemi mesti na Slovenskem kot tudi v Jugoslaviji odlikoval po svojem izrazito industrijskem in obrtnem značaju. Saj je kar štiri petine prebivalstva preživljala obrt in industrija. V letu 1931 je bil Tržič najbolj homogeno industrijsko mesto v Jugoslaviji. Seveda nima ta primerjava zaradi neenake velikosti mest polne vrednosti.

Statistika iz leta 1948 nam pokaže v odstotkih naslednji pregled poklicne sestave prebivalstva Tržiča:⁷¹

Absolutno število prebivalstva	Delavci	Gozdnarji in kmečki delavci	Uslužb. in namešč.	Obrt in trgovina	Upoko-jenci	Kmetje	Država vzdržuje	Ostali
4857	65,1	0,5	20,0	6,9	3,3	1,5	2,2	0,5

Pripominjam, da so tudi tu poleg aktivnih zaposlencev upoštevani tudi vsi njihovi vzdrževanci.

Razlike med obema preglednicama so kmalu opazne. Predvsem pa je opozoriti na dejstvo, da primerjava ni kaj dosti umestna, ker Tržič iz leta 1948 zajema poleg mesta samega še Bistrico in del Pristave in vasi Sv. Ane, kar je v letu 1931 bilo še izven Tržiča. Vkljub temu je kmečki del prebivalstva bil v letu 1931 v mestu samem zastopan še z 3,7 %, leta 1948 pa po priključitvi obrobni krajev, ki imajo vsaj do neke mere še kmečki značaj, izkazuje Tržič le 1,5 % kmečkega življa.

Videti je torej, da je urbanizacija mesta in njegove neposredne okolice v teh sedemnajstih letih močno napredovala.

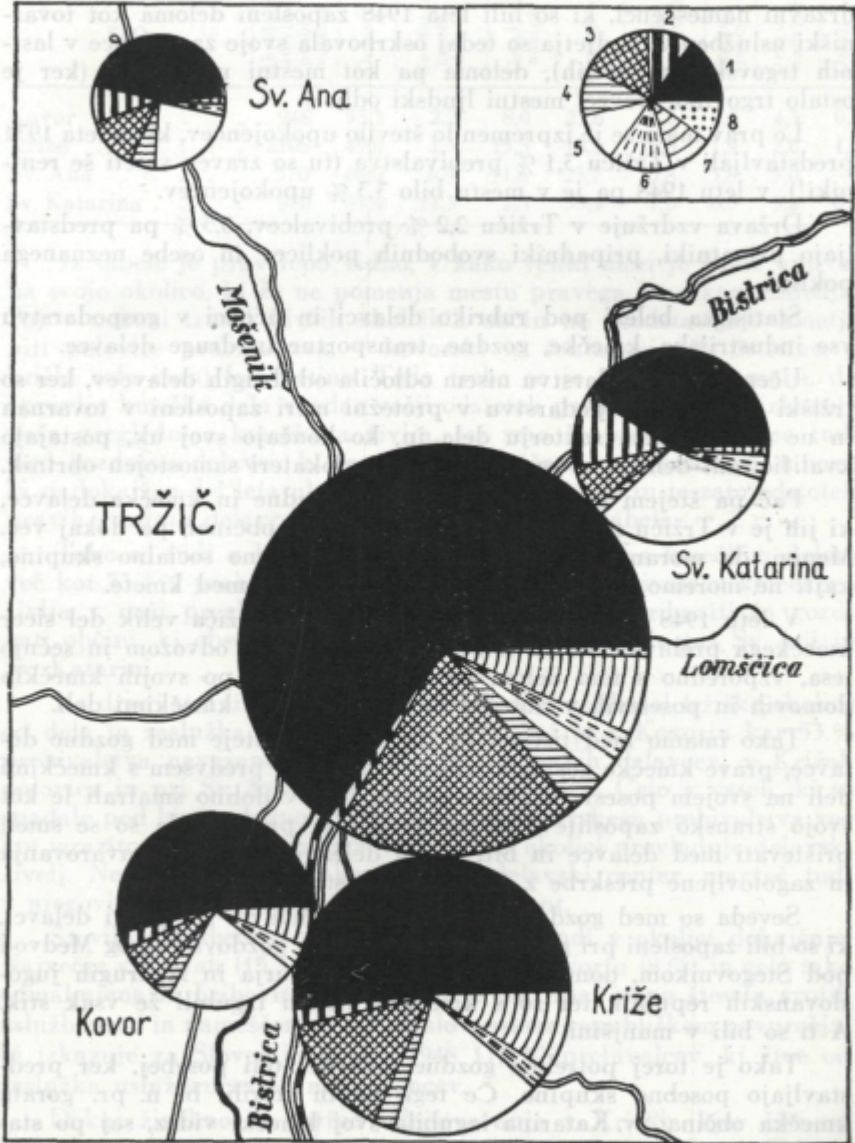
Skoro dve tretjini tržiškega prebivalstva živi od zaslužka delavskih rok.

V letih od 1948 do 1951 se je število delavcev, stanujočih v Tržiču, znižalo od 1948 na 1717. Toda ta padec ne gre na račun domačinov, marveč so odšli iz Tržiča zunanji delavci, zlasti Prekmurci in delavci iz ostalih jugoslovanskih republik. Leta 1948 je namreč prebivalo v Tržiču še dokaj tujih gradbenih delavcev, ki so se odselili, ko je bila končana gradnja nove ceste in novih stanovanjskih poslopij.

Razmeroma precej visoko je v Tržiču število uslužbencev in nameščencev, saj predstavlja ta sektor petino vsega prebivalstva.

Da od zaslužka v obrti in trgovini živi le 6,9 % Tržičanov, razumemo, če se spomnimo na spredaj opisani razvoj, ki je obrtnika povečini pritegnil v socialistični sektor dela in se je tako večji del obrtnikov vključil v tovarne (kot kvalificirani delavci), ali pa so na svojih domovih izdelovali izdelke za državna podjetja. Z nacionali-

⁷¹ Podatki zavoda za statistiko in evidenco LRS.

Poklicna sestava prebivalstva

Legenda: 1. delavci, 2 gozdni in kmečki delavci, 3. uslužbenci in nameštenci, 4. upokojeni, 5. kmetje, 6. osebe, ki jih vzdržuje država, 7. obrtniki in trgovci, 8. ostali

zacija trgovine so tudi trgovski uslužbenci in trgovci sami postali državni nameščenci, ki so bili leta 1948 zaposleni deloma kot tovarniški uslužbenci (podjetja so tedaj oskrbovala svoje zaposlence v lastnih trgovskih podjetjih), deloma pa kot mestni uslužbenci (ker je ostalo trgovino prevzel mestni ljudski odbor).

Le prav malo se je izpremenilo število upokojencev, ki so leta 1931 predstavljali v Trziču 3,1 % prebivalstva (tu so zraven vštet še rentniki!), v letu 1948 pa je v mestu bilo 3,3 % upokojencev.

Država vzdržuje v Trziču 2,2 % prebivalcev, 0,5 % pa predstavljajo privatniki, pripadniki svobodnih poklicev in osebe neznanega poklica.

Statistika beleži pod rubriko delavci in učenci v gospodarstvu vse industrijske, kmečke, gozdne, transportne in druge delavce.

Učence v gospodarstvu nisem odločila od drugih delavcev, ker so tržiški učenci v gospodarstvu v pretežni meri zaposleni v tovarnah in ne v privatnem sektorju dela in, ko končajo svoj uk, postajajo kvalificirani delavci v tovarnah in le malokateri samostojen obrtnik.

Pač pa štejem kot posebno skupino gozdne in kmečke delavce, ki jih je v Trziču samem le malo, v okoliških občinah pa dokaj več. Menim, da moramo te ljudi smatrati za posebno socialno skupino, kajti ne moremo jih šteti niti med delavce niti med kmete.

V letu 1948 se je namreč v občinah okoli Trziča velik del sicer kmečkega prebivalstva bavil z delom v gozdu, z odvozom in sečnjo lesa, vzporedno s tem delom pa so se ti ljudje po svojih kmečkih domovih in posestvih v dobršni meri ukvarjali s kmečkimi deli.

Tako imamo med tistimi, ki jih statistika šteje med gozdne delavce, prave kmečke gospodarje, ki so se bavili predvsem s kmečkimi deli na svojem posestvu in so spravilo lesa v dolino smatrali le kot svojo stransko zaposlitev, ki jim je dajala pravico, da so se smeli prištevati med delavce in biti s tem deležni socialnega zavarovanja in zagotovljene preskrbe z živili in industrijskim blagom.

Seveda so med gozdnimi in kmečkimi delavci res pravi delavci, ki so bili zaposleni pri gozdni upravi, delali v gozdnih okrog Medvod pod Stegovnikom, doma pa so bili iz Prekmurja in iz drugih jugoslovanskih republik ter so s kmečkim delom izgubili že vsak stik. A ti so bili v manjšini.

Tako je torej potrebno gozdne delavce šteti posebej, ker predstavljajo posebno skupino. Če tega ne bi storili, bi n. pr. gorata kmečka občina Sv. Katarina izgubila svoj kmečki videz, saj po statistiki izkazuje 53,7 % delavskega prebivalstva, a med temi delavci je 14,3 % kmečkih in gozdnih delavcev, med katerimi tvorijo večino nekakšne dvoživke, kakršne smo pravkar spoznali.

Naslednja preglednica, ki nam kaže v odstotkih poklicno sestavo prebivalstva okoliških občin (bivših KLO), je sestavljena po istih vidikih kot preglednica za mesto Trzič.

KLO	Absolutno število prebi- valstva	Delavci	Gozdni in kmečki delavci	Uslužb. in namešč.	Kmetje	Obrt in trgovina	Upoko- jenci	Država vdrzuje	Ostali
Kovor	948	53,3	2,2	8,0	23,6	6,5	2,0	4,3	0,1
Križo	2108	49,6	1,5	15,3	18,1	10,6	1,9	2,0	1,0
Sv. Ana	570	46,0	8,9	11,8	23,7	0,8	5,8	3,0	—
Sv. Katarina	970	39,4	14,3	7,3	33,4	1,6	0,5	3,4	0,1

Iz tabele je prav lepo vidno, v kako veliki meri je Tržič vplival na svojo okolico, ki že ne pomenja mestu pravega kmečkega zaledja. Saj v nobeni izmed bivših okoliških občin ne predstavljajo kmetje niti polovice prebivalstva, v kovorski in šentanski niti četrtine, v kriški celo manj kot petino. Toda treba se je pri tem spomniti, da opravlja kmečka dela vendar večji odstotek prebivalcev, kot izkazuje naša preglednica kmečkega življa, saj smo že povedali, da so tudi med gozdnimi delavci, ki so posebej uvrščeni v preglednico, mnogi, ki se dokajšen del leta ukvarjajo s kmečkimi posli in je zato odstotek pravih gozdnih delavcev nižji, kot ga izkazuje tabela.

Tako se tudi v bivši občini Sv. Katarina bavi s kmečkim delom več kot 33,4 % prebivalcev in je zato odstotek prebivalcev kmečkega življa v naši preglednici prenizek zlasti ze obe hriboviti in gozdnati občini, ki obsegata vasi severno od Tržiča, to je pri Sv. Ani in Sv. Katarini.

Na drugi strani se seveda pokaže, da živi velik del tržiške okolice od dela in zaslužka v tržiških tovarnah. Saj je v Kovorju kar 53 % prebivalstva navezanega na zaslužek kovorskih delavcev, v Križah polovica in pri Sv. Ani malo manj kot polovica. Celo v vaseh, ki so spadale pod bivšo občino Sv. Katarina, je delavskega prebivalstva več kot izrazito kmečkega. Tako v vsej tržiški okolici prevladuje delavski živelj. Ne le, da je Tržič sam izrazit delavski center, marveč tudi v njegovi okolici prevladuje delavski element.

Število uslužbencev in nameščencev je tudi v okolici dokajšnje. Največje v Križah (15,3 %) in najmanjše v Kovorju (8 %) in celo tako odmaknjena in hribovita občina, kot je Sv. Ana, je po številu svojih uslužbencev in nameščencev tik ob slovenskem republiškem povprečju, ki izkazuje za Slovenijo v letu 1948 11,9 % prebivalcev, ki živijo od zaslužka uslužbencev in nameščencev.

Dokaj živahno je obrtno udejstvovanje v Križah, kjer živi od zaslužka v obrti in trgovini 10,6 %, kar je relativno več kot v Tržiču, kjer znaša ta odstotek le 6,9. Pokaže se, da so se tržiški obrtniki v večji meri vključili v socialistični sektor dela kot kriški, kar je razumljivo spričo bližine podjetij. Prav tako je razumljiv nizek odstotek obrtniškega življa v hribovitih naseljih severno od Tržiča (Sv. Ana: 0,8 %, Sv. Katarina: 1,6 %).

Opozorila bi še na razmeroma visok odstotek upokoјencev oziroma upokoјenk pri Sv. Ani (5,8 %). Če pa pogledamo starostno strukturo prebivalstva tega kraja, se nam tudi to pojasni. V vasi je namreč nekako toliko mladih kot starih, kajti mlajša generacija se odseljuje v Trzič in druge kraje.

Oglejmo si v naslednjem še razmerje med aktivno zaposlenimi in njihovimi vzdrževanci. Tozadevna preglednica je za Trzič in njegovo okolico takale:

	Aktivno zaposleni		Vzdrževani	
	abs. št.	v %	abs. št.	v %
Trzič	2917	60,0	1940	40,0
Kovor	538	56,8	410	43,2
Križe	1320	62,6	788	57,4
Sv. Ana	500	52,6	270	47,4
Sv. Katarina	552	56,9	418	43,1

Predvsem je zanimivo primerjati to tabelico s stanjem v LR Sloveniji, kjer je na vsakih 100 prebivalcev bilo leta 1948 61 aktivnih, dočim je istega leta v vsej FLR Jugoslaviji med stotimi prebivalci bilo celo 62 ekonomsko aktivnih.⁷² Vidimo torej, da je Trzič pod državnim in republiškim povprečkom, ki je gotovo zelo visok. Trzič se mu sicer tesno približa, dosežejo in celo lahko presežejo ga pa Križani. Vsa tržiška okolica pa ima več kot polovico ekonomsko aktivnih prebivalcev, in to tudi v hribovitih krajih, severno od mesta. Vendar se zdi, da je tolikšna vključitev delovne sile bila le prehodnega značaja in pač nujno potrebna ob začetku graditve socializma.

Če si ogledamo še razmerje med ekonomsko aktivnimi moškimi in ženskami, je to za Trzič in njegovo okolico takole:

	Ekon. aktivni moški		Ekon. akt. ženske	
	abs. št.	v % vseh akt.	abs. št.	v %
Trzič	1492	51,2	1425	48,8
Kovor	270	50,1	268	49,9
Križe	748	56,6	572	43,4
Sv. Ana	176	58,67	124	41,33
Sv. Katarina	505	55,2	247	44,8

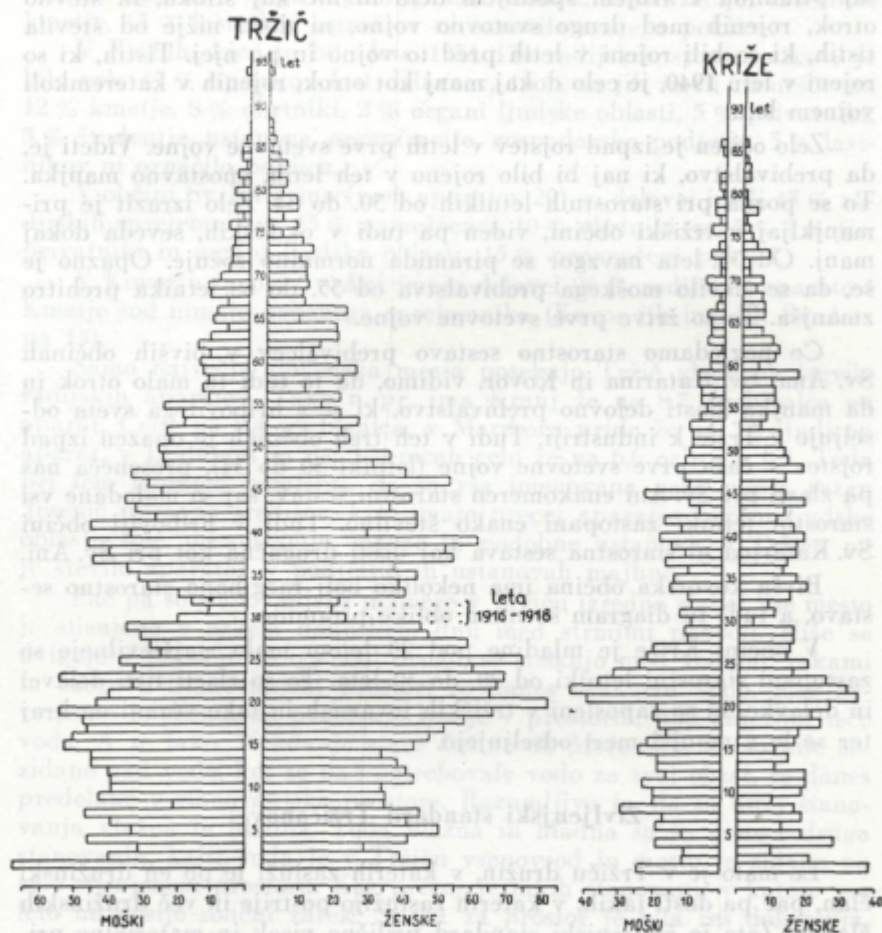
Primerjajmo to tabelo z razmerjem v FLR Jugoslaviji, kjer je med sto ekonomsko aktivnimi prebivalci 51 moških in 49 žensk,⁷³ pa vidimo, da je Trzič sam tik ob državnem povprečju. V Kovorju je aktivnih žena domala toliko kot moških, dočim v ostali tržiški okolici prevladujejo moški zaposleni. Seveda se v agrarnih predelih žene udeležujejo v poljedelstvu, tržiške zaposlenke pa so v glavnem tovarniške, predvsem tekstilne delavke.

⁷² Geografski vestnik XXIV, 1952, str. 209.

⁷³ *ibid.*

Starostna struktura prebivalcev Tržiča in okolice

Starostno sestavo prebivalstva nam nazorno pokaže življenjsko drevesce, ki za moške in ženske posebej z dolžinami plasti, ki pomenijo posamezne starostne letnike, naznačuje delež ljudi posameznega

Starostna struktura prebivalstva

letnika. Naša drevesca prikazujejo absolutno število ljudi poedinih starostnih letnikov in to za tržiško in za okoliške občine. Na prvi pogled je videti, da v vseh občinah prevladujejo ženske in da je število moških po vseh občinah manjše od števila žensk. Ta razlika se sicer povsod opazuje, je pa v Tržiču še posebej očitna, saj je tu pri številu delovnega prebivalstva v starosti od 15 do 60 let kar precej

velika, kar je spričo tržiške tekstilne industrije razumljivo. Saj pri-teza ta industrija žensko delovno silo tudi iz ostalih delov naše domo-vine in to v večji meri kot more pritegovati ostala tržiška industrija moško delovno silo. Zlasti visoko je število mladih delavk v starosti od 20 do 25 let. Videti je tudi, da imamo razmeroma malo mladine, saj piramida v svojem spodnjem delu ni nič kaj široka, in število otrok, rojenih med drugo svetovno vojno, ni dosti nižje od števila tistih, ki so bili rojeni v letih pred to vojno in po njej. Tistih, ki so rojeni v letu 1940, je celo dokaj manj kot otrok, rojenih v kateremkoli vojnem letu.

Zelo očiten je izpad rojstev v letih prve svetovne vojne. Videti je, da prebivalstvo, ki naj bi bilo rojeno v teh letih, enostavno manjka. To se pozna pri starostnih letnikih od 30. do 34. Zelo izrazit je pri-manjkljaj v tržiški občini, viden pa tudi v okoliških, seveda dokaj manj. Od 35. leta navzgor se piramida normalno zožuje. Opazno je še, da se število moškega prebivalstva od 55. do 68. letnika prehitro zmanjša. To so žrtve prve svetovne vojne.

Če pogledamo starostno sestavo prebivalcev v bivših občinah Sv. Ana, Sv. Katarina in Kovor, vidimo, da je tudi tu malo otrok in da manjka zlasti delovno prebivalstvo, ki se s hribovitega sveta od-seljuje v Trzič k industriji. Tudi v teh treh občinah je opazen izpad rojstev v času prve svetovne vojne (letniki 30 do 34), preseneča nas pa zlasti pri Sv. Ani enakomeren starostni sestav, saj so malodane vsi starostni letniki zastopani enako številno. Tudi v hriboviti občini Sv. Katarina ni starostna sestava kaj dosti drugačna kot pri Sv. Ani.

Bivša kovorska občina ima nekoliko bolj razgibano starostno se-stavo, a tudi tu diagram še nima oblike piramide.

V občini Križe je mladine pod 20. letom malo, najštevilneje so zastopani starostni letniki od 20. do 30. leta. To so zlasti tisti delavci in delavke, ki so zaposleni v tržiških tovarnah in tako vezani na kraj ter se le v manjši meri odseljujejo.

Življenjski standard Tržičanov

Le malo je v Trziču družin, v katerih zasluži le po en družinski član, pač pa dosti takih, v katerih zaslužijo po trije in več družinskih članov. Zato je življenjski standard prilično visok in materialne pri-liko razmeroma zelo dobre. Tržičani se ne samo dobro hranijo, so dobro oblečeni in obuti, marveč v dokajšnji meri obiskujejo kino-prestave, gledališke prireditve in celo kupujejo dokaj knjig. Zgovorna priča o visokem življenjskem standardu Tržičanov je tudi število radijskih aparatov. Saj pride že na vsakih 10 prebivalcev Tržiča po en radijski aparat. In če pogledamo socialno strukturo radijskih naročnikov, ugotovimo, da je več kot tretjina aparatov last delavcev, kar je vsekakor dokaz, da ima tržiški delavec ne le zanimanje za

kulturne vrednote, marveč tudi materialne možnosti, da si je v tolikšni meri aparate nabavil.

Na ozemlju bivše tržiške občine (Tržič in Bistrica) je bilo v letu 1951 481 radijskih sprejemnikov. Od tega je bilo 33 % aparatov last delavcev, 30 % so jih imeli nameščenci, 10 % privatniki, 5 % obrtniki in trgovci, 9 % pa organi ljudske oblasti, organizacije, ustanove, kmetje. 13 % lastnikov aparatov ni označilo svojega poklica.

V Križah, kjer je bilo leta 1951 154 radijskih sprejemnikov, je bilo celo 47 % aparatov last delavcev, 16 % so jih imeli nameščenci, 12 % kmetje, 8 % obrtniki, 2 % organi ljudske oblasti, 5 % privatniki, 5 % študentje, ustanove, organizacije, gospodarska podjetja. 5 % lastnikov ni označilo poklica.

V občini Sv. Katarina (vseh aparatov 20) so delavci imeli 45 % radijskih sprejemnikov, 15 % nameščenci, 10 % obrtniki, po 5 % kmetje, privatniki in organi ljudske oblasti, 15 % neoznačeni poklici.

V Kovorju in pri Sv. Ani imajo delavci 26 % radijskih aparatov. Kmetje tod nimajo nobenega sprejemnika (Kovor jih ima 53, Sv. Ana pa 15).

Samo največja slovenska mesta posekajo Tržič glede na število radijskih aparatov. Tako n. pr. ima Kranj že na 8,7 prebivalca en aparat, Celje na 8,4 prebivalca, v Mariboru pride že na 7,3 ljudi en aparat, v Ljubljani in na Jesenicah celo že na 6,6 oziroma 6,7. Toda pri tem moramo pomisliti, da so vsa imenovana naša mesta razen Jesenic upravna središča, kjer imajo precej aparatov organi ljudske oblasti, šole, organizacije, menze in podobne ustanove, v Tržiču pa je število aparatov v podjetjih in ustanovah majhno.

Pač pa so stanovanjske razmere v Tržiču izredno slabe. Vse mesto je stisnjeno v ozkem dolinskem dnu med strmimi pobočji. Hiše se dvigajo v pobočju druga nad drugo, se stiskajo med vodami, rakami in bregovi. Stanovanjski prostori so danes celo nad vodo. Kar neverjetno je slišati, da prebivajo ljudje v prostorih, pod katerimi teče voda. A je tako. Nekdanje stare fužine ob Mošeniku, ki so bile sezidane nad vodo, ker so pač potrebovale vodo za svoj obrat, so danes predelane v stanovanjske prostore. Razumljivo je, da so torej stanovanja vlažna in hladna. Toda vlažna in hladna so še mnoga druga stanovanja, kajti voda je v Tržiču vsepovsod in mesto je zidano na zelo stisnjemem prostoru. Kar precej je takih stanovanj, v katere vse leto ne posije sončni žarek. Stiska za prostor je bila res dokajšnja, saj so strma pobočja stvorila kotlič z eno samo odprtino proti jugu. In te odprtine se ljudje pri zidanju niso kaj prida posluževali. Nekoliko nerazumljivo se zdi, da so ostale neposeljene in nezazidane južno od mesta ležeče, sončne in suhe terase nad reko Bistrico, ki so za zidavo kar najprimernejše. Toda Tržičan nerad stanuje zunaj mesta, temveč najbolj ceni stanovanje v mestnem središču.

V vseh naših ostalih industrijskih središčih in po ostalih mestih opazujemo poleg mestnega jedra na periferiji mesta vrsto manjših delavskih in nameščenskih hišic z vrtovi in sadnim drevjem. V trži-

škem obrobju ni niti kaj dosti kmečkih domov, niti majhnih hiš, ki si jih je gradil delovni človek s svojimi prihranki. Kar jih je tu, so povečini nastale prav v zadnjih letih, ko je ljudska oblast s svojimi posojili omogočila zidavo delavskih hiš. Take enostanovanjske delavske hišice so zrasle zlasti ob obeh cestah na Bistrici, to je ob poti proti Kovorju in proti Sv. Neži. V manjšem številu jih vidimo tudi po vseh okoliških vaseh, zlasti na Loki in v Kovorju.

Da je Tržič doslej imel tako malo takih hišic, je vzrok tudi dejstvo, da je največje tržiško podjetje bombažna predilnica in tkalnica nudila poleg dela in zaslužka svojim delavcem in nameščencem tudi stanovanje. Tako je vsak prejel stanovanje že kar kot dodatek k plači in ni stremel po lastni hiši, ker je imel stanovanje brezplačno. Predilnica pa za stanovanja svojih delavcev in nameščencev v glavnem ni zidala novih hiš, marveč je kupovala večje stare stavbe in jih obnovila oziroma priredila. Predilnica daje svojim delavcem in nameščencem okoli 500 stanovanj, torej 40 % vseh tržiških stanovanj.

Ker tudi nekatere druge tovarne nudijo svojim delavcem stanovanje v svojih stanovanjskih stavbah (n. pr. tovarna lepenke), so delavci in nameščenci sami zidali le prav malo.

Stanovanjska stiska je v Tržiču po vojni zelo pereče vprašanje. Saj je bilo ob ljudskem štetju v letu 1948 naštetih v Tržiču 1641 gospodinjstev, število stanovanj po popisu z dne 15. maja 1950 pa znaša le 1249 (Zavod za statistiko in evidenco LRS). Od tega je 39 % stanovanj enosobnih, 31 % dvosobnih, 9 % stanovanj obstoji le iz ene sobe.

Prevladujejo stanovanja v starih poslopih.⁷⁴ Ta so pogosto ne le neudobna, marveč celo nezdrava, vlažna in temna, brez vode v kuhinji in celo brez vodovoda v poslopiju.

Čeprav se je po vojni dogradilo 58 stanovanj, je vendar stanovanjska stiska še zelo velika, saj primanjkuje 150 družinskih stanovanj in več kot toliko sob.

Površina vseh tržiških stanovanj zavzema 80 % vse površine prostorov, ostalih 20 % so poslovni prostori. Zgradbe povečini niso velike (povprečno ima ena zgradba le 2,7 % stanovanj). Tudi stanovanja niso velika. Povprečna površina enega znaša 45,5 m². Sobe zavzemajo le 52 % stanovanjske površine. Povprečno pride na prebivalca 12 m² stanovanjske površine.

V mestu prevladujejo pritlične in enonadstropne hiše,⁷⁵ le na Glavnem trgu prevladujejo dvonadstropna poslopja, ki so v ostalih delih mesta le redko posejana.

Po vojni je ljudska oblast zgradila 2 dvonadstropni stanovanjski hiši, dve enaki pa Bombažna predilnica in tkalnica. Tri teh stavb

⁷⁴ Pred letom 1900 je bilo zgrajenih 57 % stanovanj, v času od leta 1900 do 1918 7 %, v letih 1919—1930 16 %, v desetletju 1931—1940 14 %, med drugo svetovno vojno 1,5 % in po osvoboditvi 4,5 %.

⁷⁵ V Tržiču je 461 zgradb, od tega 200 pritličnih, 199 enonadstropnih in le 57 dvonadstropnih ter 5 trionadstropnih.

so »Za virjem«, ena pa na Bistrici. Čeprav je bilo v povojnih letih poleg teh 48 trisobnih stanovanj zgrajenih še 12 pritličnih in 7 enonadstropnih stanovanjskih zgradb, vendar zaradi velikega števila prebivalstva v Tržiču vse te gradnje niso omilile stanovanjske stiske.

Zunanja podoba mesta

A. Razvoj mestnega naselja

Najstarejša znana tržiška kronika (rokopis Jakoba Peharca, ki je bil v tržiškem župnem arhivu, a ga danes v Tržiču ni več), ki jo citira Kragl,⁷⁶ pripoveduje, da je v XII. stoletju obstajal Tržič le iz hiš in hišic, ki so stale na levem bregu Bistrice. O hišah na njenem desnem bregu takrat še ni bilo sledu. Prvotno jedro Tržiča bi bilo torej nekje okoli kraja, kjer stoji danes župna cerkev ali na klancu pod njo. Šele kasneje se pojavijo hiše tudi na desnem bregu Bistrice.

Slika starega Tržiča, ki jo najdemo v Valvasorju,⁷⁷ nam priča, da se je še v XVI. stoletju trg raztezal v glavnem le na levem bregu Bistrice. Večino teh hiš je uničil požar v oktobru 1689. Ta požar je zajel kar dokajšnji del trga, saj je uničil imetje 80 hišnim gospodarjem. Kmalu pa je na velikem pogorišču zrastle nova vrsta hiš.

V XVIII. stoletju je obsegal Tržič (po Layerjevi stropni freski v cerkvi sv. Jožefa na pobočju Kukovnice) 178 hiš. Po tej sliki sodeč se je tedaj raztezal Tržič po današnjem Glavnem trgu, obsegal skupino hiš okoli župnijske cerkve in hiše v »gasi«, ki so tvorile povezavo med najstarejšo skupino hiš okoli cerkve s hišami na današnjem Glavnem trgu.

V letu 1806 je pogorelo 13 hiš, še hujši požar pa je uničil Tržič v noči od 29. na 30. marec 1811. Dočim je požar v letu 1689 uničil večino hiš, ki so stale na levem bregu Bistrice, je požar v letu 1811 izpremenil v pogorišče vsa poslopja, ki so bila na desnem bregu reke.⁷⁸ Tedaj je pogorelo 151 hiš, nad 60 delavnic (največ kovačnic in usnjarn) in okoli 60 hlevov. V tej dobi je bila naselbina na desnem bregu Bistrice že dokaj večja od starega jedra na njenem levem bregu in zato je požar upepelil skoro ves trg, ki je zaradi strnjene zazidave zagorel skoro istočasno.

Ko so pogorelci dobili izdatno podporo, so zgradili nov Tržič, ki je bil v glavnem že tak, kakršnega vidimo še danes. Vse do leta 1948 je bil Tržič na levem bregu Bistrice tak, kakršen je zrasel po požaru v letu 1689, na desnem pa tak, kakršnega so pozidali po požaru v letu 1811. Na Glavnem trgu se nam je ohranila iz XVII. stoletja ena sama hiša, katere portal nosi letnico 1618.

⁷⁶ Kragl, o. c., str. 11.

⁷⁷ Valvasor, knjiga XI, str. 406.

⁷⁸ Kragl, o. c., str. 14, 16.

B. Današnja mestna pokrajina

Mesto Tržič je stisnjeno med strma pobočja Kukovnice, Pirmanc in vzhodnih odrastkov Dobrče. Ob sotočju Bistrice in Mošenika je med strmimi pobočji le malo prostora, na katerem je zrasel Tržič, ki je imel na majhni ravnici med obema vodama premalo prostora in je zato moral rasti tudi po pobočjih navzgor. Osrednji del mesta je stisnjen med Bistrico in Mošenikom in sredi tega prostora je nastal Glavni

Foto J. Perko

»Za Virjem«. V tem najstarejšem delu mesta vidimo zelo ozko, nehomogeno ulico. Nekatere hiše so ohranile svojo nizkost in stari videz, druge so prezidane, za eno nadstropje dvignjene. Stara hiša v ospredju ima v zgornjem delu značilni leseni hodnik, spodaj pa majhna okna z lesenimi polknicami. Sliki sta posneta nekako sredi poti »Za Virjem«. Leva nam kaže pogled proti jugu, desna pa proti severu, proti farni cerkvi

trg, osrednja prometna in življenjska žila Tržiča. Homogenost tega trga je znana, saj tržiški Glavni trg lahko postavljamo za primer homogene stare mestne ceste, kot je to storil Melik.⁷⁹

Glavni trg je pravzaprav del ceste, ki vodi na Ljubelj, ki pa je bila pri prehodu skozi mesto enakomerno razširjena v tržni prostor. Hiše so tu enotne, razvrščene tesno druga ob drugi, enako visoke,

⁷⁹ Melik, Slovenija I, 2. zvezek, str. 613, slika 208.

dvonadstropne. V zgornjem delu, tam kjer se trg zaključi s cerkvijo, se razdvoji v dve glavni mestni ulici: Ljubeljsko in Dolinsko cesto. Prva vodi po dolini ob Mošeniku navzgor proti Ljubelju, druga se utesni v ozko Cerkveno ulico, preide preko mostu čez Bistrico in se vzpne skozi najstarejši del Tržiča mimo farne cerkve proti Slapu, Dolini in Podkošutniku. Vrh klanca poteka skoro vzporedno z njo nazaj proti jugu ozka pot »Za Virjem«, ki vodi skozi najstarejši del Tržiča, to je skozi staro naselje pod Kukovnico.

Foto J. Perko

»Za Mošenikom«. Leva fotografija nam kaže ozko pot ob rakah, ki so splejane vzporedno z Mošenikom in ob katerih so stali stari fužinski obrati. Na tej sliki vidimo enega takih fužinskih obratov na desnem robu fotografije. Tu je bila stara fužina »Germovka«. V ozadju Pirmance. Na desni fotografiji ozka pot ob rakah in stara hiša, imenovana »Paradiž«. Nad vodo, ki teče zelo hitro, je drvarnica, ob strugi navzgor pa tudi stanovanjski prostori nad vodo.

V teh delih Tržiča, ki nam ga prikazujejo naše fotografije, je utesnjenost hiš in ulic zelo velika. »Za Virjem« in »Za Mošenikom« je izrabljen sleherni prostorček. Rake, ki so zgrajene vzporedno z Mošenikom v dveh, ponekod celo v treh vzporednih strugah, so služile predvsem potrebam usnjarjev in zlasti fužinarjev. Dočim so hiše ob Glavnem trgu in tudi v spodnjem delu Ljubeljske ceste enotne, tesno druga ob drugi, je tu, »Za Mošenikom« le prav malo reda v zazidavi.

Hiše se gnetejo ob potoku, ob rakah in nad njimi. Le prav ozki prehodi vežejo Glavni trg z ozkimi potmi »Za Mošenikom«, kjer nam že imena ulic razodevajo, s čim so se ukvarjali bivši prebivalci tega mestnega dela. Tu imamo Kovaško, Fužinarsko, Usnjarsko ulico. Ta del mesta je izredno slikovit. Voda, ki z velikim padcem drvi po rakah, veliko leseno kolo, ki je vse do leta 1951 služilo fužinskemu obratu, drugo manjše, leseno kolo tik ob Blejski cesti, ki služi kovaškemu obratu še danes, tesno zgnetene stare hiše, vse to vzbuja občudovanje slehernega tujca. Ker je struga Mošenika pomaknjena tik do pobočja pod Zalim rovtom, se mesto tu razteza le do Mošenika in le prav redka poslopja sežejo še na pobočje na desni breg potoka.

Ljubeljska cesta je v svojem začetku, pri prehodu z Glavnega trga še na obeh straneh strnjeno zazidana, ko pa se vzpne v močnem klancu navzgor, se prekine strnjena zazidava. Tu se odcepi od nje »Pot na pilarno«, pot, ki vodi navzdol k vodi in poteka ob njej navzgor proti šentanski dolini. V dolini ob Mošeniku so hiše prav goste in segajo še daleč ob potoku navzgor, ob Ljubeljski cesti pa, ki poteka vzporedno po pobočju, so hiše le redke. To je tisti del Tržiča, ki nima vodovoda in se ljudje v njem poslužujejo le kapnic. Brez vode je prav tako vse pobočje Pirmanc nad cesto. Ob spodnji poti, ob Mošeniku, pa je zrasla tudi kolonija delavskih hišic »Na Fabriki«. Spodnja pot se pridruži Ljubeljski cesti na Čegelšah.

V opisanem delu mesta vodita preko Mošenika dva mostova in preko Bistrice tudi dva. Med obema prehodoma preko Bistrice je bil še tretji, ožji, ki je vrisan na našem načrtu in ki je služil spodnjemu obratu tovarne kos in srpov, a sedaj ne obstaja več.

Tak je bil opisani del Tržiča vse do leta 1948. Zaradi živahnega prometa so kmalu postale mestne ulice prometne in pogoste prometne nesreče so opozarjale, da je treba nekaj preurediti. Številni visoko naloženi kamioni in vozovi, ki so odvažali les iz gozdov pod Košuto in iz Medvod, so se komaj prerinili skozi tesno Cerkveno ulico na Glavni trg in dalje proti kolodvoru in s svojo širino ustavljali v Cerkveni ulici prav ves promet, da niti pešci niso mogli mimo njih. Ljudska oblast je uvidela, da tako ne more obstati in je že v letu 1946 začela graditi novo Cankarjevo cesto, ki se odcepi od stare ceste pred mostom v spodnjem delu mesta, poteka vzdolž levega brega Bistrice in se priključi stari Dolinski cesti že zunaj mesta, severno od pokopališča.

Da se je cesta mogla zgraditi je bilo treba podreti na levem bregu Bistrice sedem poslopij. Gradbeni material za cesto je v glavnem dajal kamnolom v severnem delu mesta ob Dolinski cesti. Nad cesto je bila zgrajena visoka kamenita ježa. Ob prazniku republike 29. novembra 1947 je bila cesta izročena prometu. Spomladi istega leta so se nad cesto, na pobočju Kukovnice začela zidati tri velika stanovanjska poslopja. Prvi dve sta bili dozidani v letu 1948, zadnje v letu 1950.

Jugozahodno od Glavnega trga mesto ni več strnjeno naseljeno oziroma zazidano. Tu imamo v glavnem dve prometni žili: Blejsko cesto, ki nas vodi proti Bistrici in dalje proti Begunjam, in Ljubljan-

sko cesto, ki vodi proti Naklu. Med Blejsko cesto in Bistrico je ob Predilniški ulici gimnazijsko poslopje in tovarna finega pohištva, vsa druga poslopja v tem delu mesta pa so last bombažne predilnice in tkalnice. Od sotočja Bistrice in Mošenika dalje ni med reko in Blejsko cesto nobenih zgradb, ker je tu pobočje prestrmo. Pač pa so tu v kolenu Bistrice zrasla obratna poslopja predilnice in tkalnice, ki jih

Pogled z mostu čez Bistrico proti Kukovnici Foto J. Perko

Hiše se stiskajo po pobočju navzgor. Stiska za prostor je tu, v starem Tržiču, velika. Prav spodaj ob cesti stoje stare alpske hiše, v spodnjem delu zidane, v zgornjem lesene, z majhnimi okenci, ki imajo kamenite okvire, in lesenimi hodniki; po pobočju se gnetejo hiše, mlajše po postanku, prav zgoraj pa moderna vila tržiškega čevljarja, zrasla med obema vojnama. Desno zgoraj kmetija na samem, nastala iz nekdanjega gospodarskega poslopja, v katero so se priselili lastniki po požaru, ki je uničil stari Tržič na eni strani omejuje reka, na drugi pa kanal, ki vodi od Mošenika preko Bistrice in se ob jugozahodnem robu tovarniških prostorov združi z Bistrico.

Ob reki navzdol pridemo do naselja v Spodnji Preski, kot se imenuje ta del Tržiča. (Ime priča, da je gozd prvotno segal s pobočja

Kukovnice prav do struge Bistrice in da so ga na mestu, kjer stoji danes Preska, posekali.) Tu je predilnica zgradila za svoje delavce osem stanovanjskih hiš. Prav tako je po prvi svetovni vojni predilnica kupila poslopja v Trajbahu, ki leže med železniško progo in ostrim ovinkom Bistrice in ki so bila zidana za kemično tovarno, pozneje pa preurejena za stanovanja predilniških delavcev. Tudi okoli kolodvora in nasproti njemu ležeče tovarne čevljeve je zraslo nekaj stanovanjskih hiš. Onstran železniške proge, ob pobočju pod Bistrico (naseljem) so to predvsem vile. Nedaleč od kolodvora je tudi lesno-industrijski obrat, žaga.

Ob poti proti Pristavi si ob cesti slede hiše najprej le ob pobočju Kukovnice, dalje ob cesti pa tudi na desni strani Ljubljanske ceste.

Na Bistrici so poleg starih kmečkih domov zrasle nove vile in delavske hišice in take še nastajajo ob obeh cestah, to je ob tisti proti Kovorju in tisti proti Sv. Neži. V glavnem so hiše tu le ob cesti, kajti pobočje je navzdol proti železniški progi, pa tudi navzgor zelo strmo in skoro ne dopušča možnosti za naselitev. Le ob poti proti gradu pri Sv. Juriju, kjer je na pobočju nekaj več prostora, je nastalo več hiš, med njimi tudi večja stanovanjska hiša, enaka tistim, ki so zrasle v Tržiču v letih 1948—1950.

Razvoj mestnega naselja po tločrtih

Razvoj tržiške naselbine smo obravnavali že spredaj, zdaj le nekaj besedi o tločrtih, ki nam kažejo Tržič v nekaterih zaporednih razvojnih fazah. (Glej prilogo!)

Kot že povedano, je bilo prvotno jedro starega Tržiča na klancu okoli farne cerkve, na levem bregu Bistrice. Šele kasneje se je naselje razširilo tudi na njen desni breg. Tločrt iz leta 1826 nam priča, da je tedaj Tržič obsegal predvsem strnjeno zazidano vrsto hiš ob Ljubeljski cesti, ki se je pri prehodu skozi mesto razširila v trg, pa še obratne prostore tržiških obrtnikov in nekatera stanovanjska poslopja med to cesto in Mošenikom, katerega vodo so v rakah speljali skozi naselbino. Razen tega je obsegal tedanji Tržič le še staro mestno jedro na levem bregu Bistrice in hiše ob cesti, ki je vezala oba mestna dela. V tem času je torej mesto omejeno na ozek prostor v sotočju obeh vod in na staro naselje na levem bregu reke.

Drugi načrt, ki nam kaže Tržič v letu 1936, priča, da se je mesto v stodesetih letih znatno razširilo proti jugozahodu, da se je zazidal v prostoru med obema vodama malodane vsak razpoložljivi prostorček, da se je zazidana ploskev zlasti med glavno mestno ulico in Mošenikom še povečala. Govori nam pa tudi o tem, da se ob Ljubeljski cesti navzgor naselje ni širilo, pač pa so rasle hiše spodaj, pod Ljubeljsko cesto, ob Mošeniku, ob »Poti na pilarno«. Tu je poleg hiš »Na Fabriki« in »Na Blekah« zrasla še vrsta delavskih hišic »Za fužinami«.

Najnovejši tločrt iz leta 1951 nam prikazuje, kako je preoblikovala Tržič nova cesta, ki je stekla skozi mesto ob levem bregu Bistrice in nad katero so nastala nova stanovanjska poslopja.

Razvoj mestne politične občine

Kot smo že omenili, je dobil Tržič v letu 1492 tržne pravice. Sicer sta prvotno ohranili gospostvi Altgutenberg in Neuhaus nad tržani gosposko in sodno oblast, vendar so se tržani branili proti graščinama, se družili v cehe in dosegli v času Marije Terezije ločitev trške uprave od graščinske. Lastnik Neuhausa, grof Turjaški, jim je leta 1777 izdal pravilnik,⁸⁰ po katerem so bili na čelu trške uprave župan in dva podžupana. Vse tri so tržani volili. V času francoske uprave ta pravilnik ni bil več v veljavi, ker so tedaj postali vsi tržani enakopravni državljani. Po odhodu Francozov je v letu 1816 stopil stari pravilnik iz leta 1777 spet v veljavo, a ne za dolgo. Po letu 1848 se je občinska uprava uredila po novem zakonu. Tržič je dobil svoj občinski odbor z županom na čelu. Iz popisov prebivalstva v letih 1880, 1890, 1900 in 1910 je razvidno, da je območje tržiške občine v vseh teh letih obsegalo le Tržič sam brez okoliških naselij.

Tudi leta 1912, ko dobi Tržič svoj prvi slovenski občinski odbor, obsega občina le mesto samo. Že v aprilu 1925. leta je bilo predlagano, naj se priključijo tržiški občini še Bistrica, Pristava in Slap, a do tega takrat še ni prišlo.⁸¹ Pač pa je Tržič 1. decembra 1926 proglašen za mesto. Do tega datuma je veljal za trg.

V maju 1945, takoj po osvoboditvi, je Tržič postal upravna enota z mestnim ljudskim odborom na čelu, krog njega pa so nastale manjše upravne enote s krajevnimi ljudskimi odbori v Križah, Kovorju, pri Sv. Ani in Sv. Katarini. V letu 1946 sta bila priključena Tržiču naselje Čegelše ob Ljubeljski cesti in del Bistrice. Z zakonom o upravni razdelitvi LRS z dne 23. februarja 1948 pa sta bila priključena Tržiču skoro vsa vas Bistrica in del Pristave. Prva je dotlej spadala h Kovorju, druga h Križam.

Po zakonu o razdelitvi LRS na mesta, okraje in občine z dne 19. aprila 1952 je bila dne 23. aprila 1952 izvedena združitev ozemlja KLO Sv. Ana, Sv. Katarina, Kovor, Križe in del ozemlja KLO Leše z mestom Tržič. Tako je nastala nova mestna občina Tržič, ki obsega naslednja naselja: mesto Tržič, Sv. Ana pod Ljubeljem, Slap, Cadovlje, Dolina, Podkošutnik, Lom, Potarje, Grahovše, Bistrica, Sv. Neža, Visoče, Vadiče, Popovo, Leše, Paloviče, Loka, Kovor, Hudo, Hušica, Žvirče, Brdo, Retnje, Breg, Žiganja vas, Sebenje, Senično, Novake, Križe, Spodnje Vetrno, Zgornje Vetrno, Gozd, Pristava. V tem obsegu

⁸⁰ K. Miklitsch, Ein Normale für die landesfürstliche Bürgerschaft Neumarktl's aus dem Jahre 1777. Carniola 1912, 4. zvezek.

⁸¹ Sejni zapisnik občinskega odbora.

ima nova tržiška občina 15.540 hektarov in združuje 31. marca 1953 10.169 prebivalcev. Polovica teh živi v Trziču in na Bistrici (5.044).⁸²

Na istem ozemlju je ob popisu prebivalstva 15. marca 1948 prebivalo 9.924 ljudi. Torej je v Trziču in njegovi okolici prirastlo število prebivalstva v zadnjih petih letih za 2,47 %.

Rast mesta in okoliških naselij

Če se ozremo še na statistične podatke in z njihovo pomočjo zasledujemo rast mesta v preteklosti, dobimo naslednjo sliko.

V letu 1854 je po spisku, ki je bil izdan v letu 1857, bilo v Trziču 186 hiš in 1829 prebivalcev.⁸³ Če prištejemo zraven še Bistrico, ki spada sedaj k Trziču in ki je pred sto leti imela 23 hiš in 147 prebivalcev, bi znašala vsota 209 hiš in 1976 prebivalcev. Število hiš bi torej pred sto leti znašalo nekako polovico toliko kot danes, število prebivalcev pa je bilo nižje od polovice današnjih. Če primerjamo številke iz leta 1854 s podatki naslednjih ljudskih štetij, se pokaže, da za Trzič in njegovo okolico predstavlja popis iz leta 1854 vendar kar zanesljive številke.

Ob ljudskem štetju v letu 1869⁸⁴ (31. decembra) je v Trziču še vedno isto število hiš, kot jih beleži spisek iz leta 1854, namreč 186, število prebivalcev je pa rahlo nazadovalo; sedaj jih je bilo 1751.

Gospodarske razmere se v tem času slabšajo. Tudi v Kranju se to pozna, saj je mesto v času od leta 1869 do 1880 nazadovalo po številu prebivalstva za 0,56 %, vasi okoli Kranja pa za 11,4 %.⁸⁵

V Trziču je nazadovanje kratkotrajnejše kot okoli Kranja, saj Trzič v desetletju 1869 do 1880 že napreduje za 2,6 % in ima ob ljudskem štetju v letu 1880 189 hiš⁸⁶ in 1797 prebivalcev.⁸⁷ Desetletja od 1854 do 1880 predstavljajo za Trzič dobo stagnacije oziroma celo nazadovanja, saj se je v teh 26 letih (1854—1880) povečalo število hiš v Trziču le za tri, na Bistrici pa za štiri, število prebivalstva pa najprej nazaduje, od leta 1869 dalje pa le počasi spet napreduje. To napredovanje je posebno zaznavno od leta 1881 dalje, ko začne rasti

⁸² Podatek Zavoda za statistiko in evidenco LRS.

⁸³ Deželni vladni list za kranjsko vojvodino. Drugi razdelek. VI. del, IX. leto, 1857. Izdan in razposlan 31. decembra 1857. V Ljubljani. Abecedni spisek imen vseh selišč, graščin, gradov in gradičev v Kranjski vojvodini z ozirom na razdelitev dežele leta 1854.

⁸⁴ Imenik krajev vojvodine Kranjske. Sestavljen na podlagi ljudskega štetljenja od 31. decembra 1869. Ljubljana 1874.

⁸⁵ Zontar, o. c., str. 329.

⁸⁶ Obširen imenik krajev na Kranjskem. Na svitlo dan po statistični centralni komisiji. Wien 1884.

⁸⁷ Vollständiges Ortschaften-Verzeichniss in d. Reichsrate Königreiche u. Länder nach den Ergebnissen d. Volkszählung vom 31. Dez. 1880. Wien 1882.

v Tržiču nōva industrija (tovarna lepenke, bombažna predilnica in tkalnica). To je vzrok, da pomeni desetletje 1880—1890 znaten porast za Tržič. V tem deceniju zraste v Tržiču sedem novih hiš in dve na Bistrici, število prebivalstva se poveča na 2099⁸⁸ (za 302) in na Bistrici na 194 (za 33 ljudi). Opazno je dejstvo, da tudi okoliške naselbine začno rasti hitreje kot doslej, a o tem bomo govorili še pozneje.

V desetletju 1890—1900 se število prebivalcev spet poveča, in to dokaj močneje kot v prejšnjem desetletju. Rastoča industrija priteza

Foto A. Šter

Nova cesta proti Dolini. Nad njo tri nova stanovanjska poslopja s 36 trisobnimi stanovanji

vedno več delovne sile iz svoje ruralne okolice. Po nekaterih okoliških vaseh v tem desetletju število prebivalcev celo upada. Tržič ima v letu 1900 2626 prebivalcev,⁸⁹ torej 527 več kot pred desetimi leti. Zdi se, da so se začeli priseljevati v Tržič okoliški delovni ljudje, kajti v tem desetletju se zniža število prebivalcev na Bistrici, pri Sv. Ani, na Brezjah, na Hudem, v Zgornjih Dupljah, v Žiganji vasi, na Zgornjem Vetrnem, v Novakih, Retnjah in Zadrugi. Deloma je temu dejstvu morda že vzrok izseljevanje v tujino, še bolj pa je verjetno to

⁸⁸ Specijalni repertorij krajev na Kranjskem. Na novo predelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. decembra 1890. Na svitlo dala c. kr. statistična komisija. Dunaj 1894.

⁸⁹ Leksikon občin za Kranjsko. Izdelan po rezultatih popisa ljudstva dne 31. grudna 1900. Izdala centr. stat. komisija. Dunaj 1905.

beg z zemlje v industrijo, ki je v tem času v Trziču že dokaj razvita. V imenovanem desetletju sezidajo v Trziču deset novih zgradb, tako da šteje mesto v letu 1900 206 hiš.

V desetletju 1900—1910 Trzič sam glede na število prebivalcev ne raste, pač pa se poveča število hiš za nadaljnjih 17 zgradb na 225 poslopij. Poleg tega zraste v teh desetih letih še na Bistrici dvanajst stavb, tako da ima Bistrica leta 1910 46 zgradb in predstavlja to desetletje največji dotedanji razvoj Bistrice. Dočim se število prebivalcev v Trziču v tem času skoro ne premakne (od 2626 leta 1900 na 2628 v letu 1910), močno porasteta Bistrica (od 185 prebivalcev na 318) in Pristava (od 128 na 182).⁹⁰ Tudi večina drugih naselij v okolici raste, še naprej pa upada število prebivalcev pri Sv. Ani, dočim se v občini Sv. Katarina znatno zveča (od 698 na 803).

V času od 1910 do 1921 se število prebivalcev Trziča dvigne na 2900 (za 272 več), pa tudi Bistrica in Pristava beležita znaten porast (Bistrica od 318 na 450, Pristava od 182 na 236).

V letu 1931⁹¹ ima Trzič 3244 prebivalcev, torej je v desetih letih pridobil 344 ljudi. Hiš je sedaj v Trziču 266.⁹² Tudi vse druge naselbine v okolici Trziča se v tem desetletju znatno zvečajo, še najbolj Bistrica (za 148 prebivalcev) in Pristava (za 94 prebivalcev).⁹³ Ta razvoj je razumljiv, saj je to čas, ko tržiška industrija dobro uspeva, ko se ji je na široko odprlo tržišče širom Jugoslavije in tržiške tovarne, zlasti predilnica in tkalnica zalagajo s svojim blagom jugovzhodno ležeče, manj industrijske pokrajine Jugoslavije. Številka iz leta 1931 pa ne smemo enostavno primerjati z današnjimi, kajti v letu 1931 Bistrica še ni spadala k Trziču in tudi del vasi Pristave in Sv. Ane, ki sedaj pripada Trziču, je v letu 1931 bil še izven mestnega področja. Če bi izvršili potrebno popravo, tako da Bistrico in dela omenjenih dveh vasi prištejemo k mestu, se izkaže, da je Trzič današnjega obsega že v letu 1931 štel 4113 prebivalcev (3244 v Trziču samem, 598 na Bistrici, 271 prebivalcev tistega dela Ljubljanske in Ljubeljske ceste, ki je leta 1931 pripadal še Pristavi oziroma Sv. Ani).

Od leta 1931 do 1941 Trzič še vedno raste. Demografska statistika statističnega urada Slovenije računa, da je živelo v Trziču samem leta 1941 3776 prebivalcev.

Tudi za okoliške vasi pomeni to desetletje porast, ki je ponekod dokaj večji od prirodnega prirastka in ustavi se celo odtok od Sv. Ane,

⁹⁰ Spezialortsrepertorium von Krain. Na podlagi štetja prebivalstva z dne 31. decembra 1910. Wien 1919.

⁹¹ Rečnik mesta. Po zvaničnim podacima min. unutr. dela sestavilo i izdalo izdavačko preduzeće Nar. prosveta. Beograd 1925.

⁹² Definitivni rezultati popisa prebivalstva 31. marca 1931. Beograd 1937, 1938. Sarajevo 1940.

⁹³ Splošni pregled Dravske banovine. Glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939. Ljubljana 1939.

ki je bil znaten vse do leta 1931. V desetletju 1931 do 1941 pa se poveča število Šentančanov⁹⁴ za 102, to je za 17 %.

V času narodnoosvobodilne vojne se tudi Tržičani v veliki meri vključujejo v vrste borcev za svobodo, mnogi so bili izseljeni v Srbijo, mnogi v taborišča, dokaj jih je vojna razmetala širom po Evropi. Po osvoboditvi se začno Tržičani vračati nazaj domov, kot je razvidno iz knjige prijav in odjav, ki se začne v Tržiču voditi s 1. julijem 1945.

V drugi polovici leta 1945 se v Tržiču prijavi 825 ljudi, odjavi pa le 238, torej v teh šestih mesecih naraste število prebivalcev Tržiča za 587. Od tega jih je v Tržiču in okolici rojenih 312. Samo v juliju, avgustu in septembru se vrne v Tržič 242 ljudi, rojenih v Tržiču in njegovi okolici.

V letu 1946 se sicer še priseljujejo domačini, a že v manjši meri. Pač pa zasledimo v prijavnih knjigi obilo Prekmurcev, ki prihajajo v glavnem kot sezonski delavci. To leto se namreč začne graditi v Tržiču nova cesta, ki jo terja vse bolj naraščajoči promet iz Doline in Podkošutnika. Po gozdovih prostrane občine Sv. Katarine se v tem času seka obilo lesa, ki ga številni kamioni in vozniki prevažajo skozi Tržič proti kolodvoru. Ozke tržiške ulice niso sposobne za tak promet in treba je zgraditi čimprej novo cesto vzdolž levega brega Bistrice. Delavci prihajajo tudi iz Prekmurja, iz okolice Doliča in Vidoncev. Mnogi se na zimo vračajo domov, mnogi pa ostanejo v Tržiču in se tu stalno naselijo. V tem letu beleži knjiga 1086 prijav in 750 odjav, a v tej številki so všteti tudi novorojeni in umrli, kar pa ni posebej zabeleženo in jih zato ne moremo ločiti od ostalih. Docela napačno bi bilo misliti, da so v teh prvih povojnih letih prihajali v Tržič le prekmurski gradbeni delavci. Vse tržiške tovarne iščejo delovno silo ne samo v neposredni tržiški okolici, marveč povsod po Sloveniji in tudi izven nje. Predilnica dela ta leta v treh izmenah, stroji tečejo noč in dan vse do 1. januarja 1952 in delavci, zlasti še tekstilne delavke, prihajajo v Tržič od vsepovsod.

V letu 1947 se začno graditi štiri velika stanovanjska poslopja. Dne 4. marca 1947 ima Tržič 4576 prebivalcev. V tem letu se prijavi 1223 ljudi, od tega 652 delavcev, 1049 jih je rojenih izven Tržiča in njegove okolice. Odjavi se jih med letom 922, prirastek torej znaša 301.

Ob ljudskem štetju 15. marca 1948 živi v Tržiču 4857 prebivalcev, od tega v Tržiču samem 3551, na Bistrici 897, v tistem delu Pristave, ki je priključen k Tržiču, 166 in skrajni spodnji del bivše Sv. Ane ima 243 prebivalcev. Če primerjamo to številko z zadnjim ljudskim štetjem v letu 1931, vidimo, da se je Tržič v obdobju 1931—1948 povečal od 4113 na 4857, to je za 744 prebivalcev.

V vsem letu 1948 je vpisanih v Tržiču 1261 prijav (od tega 673 delavcev, le 129 prijavljenih je rojenih v Tržiču oziroma njegovi okolici)

⁹⁴ Za naselje je v rabi ime Sv. Ana, prebivalcu tega naselja pa pravi ljudska govornica Šentančan.

in 982 odjav, torej bi znašal prirastek 279. Vidimo, da prirastek počasi upada. Leta 1948 ima Tržič največ prebivalcev, v letu 1949 začne število počasi upadati in se do konca 1950 zniža na 4766. Že v letu 1949 se prijavi v Tržiču le 607 oseb, od tega je 118 novorojenčkov, odjavi se jih 600, od tega jih je 51 umrlih. Po tem sodeč bi torej ob koncu leta 1949 bilo število Tržičanov isto kot pred letom dni, vendar je treba vedeti, da število odjav ni enako številu tistih, ki so se odselili. (Delavec, ki je odhajal domov in ni računal več na živilsko karto, tudi ni smatral vedno za potrebno, da bi se odjavil.)

V letu 1950 se število prijav in odjav ponovno zniža. V tem letu je prijavljenih le 446 oseb, med njimi je 135 tržiških novorojenčkov in preko 50 Makedoncev, ki so prišli povečini iz Štipa na prakso v predilnico in tkalnico. Odjav je v tem letu 405, med njimi je 59 umrlih. Če bi torej od prijavljenih odšteli novorojenčke in od odjavljenih umrle, bi v tem letu število odjav že prekosilo število prijav (odjav 346, prijav 311).

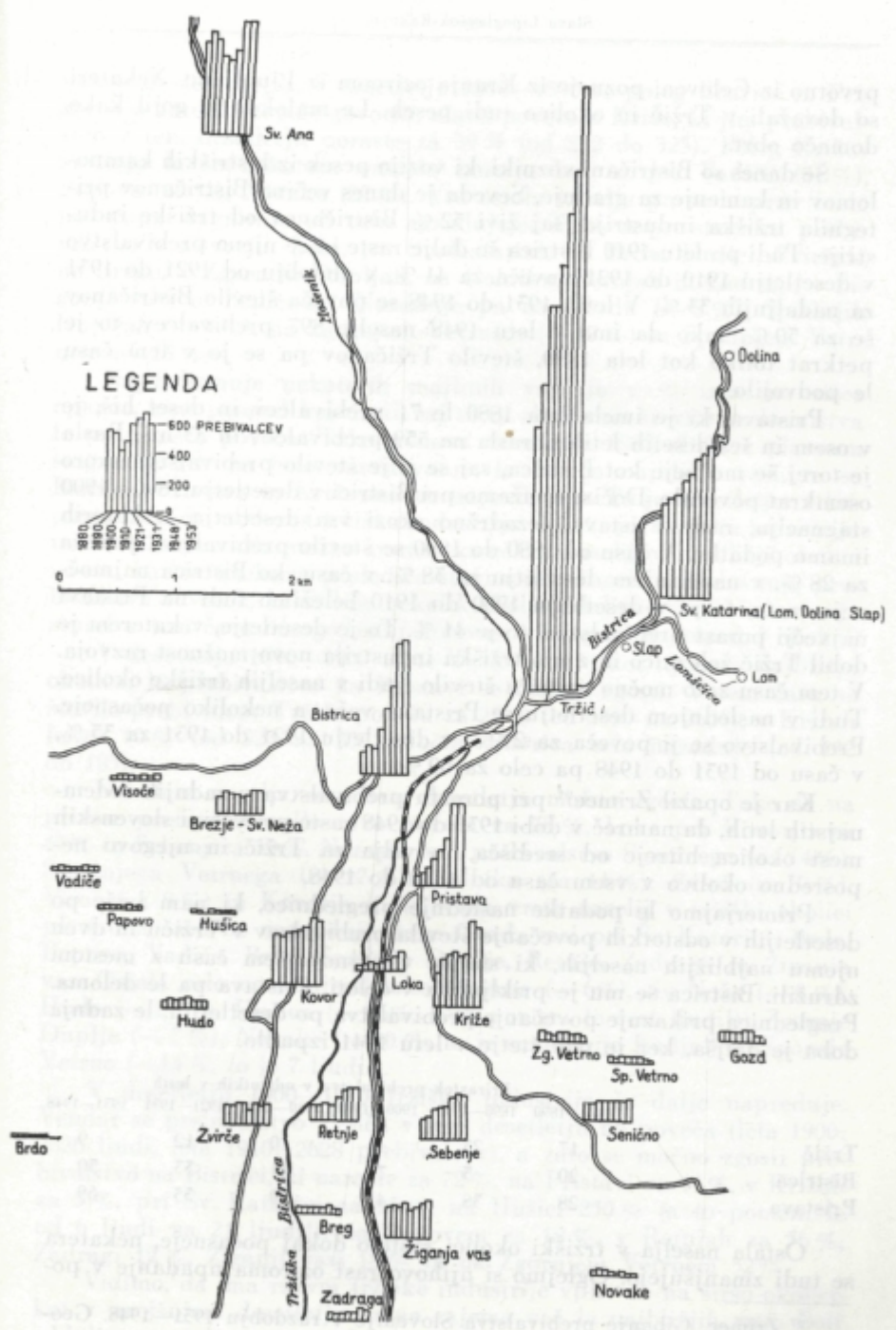
V letu 1951 se odselijo iz Tržiča Makedonci, ki so bili tu le začasno, in tudi število delavcev in nameščencev začne upadati, tako da se giblje število Tržičanov okoli 4700. Ob ljudskem štetju v letu 1953 ima Tržič z Bistrico 5044 prebivalcev.

Jugozahodno od Tržiča ležeča vas Bistrica je danes postala že sestavni del mesta. Naselje je zelo staro, omenja se že v 11. stoletju. Več stoletij je bila majhna vas, ki je v letu 1754 imela 10 gruntarjev, 8 kajzarjev in štiri gostače.⁹⁵ Še leta 1816 je bilo na Bistrici le 21 hiš s 126 prebivalci. Ob ljudskem štetju v letu 1880 ima Bistrica 27 hiš in 161 prebivalcev. V naslednjem desetletju poraste število Bistričanov za 20 %, ⁹⁶ v desetletju 1890—1900, ko Tržič najmočneje raste, saj se prebivalstvo v njem poveča za 25 %, se prebivalstvo Bistrice zmanjša za 5 %. V letu 1900 ima Bistrica že 34 hiš s 185 prebivalci, dočim jih je v letu 1890 bilo 194. Po letu 1908, ko je stekla tržiška železnica, začne tudi Bistrica hitro rasti in ima leta 1910 že 46 hiš s 318 prebivalci. Tako je prebivalstvo v desetih letih poraslo za 72 %. Dočim v tem desetletju število prebivalcev v Tržiču stagnira, močno porastejo naselja v njegovi okolici in med njimi v največji meri Bistrica.

Dočim so se prvotno Bistričani ukvarjali predvsem s poljedelstvom, so se kasneje vedno bolj pečali tudi z drugim delom. Ko les ni imel dosti cene, so žgali oglje in apno. Sčasoma so si nabavili več vozne živine in so začeli vozariti. Oglje so vozili na Javornik in celo v Bohinj, nazaj pa so vozili grodelj tržiškim fužinam.⁹⁵ Nekateri so prevažali živila in trgovali z njimi zlasti v Celovec. Pozneje so nekateri Bistričani tržiškim trgovcem in branjevcem dovažali blago,

⁹⁵ Kragl, o. c., str. 85.

⁹⁶ Priložena karta prikazuje rast prebivalstva v Tržiču in okoliških naseljih s stolpci, ki ponazorujejo absolutno število prebivalstva, v besedilu pa prikazujem rast oziroma upadek naselij v odstotkih.

Rast prebivalstva v Trziču in okoliških naseljih v posameznih obdobjih

prvotno iz Celovca, pozneje iz Kranja oziroma iz Ljubljane. Nekateri so dovažali v Tržič in okolico tudi pesek. Le malokdo je gojil kako domačo obrt.

Še danes so Bistričani vozniki, ki vozijo pesek iz bistriških kamnolomov in kamenje za gradnje. Seveda je danes večino Bistričanov pritegnila tržiška industrija, saj živi 52 % Bistričanov od tržiške industrije. Tudi po letu 1910 Bistrica še dalje raste in se njeno prebivalstvo v desetletju 1910 do 1921 poveča za 41 %, v obdobju od 1921 do 1931 za nadaljnjih 33 %. V letih 1931 do 1948 se poveča število Bistričanov še za 50 %, tako da ima v letu 1948 naselje 897 prebivalcev, to je petkrat toliko kot leta 1880, število Tržičanov pa se je v tem času le podvojilo.

Pristava, ki je imela leta 1880 le 71 prebivalcev in deset hiš, je v osem in šestdesetih letih narasla na 559 prebivalcev in 33 hiš. Rasla je torej še močnejše kot Bistrica, saj se ji je število prebivalstva skoro osemkrat povečalo. Dočim opazamo pri Bistrici v desetletju 1890—1900 stagnacijo, raste Pristava nezadržno skozi vsa desetletja, o katerih imamo podatke. V času od 1880 do 1890 se število prebivalstva poveča za 28 %, v naslednjem desetletju za 38 %, v času, ko Bistrica najmočnejše raste, to je v desetletju 1900 do 1910 beležimo tudi na Pristavi največji porast prebivalstva, to je 41 %. To je desetletje, v katerem je dobil Tržič železnico in z njo tržiška industrija novo možnost razvoja. V tem času zato močno narašča število ljudi v naseljih tržiške okolice. Tudi v naslednjem desetletju se Pristava veča, a nekoliko počasneje. Prebivalstvo se ji poveča za 29 %, v desetletju 1921 do 1931 za 35 %, v času od 1931 do 1948 pa celo za 69 %.

Kar je opazil Zrimec⁹⁷ pri porastu prebivalstva v zadnjih sedemnajstih letih, da namreč v dobi 1931 do 1948 raste pri večini slovenskih mest okolica hitreje od središča, to velja za Tržič in njegovo neposredno okolico v vsem času od 1880 do 1948.

Primerjajmo le podatke naslednje preglednice, ki nam kaže po desetletjih v odstotkih povečanje števila prebivalcev v Tržiču in dveh njemu najbližjih naseljih, ki sta se v najnovejšem času z mestom združili. Bistrica se mu je priključila v celoti, Pristava pa le deloma. Preglednica prikazuje povečanje prebivalstva po desetletjih, le zadnja doba je daljša, ker je pač štetje v letu 1941 izpadlo.

Prirastek prebivalstva v odstotkih v letih
1880—1890 1890—1900 1900—1910 1910—1921 1921—1931 1931—1948

Tržič	17	25	—	10	12	9
Bistrica	20	5	72	41	33	50
Pristava	28	38	41	29	35	69

Ostala naselja v tržiški okolici rastejo dokaj počasneje, nekatera se tudi zmanjšujejo. Oglejmo si njihovo rast oziroma upadanje v po-

⁹⁷ Zrimec, Gibanje prebivalstva Slovenije v razdobju 1931—1948. Geografski vestnik XXII, str. 75—76.

sameznih desetletjih. V desetletju 1880—1890 se poleg Bistrice in Pristave, o katerih smo že govorili, zlasti povečajo Križe, ki jim prebivalstvo v tem desetletju poraste za 39 % (od 232 do 323). Poleg Križev zrastejo le še nekatera manjša naselja kot n. pr. Vadiče (51 %), Popovo (29 %), Novake (22 %). Vsa ostala naselja pa se le prav malo povečajo, stagnirajo ali celo nazadujejo. Tako n. pr. stagnira prebivalstvo v Kovorju, Loki, pri Sv. Katarini, na Brdu, Hušici, Žvirčah, na Bregu, v Zgornjih Dupljah, na Golniku, Retnjah in Zadrugi, v Žiganji vasi in Seničnem. Nazaduje pa na Gozdu (—8 %), Spodnjih Dupljah (—9 %), na Zgornjem Vetrnem (—17 %) in Spodnjem Vetrnem (—13 %).

Napredovanje nekaterih majhnih vasi je v % izraženo sicer opazno, a ne pomeni kaj dosti, saj se tu absolutno število prebivalstva le prav malo poveča. Tako pomeni desetletje 1880—1890 v glavnem stagnacijo ali pa celo nazadovanje, le Tržiču najbližje vasi, to so Bistrica, Pristava in Križe močno napredujejo. To je desetletje, v katerem nastaja moderna tržiška industrija. Videti je, da je ta industrija povzročila prvotno močan porast kmečkih naselij v najbližji okolici mesta, kar je imelo za posledico stagnacijo ali celo nazadovanje prebivalstva v vaseh, ki so bile nekoliko bolj oddaljene. Tržič sam pa je zrasel v tem času mnogo manj kot vasi v njegovi neposredni okolici.

V desetletju 1890—1900 raste Tržič hitreje kot njegova najbližja okolica, le prebivalstvo na Pristavi se močno zgosti. V tem času se število prebivalcev Tržiča poveča za 25 % (od 2099 na 2626), v Križah le za 10 % (od 323 na 357), dočim Bistrica celo nazaduje (od 192 do 185).

Nekatera naselja se v tem desetletju močno zgoste. Tako se na primer prebivalstvo Pristave poveča za 38 %, Loke pri Kovorju za 45 % in Sebenj za 32 %. Naraste tudi prebivalstvo Seničnega (za 14 %), Spodnjega Vetrnega (za 17 %), Golnika (za 11 %), Žvirč (za 9 %), Visoč (za 8 %) in Kovorja (6 %). Cela vrsta naselij v tržiški okolici pa v tem času ne napreduje, tako Gozd, vasi pri Sv. Katarini, Brdo, Popovo, Vadiče, Breg, Spodnje Duplje, Retnje, Zadruga in Žiganja vas. Ostala celo nazadujejo, tako Sv. Ana (—6 %), Sv. Neža (—8 %), Hudo (—11 %), Hušica (—46 %, a to pomeni le šest ljudi!) Zgornje Duplje (—7 %), Novake (—10 %, to je samo trije ljudje!) in Zgornje Vetrno (—14 %, to je 7 ljudi!).

V desetletju 1900—1910 tržiška industrija še dalje napreduje. Vendar se prebivalstvo Tržiča v tem desetletju ne poveča (leta 1900: 2626 ljudi, leta 1910: 2628 prebivalcev), a zato se močno zgosti prebivalstvo na Bistrici, ki naraste za 72 %, na Pristavi za 41 %, v Križah za 5 %, pri Sv. Katarini za 15 %, na Hušici 250 % (a to pomeni le od 6 ljudi na 21 ljudi!), na Popovem za 18 %, v Retnjah za 56 %, Zadrugi 12 %, Žiganji vasi 18 % in na Zgornjem Vetrnem 52 %.

Vidimo, da ima razvoj tržiške industrije vpliv že na širšo okolico kot v prejšnjem desetletju in ne zajema več le najbližjih vasi. Bolj oddaljena naselja pa nazadujejo. Tržiška industrija jim že odteguje

prebivalstvo. Tako nazaduje Sv. Ana še bolj občutno kot v prejšnjem desetletju (za — 18 %), Brdo (za — 28 %), Vadiče nazadujejo za 24 %, Visoče za 12 %, Novake za 30 % (le 9 ljudi!), Spodnje Duplje za — 8 %. Stagnacijo prebivalstva opazujemo razen v Tržiču še v Gozdu, na Loki pri Kovorju, pri Sv. Neži, v Žvirčah, na Bregu, v Zgornjih Dupljah, v Sebenjah in Seničnem.

Desetletje 1910—1921 obsega pravzaprav tri dobe razvoja: prva štiri leta obsegajo dobo, ki pomeni še gospodarski razvoj, naslednja štiri leta prve svetovne vojne gospodarski zastoj, v času od 1918 do 1921 pa se v novi državi začena tudi za Tržič nov razvoj. Seveda ne moremo posameznih dob ločiti in tako tudi ne slediti razvoju oziroma zastanku v njih.

V celoti pa pomeni razdobje teh enajstih let za Tržič sam še kar napredovanje (prirastek prebivalstva 10 %), za njegovo neposredno okolico pa še večje naraščanje prebivalstva. Bistrica se poveča za 41 %, na Pristavi se poveča število prebivalstva za 29 %, v Retnjah za 15 %, v Gozdu za 16 %, v Kovorju za 9 %, priraste pa tudi v Spodnjih Dupljah (21 %) in na Golniku (27 %).

Nazadujejo pa Križe (— 8 %), Sv. Ana (— 5 %), Sv. Neža (— 10 %), Popovo (— 23 %, to je 6 ljudi), Žvirče (— 36 %), Vadiče (— 23 %), Visoče (— 13 %), Zgornje Duplje (— 19 %), Novake (— 29 %), Žiganja vas (— 14 %), Zgornje Vetrno (— 16 %), Spodnje Vetrno (— 6 %).

Stagnacijo prebivalstva pa opazimo v Seničnem, Sebenjah, Zadrugi, na Bregu, v Hušici, na Brdu, Loki pri Kovorju, pri Sv. Katarini. Tako pomeni prva svetovna vojna tudi za tržiško okolico tolikšno nazadovanje v pretežni večini vasi, da je tudi morebitno napredovanje v letih neposredno pred njo in po njej ne zabriše.

Porast tržiške industrije po prvi svetovni vojni, posebno povečanje predilnice, se pozna ne le Tržiču, marveč tudi vsej njegovi okolici. V Tržiču samem se število prebivalstva v desetletju 1921—1931 poveča za 12 %, v Bistrici za 33 %, v Pristavi za 35 %, na Loki pri Kovorju za 40 %, pri Sv. Katarini za 16 %, pri Sv. Ani za 15 % (vse dotlej od leta 1890 je tu prebivalstvo nazadovalo), pri Sv. Neži za 11 %, na Popovem za 30 %, v Žvirčah za 57 %, v Vadičah za 56 %, Visočah za 17 %, na Bregu za 38 %, v Zgornjih Dupljah za 53 %, Novakih 46 %, Retnjah 13 %, Zadrugi 29 %, Sebenjah 24 %, Žiganji vasi 17 %, Seničnem 12 %, Spodnjem Vetrnem 6 %. Stagnacijo prebivalstva opazimo le na Zgornjem Vetrnem, Spodnjih Dupljah, Hušici, na Brdu, v Gozdu in Kovorju, nazadovanje pa le na Hudem (od 70 na 57 prebivalcev, to je — 19 %).

V nasprotju s prejšnjim desetletjem, ko prebivalstvo tržiške okolice v glavnem nazaduje, pomeni desetletje 1921—1931 porast prebivalstva v vsej okolici.

Čas od leta 1931 pa do naslednjega štetja v letu 1948 bi mogli spet razdeliti na tri dele: dobo od 1931 do 1941, ki pomeni vendar še gospodarski razvoj mesta, dobo narodnoosvobodilne vojne in socialne revolucije od 1941 do 1945, ki tudi za Tržič in njegovo okolico pomeni

ne le zastoj, marveč je število prebivalstva v tem času celo upadalo, in dobo treh let po osvoboditvi, ko je začela tržiška industrija spet obratovati v vsem obsegu in še dokaj več kot pred vojno. V tem času začne tržiška industrija pritegovati delovno silo ne le iz svoje okolice, marveč tudi iz ostalih slovenskih pokrajin in celo iz vseh drugih jugoslovanskih republik. Zal spet teh treh tako različnih obdobjih ne moremo ločiti, ker imamo podatke na razpolago le za dobo 1931 in nato za leto 1948. Tako ne moremo prikazati niti rasti v letih 1931—1941 niti zastoja in upadanja v letih narodnoosvobodilne vojne, niti ogromnega porasta v prvih letih po osvoboditvi.

Tržič je v obdobju 1931—1948 glede na število prebivalstva napredoval za 9 %, dokaj bolj je naraslo prebivalstvo na Bistrici, namreč za 50 %, še bolj pa na Pristavi, kjer se je povečalo celo za 69 %. Tudi v Križah je prirastek zelo visok, znaša namreč 63 %, vendar ta prirastek ne predstavlja urbanizacije naselja, pač pa se je v tem času priselila v Križe ustanova in se je tako zvečalo število prebivalstva. Ko se ta ustanova spet odseli, je prirastek spet nižji in znaša za dobo 1931—1951 le 30 %. Močno se poveča tudi Loka pri Kovorju, kjer je v letih po drugi svetovni vojni nastalo precej novih delavskih hišic. Tu se je število prebivalstva povečalo za 44 %. Raste še dalje tako, da znaša prirastek za čas 1931—1951 celo 68 %. Močno se pomnoži tudi prebivalstvo pri Sv. Ani, kjer je cela desetletja nazadovalo. V obdobju 1931—1948 namreč priraste za 37 %. Zdi se, da je vendar izseljevanje od Sv. Ane bilo v času 1890—1921 tisti faktor, ki je povzročal v tej gorski vasi neprestano upadanje prebivalstva, kajti že v letih 1921 do 1931 začne tudi tu prebivalstvo naraščati in ko izseljevanje po letu 1931 poneha, začne vas Sv. Ana rasti, zlasti pa poraste v prvih letih po osvoboditvi, ko doživi Tržič živahen industrijski razvoj. V letih 1948—1951 pa spet nazaduje in šteje leta 1951 le 548 prebivalcev, dočim jih je ob času ljudskega štetja v letu 1948 imela še 570 (68 %), ob ljudskem štetju v letu 1953 se pa spet dvigne na 582.

Od ostalih naselij priraste prebivalstvo le še v Kovorju (za 18 %), pri Sv. Neži — Brezje (za 12 %), v Dupljah (za 13 %), v Sebenjah (za 12 %) in v Žiganji vasi (za 8 %). Za večino naselij tržiške okolice pa pomeni doba od 1931 do 1948 čas nazadovanja oziroma vsaj stagnacije. Značilno je, da se je povečalo prebivalstvo v večjih vaseh okoli Tržiča, manjše vasi in zaselki pa so nazadovali. Tako nazaduje Gozd (—29 %), Brdo (—59 %), Hušica (—42 %), Popovo (—27 %), Žvirče (—11 %), Vadiče (—24 %), Visoče (—6 %), Breg (—35 %), Novake (—3 %), Zadruga (—14 %), Senično (—6 %), Spodnje Vetrno (—14 %). To so vasi, ki so odmaknjene od večjih prometnih potov, le Žvirče, Visoče, Zadruga in Senično leže ob večjih cestah. Stagnacijo opazujemo na Zgornjem Vetrnem, Retnjah, Hudem in pri Sv. Katarini.

Značilno za rast Tržiča in okoliških naselij v času od 1880 do 1948 je, da mesto samo ni napredovalo v tolikšni meri kot vasi v njegovi okolici in od teh najbolj tiste, ki so bile mestu najbližje, od ostalih pa večje, dočim manjše nazadujejo (v obdobju 1880—1948 nazaduje Brdo

od 16 ljudi na 5, Hudo od 56 na 53, Hušica od 15 na 11, Žvirče od 152 na 127, Breg od 59 na 53, Novake od 27 na 17, Zgornje Vetrno od 61 na 53, Spodnje Vetrno od 53 na 43, Gozd od 67 na 52) ali vsaj stagnirajo (Popovo, Vadiče, Visočce). Od večjih vasi pa je v času od 1880 do 1948 nazadovala le Sv. Ana, ki je leta 1880 imela še 646 prebivalcev, 1890 celo 709 in je odtlej vsa leta nazadovala, do 520 prebivalcev v letu 1921. Odtlej pa do 1948 se število Šentančanov dvigne celo na 813.

Opazamo torej, da gre razvoj v tej smeri, da se iz majhnih vasic in zaselkov selijo delavci v večje vasi ob robu mesta v večji meri kot v mesto samo. Mala naselja zato nazadujejo zaradi svoje odmaknjenosti in zatišne lege.

Gospodarsko sožitje Tržiča z okolico

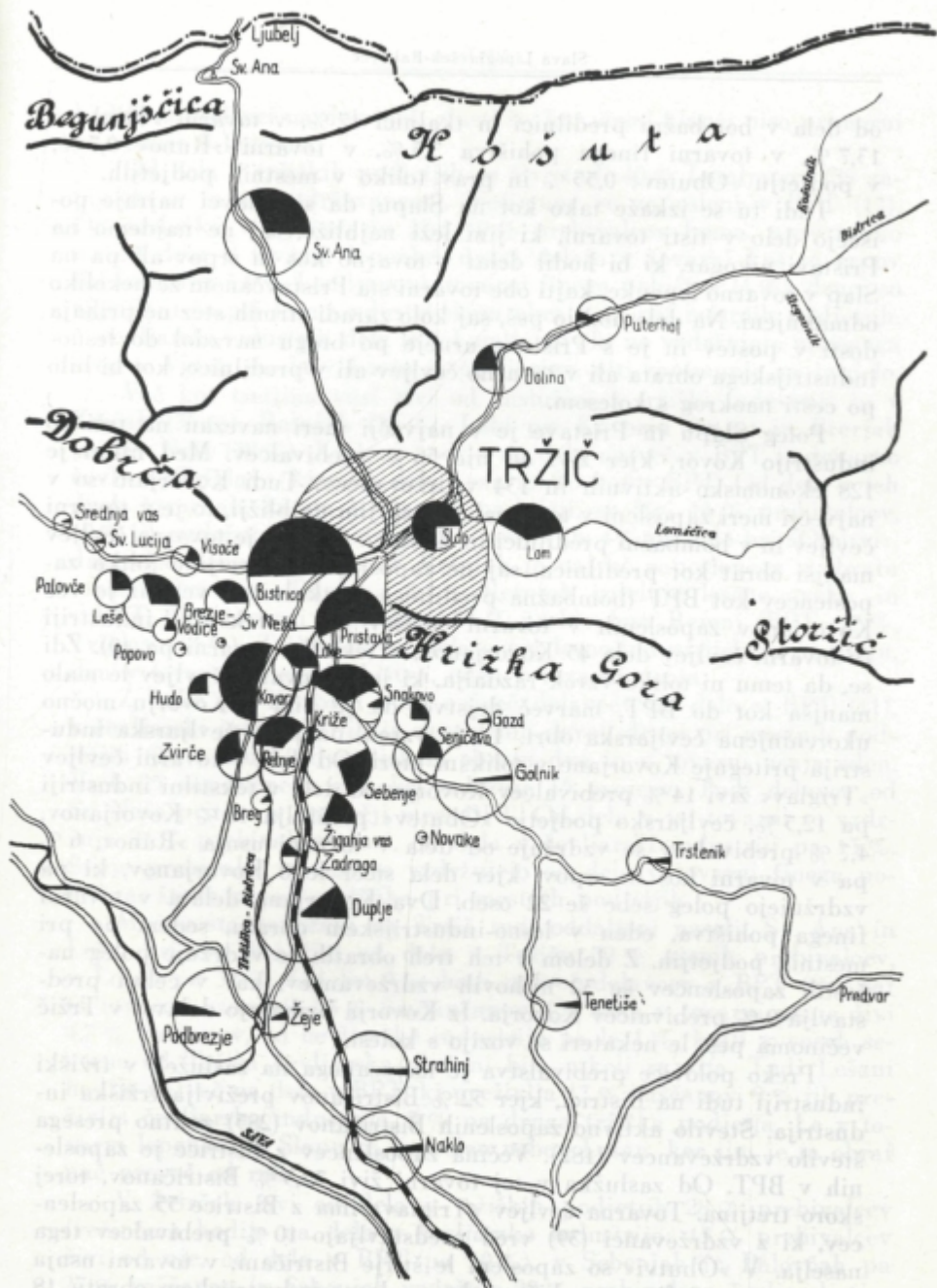
Od kod hodijo delavci na delo

Priložena karta prikazuje, iz katerih okoliških vasi hodijo vsak dan delavci na delo in kolikšen del vasi živi tržiška industrija in dejavnost. Krogi na karti so v razmerju s številom prebivalstva poedinih vasi, krožni izseki pa kažejo, koliki del prebivalstva vasi se vzdržuje z delom v tržiških podjetjih. Pri tem so upoštevani delavci in njihovi vzdrževanci pa tudi uslužbenci.*

V največji meri seveda živi od dela v tržiških podjetjih Tržič sam, namreč 68 % njegovih prebivalcev. Še v večji meri žive od dela v industriji prebivalci Slapu, vasi, ki leži nekoliko severovzhodno od mesta in kjer je tovarna lepenke. Tu se 76 %, to je 126 prebivalcev, preživlja z delom v podjetjih. Največ jih dela v tovarni lepenke, ki živi 61 % prebivalcev Slapu, 7,8 % jih preživlja delo v bombažni predilnici in tkalnici, 1,2 % v tovarni čevljev Triglav, 1,2 % v podjetju Obutev, 0,6 % v tovarni Runo, 3,6 % lesno-industrijski obrat in 0,6 % v mestnih podjetjih.

Tudi na Pristavi se več kot polovico prebivalcev vzdržuje z delom v tržiških podjetjih, namreč 58 %. Medtem ko na Slapu predstavljajo vzdrževanci le dve petini vseh tistih, ki jih preživlja delo v industriji, ostale tri petine pa so ekonomsko aktivne, je na Pristavi število delavcev skoraj enako številu vzdrževancev (113 del: 115 vzdrževancev). Prebivalce Pristave v največji meri vzdržuje lesno-industrijski obrat, ki jim je najbližji. Tu dela sicer manj delavcev kot v predilnici in tkalnici, a imajo več vzdrževancev. V predilnici in tkalnici dela 40 prebivalcev s Pristave, v tovarni čevljev »Triglav« 31 in v lesno-industrijskem obratu prav toliko. V celoti živi od dela v lesno-industrijskem obratu 22 % prebivalcev Pristave,

* Podatki o številu prebivalstva posameznih naselij so iz leta 1948, podatki o številu delavcev pa iz leta 1951.

Gospodarsko sožitje Tržiča z okolico

Temni krožni izseki pomenijo tisti del prebivalcev naselja, ki živi od dela v Tržiču

Popravi: namesto

Vodice = Vadiče; Seničevo = Senično; Predvor = Preddvor; Križka Gora = Kriška gora

od dela v bombažni predilnici in tkalnici 17 %, v tovarni »Triglav« 13,7 %, v tovarni finega pohištva 3,3 %, v tovarni »Runo« 0,7 %, v podjetju »Obutev« 0,55 % in prav toliko v mestnih podjetjih.

Tudi tu se izkaže tako kot na Slapu, da si delavci najraje poiščejo delo v tisti tovarni, ki jim leži najbliže, saj ne najdemo na Pristavi nikogar, ki bi hodil delat v tovarno kos in srpov ali pa na Slap v tovarno lepenke, kajti obe tovarni sta Pristavčanom že nekoliko odmaknjeni. Na delo hodijo peš, saj kolo zaradi strmih stez ne prihaja dosti v poštev in je s Pristave urneje po bregu navzdol do lesno-industrijskega obrata ali v tovarno čevljev ali v predilnico, kot bi bilo po cesti naokrog s kolesom.

Poleg Slapu in Pristave je v največji meri navezan na tržiško industrijo Kovor, kjer živi od nje 56 % prebivalcev. Med njimi je 128 ekonomsko aktivnih in 134 vzdrževancev. Tudi Kovorjani so v največji meri zaposleni v tovarnah, ki sta jim najbližji, to je v tovarni čevljev in v bombažni predilnici in tkalnici. Čeprav je tovarna čevljev manjši obrat kot predilnica, saj ne zaposluje niti tretjine toliko zaposlencev kot BPT (bombažna predilnica in tkalnica), vendar je več Kovorjanov zaposlenih v tovarni čevljev kot v tekstilni industriji (v tovarni čevljev dela 45 Kovorjanov, v tekstilni tovarni pa 40). Zdi se, da temu ni toliko vzrok razdalja, ki je do tovarne čevljev le malo manjša kot do BPT, marveč dejstvo, da je bila v Kovorju močno ukoreninjena čevljarska obrt. Tu je vzrok, da prav čevljarska industrija priteguje Kovorjane v tolikšni meri. Od dela v tovarni čevljev »Triglav« živi 14 % prebivalcev Kovorja, od dela v tekstilni industriji pa 12,5 %, čevljarsko podjetje »Obutev« preživlja 10 % Kovorjanov, 4,7 % prebivalcev se vzdržuje od dela v tovarni usnja »Runo«, 6 % pa v tovarni kos in srpov, kjer dela sicer le 6 Kovorjanov, ki pa vzdržujejo poleg sebe še 22 oseb. Dva Kovorjana delata v tovarni finega pohištva, eden v lesno-industrijskem obratu, sedem pa pri mestnih podjetjih. Z delom v teh treh obratih se vzdržuje poleg naštetih zaposlencev še 32 njihovih vzdrževancev, kar v celoti predstavlja 9 % prebivalcev Kovorja. Iz Kovorja prihajajo delavci v Trzič večinoma peš, le nekateri se vozijo s kolesi.

Preko polovice prebivalstva je navezanega na zaslužek v tržiški industriji tudi na Bistrici, kjer 52 % Bistričanov preživlja tržiška industrija. Število aktivno zaposlenih Bistričanov (285) znatno presega število vzdrževancev (182). Večina zaposlencev z Bistrice je zaposlenih v BPT. Od zaslužka v tej tovarni živi 32,5 % Bistričanov, torej skoro tretjina. Tovarna čevljev »Triglav« ima z Bistrice 55 zaposlencev, ki z vzdrževanci (39) vred predstavljajo 10 % prebivalcev tega naselja. V »Obutvi« so zaposleni le štirje Bistričani, v tovarni usnja dva, v tovarni finega pohištva dva, v lesno-industrijskem obratu 18 in pri mestnih podjetjih 21. Vsi našteti vzdržujejo 33 oseb. Tako živi od zaslužka pri »Obutvi« 1,4 % Bistričanov, v tovarni »Runo« 0,5 %, v tovarni finega pohištva 0,2 %, v lesno-industrijskem obratu 3 % in od dela v mestnih podjetjih 3,5 %. Ker je Bistrica prav blizu Trziča,

hodijo zaposleni na delo peš, zlasti še, ker strmi klanec niso primerni za vožnjo s kolesom.

Od dela v tržiških podjetjih se živi tudi 40 % Lomljanov (38 zaposlencev in 48 vzdrževancev). Večinoma so zaposleni v BPT (17). Od zaslužka v tej tovarni živi 10 % prebivalcev Loma, prav toliko pa od dela v tovarni lepenke, drugi delajo v tovarni kos in srpov (ki vzdržuje 5,6 % Lomljanov), tovarni finega pohištva (4 %), drugi so zaposleni še pri lesno-industrijskem obratu in pri mestnih podjetjih. V čevljarški industriji dela le 5 Lomljanov, ki ne vzdržujejo nobenega svojca. Videti je, da v Lomu ni čevljarjev, niti zanimanja za to delo.

Več kot tretjina vasi živi od zaslužka v tržiški industriji še v Križah (36 %), Retnjah (36 %), Loki pri Kovorju (38 %) in Brezjah pri Sv. Neži (38 %). Križani hodijo na delo največ v BPT in tovarno čevljev »Triglav«, kjer jih dela prav toliko kot v BPT. Od dela v teh dveh tovarnah, ki sta Križanom najbližji, se živi 16 % prebivalcev, 10 % jih vzdržuje delo pri mestnih podjetjih, 4 % pa delo pri »Obutvi«, druge pa druga podjetja. V Retnjah je največ zaposlencev v obratu tovarne čevljev »Triglav«, ki v Retnjah izdeluje lesene cveke, in v BPT. Obe tovarni vzdržujeta 31 % prebivalcev Retenj (BPT: 17 %, Triglav: 14 %). Trije delavci delajo pri lesno-industrijskem podjetju, dva v tovarni finega pohištva, eden v tovarni usnja.

Z Loke pri Kovorju hodi največ delavcev na delo v BPT (11), v čevljarški industriji jih je zaposlenih devet, drugi pri mestnih podjetjih (2), v lesno-industrijskem obratu dva in v tovarni usnja eden. Vseh 25 zaposlencev z Loke vzdržuje 15 svojcev. Tudi delavce od Sv. Neže priteza v največji meri BPT. Od dela v tej tovarni se vzdržuje 21 % prebivalcev vasi, od dela v čevljarški industriji pa 13 %. Štirje prebivalci te vasi se vzdržujejo od dela v tovarni finega pohištva, štirje pa od zaslužka pri mestnih podjetjih.

Močno sta navezani na Tržič tudi oddaljeni naselji Sv. Ana in Leše. Pri Sv. Ani živi od dela v Tržiču 32 % njenih prebivalcev, v Lešah pa 31 %. Od Sv. Ane hodi največ delavcev v BPT (68), saj ta tovarna vzdržuje 23 % Šentančanov. Od dela v tovarni usnja živi 4,7 % vaščanov, od čevljarške industrije pa le 1 %, kajti v vaseh severno od Tržiča čevljarška obrt ni bila nikoli razvita. Tudi Lešani hodijo največ na delo v BPT, ki preživlja 17 % vaščanov, 9 % jih preživlja čevljarška industrija, 5 % pa druga tržiška podjetja. Le v tovarni lepenke na Slapu ni zaposlen noben Lešan, ker jim je ta obrat pač preveč od rok.

V Žvirčah živi od dela v tržiških podjetjih 28 % prebivalcev (večinoma hodijo na delo v čevljarško industrijo: 15 % prebivalcev živi od nje, od dela v BPT pa 10 %), v Sebenjah in Palovčah pa 27 % vaščanov (v Sebenjah vzdržuje 20 % prebivalcev čevljarška industrija, tekstilna pa le 2,8 % vaščanov, v Palovčah pa je tekstilna industrija tista, ki preživlja 25 % prebivalcev).

Četrtnina vasi (26 %) živi od zaslužka v tržiških podjetjih na Vetrnem in na Hudem, 20 % pa v Žiganji vasi, Visočah in v Dolini;

19 % v Vadičah in 17 % v Seničnem, 11 % v Dupljah in Zadrugi. Druga naselja so manj navezana na Tržič, tako Hušica (9 %), Žeje (9 %), Snakovo (7 %), Novake (6 %). Še najmanj povezana s Tržičem so naselja: Huje (0,2 %), Golnik (1 %), Trstenik (1,8 %), Strahinj (1,5 %), Tenetiše (2 %), Gozd (2 %). Vzrok temu je seveda že velika oddaljenost, kar velja tudi za Naklo (3 % prebivalcev živi od dela v Tržiču), ki je seveda v večji meri navezano na delo v Kranju, Sv. Lucijo (5,7 %), Srednjo vas pri Begunjah (5,7 %), Podbrezje (4 %), Popovo (5 %) in Podkošutnik (6 %).

Iz teh oddaljenih vasi se nekateri delavci vozijo na delo s kolesom, le iz Dupelj in Podbrezja pa iz Žiganje vasi se vozijo z vlakom, in to zlasti tedaj, ko je zaradi vremenskih neprilik pot s kolesom otežkočena.

V celoti ima Tržič v svojih podjetjih 2734 zaposlencev: 2467 delavcev in 267 nameščencev. V Tržiču, na Bistrici in na Slapu stanuje 65,5 % zaposlencev, 34,5 % pa po okoliških naseljih.

Od kod se mesto oskrbuje z živili

Dobava mesa.⁸⁸ Glavni dobavitelji goveje živine za Tržič so kmetje v okolišu Cerkelj, Šenčurja, Smlednika, Preddvora pa tudi od Sv. Ane, iz Kovorja in Križev, torej v glavnem ves kranjski okraj razen področja bivšega škofjeloškega okraja. Govejo živino dobavljajo v glavnem kmetje, le deloma ekonomije in kmetijske obdelovalne zadruge.

V jesenskih mesecih konsumira Tržič dokaj koštrunov, ki jih nabavljajo na Jezerskem, v Kokri in Preddvoru. Iz tega mesa pripravljajo specifično jed, tržiške bržole.

Prašiče nakupujejo predvsem na Hrvaškem in v Vojvodini. Okoliški kmetje rede prašiče v glavnem le za lastne potrebe in prodajo le malokaterega.

Dobava zelenjave.⁸⁹ Z zelenjavo oskrbujejo Tržič trgovska podjetja in okoliški kmetje, ki prinašajo svoje pridelke na živilski trg. Pri tem je značilno, da iz vasi severno od mesta, to je iz Loma, Doline, Sv. Ane in Podkošutnika, ne prinašajo niti zelenjave niti živil na tržiški trg, ker je pač pridelek v teh vaseh prepichel. Tudi najbližja okolica, tako Bistrica in Pristava, ne pripomoreta nič pri oskrbi mesta z zelenjavo. V največji meri krijejo te potrebe kmetje iz Kovorja, ki med vsem letom oskrbujejo mesto s svojimi pridelki, sadikami in sadjem, zlasti spomladi s češnjami in jeseni z jabolki. Prve češnje prihajajo na tržiški trg, razen iz Kovorja še s Hudega, z Brezij pri Sv. Neži, pa tudi od Sv. Lucije in Srednje vasi pri Begunjah.

Pozimi je število vasi, ki prispevajo živila na tržiški trg, dokaj majhno, v drugih letnih časih pa se krog teh naselij močno razširi, saj prihaja spomladi dosti zelenjave z Golnika, iz Radovljice (vrtnar

⁸⁸ Podatki mestne klavnice v Tržiču.

⁸⁹ Opažanja tržnega nadzornika J. Bečana. Drugega vira ni.

pa tudi iz Gorič, Žiganje vasi, Sebenj, iz Dupelj in Strahinja. Iz Podbrezij se tržiški trg oskrbuje predvsem z borovnicami, jagodami in gobami, ki jih nudijo tamkajšnji prostrani gozdovi.

Iz Bitenj pri Kranju dovažajo v Tržič predvsem krompir in zeljnate glave, v manjši meri tudi drugo zelenjavo. S škofjeloškega hribovja pa prinašajo poleti dokaj jajc, surovega masla in perutnine. Tedaj oskrbujejo tržiški trg z jajci tudi Dolenjci in Belokranjci pa tudi Prekmurci. Iz Prekmurja prinašajo pozimi tudi suho meso.

Mleko je na tržiškem trgu le redkokdaj naprodaj. V vsem letu le okoli 50 litrov. Z mlekom se Tržič ne oskrbuje iz okoliških vasi, marveč iz okrajne mlekarne v Čirčičah pri Kranju, ki zbira mleko po vaseh okoli Kranja tja do Šenčurja, Podnarta, Predoselj. Le Kovorjani in poleti tudi Križani oddajajo mleko v to mlekarno, druge vasi tržiške okolice pa krijejo le svoje potrebe. Poleti, ko so pri Sv. Ani otroci na letovanju, je treba dovažati mleko tudi v to vas iz okrajne mlekarne.

Od kod se je naselilo mestno prebivalstvo

Pregled, od kod se je prebivalstvo doselilo v Tržič, je posnet po kartoteki mestnega občinskega odbora. Prebivalstvo, ki je v marcu 1951. leta prebivalo v kraju, sem razdelila po rojstnih krajih oziroma okrajih. Žal ta kartoteka o prebivalstvu ni popolna, ker niso na vseh kartonih označeni rojstni kraji in tudi število kartonov je manjše od števila prebivalcev. Na nekaterih listih je sicer označen kraj rojstva, ne pa tudi okraj, in ker je krajev z enakim imenom v Sloveniji več, ni vselej moč ugotoviti, od kod je doseljenec prišel. Nekateri teh primerov sem razvozlala z osebnimi stiki, vseh pa ni bilo mogoče. Tako se je posrečilo določiti rojstne kraje za 4718 prebivalcev Tržiča, kar je za 48 manj, kot je bilo tedaj ljudi v mestu. (Ob času ljudskega štetja v letu 1948 jih je 4857, v letu 1949 se giblje število prebivalstva od 4800 do 4887, v letu 1950 pade pod 4800 in začetka leta 1951 izkazuje mestni urad 4766 prebivalcev.)

Od teh 4718 prebivalcev Tržiča jih je bilo rojenih v Tržiču samem 1919, na Bistrici pa 327, torej skupno na ozemlju tedanje občine 2246, to je 47,6 % prebivalstva. Več kot polovica prebivalcev Tržiča je bila torej rojena izven mesta. Seveda iz tega še ne sledi, da so vsi drugi prebivalci priseljenci, kajti 1 % prebivalcev je bil rojen na Golniku, kjer je bil v letih okupacije urejen porodniški oddelek. Prav tako visoko število v Ljubljani rojenih (324 ali 6,8 % preb.) še ne pomeni, da se je doselilo v Tržič 324 Ljubljančanov, marveč, da je v tem številu res nekaj priseljenih Ljubljančanov, v ostalem pa, da so se tržiške matere pogosto zatekale v ljubljansko porodnišnico.

Če primerjamo Tržič z Ljubljano, za katero imamo obdelane podatke po štetju z dne 1. januarja 1928, bi mogli reči, da je bil Tržič v letu 1951 močnejše doselitveno središče kot Ljubljana v letu 1928, kajti tedaj je živelo v Ljubljani 49,8 % prebivalcev, ki so bili tudi

v Ljubljani rojeni,¹⁰⁰ v Trziču pa znaša ta odstotek za leto 1951 le 47,6 %. Če bi prišteli zraven še vse tiste Trzičane, ki so rojeni na Golniku, in polovico tistih, rojenih v Ljubljani, bi za 2 % presegli doselitveno privlačnost Ljubljane. Videti je, da je pač gospodarska sila Trziča prav močna, ko priteza toliko število izven mesta rojenih doseljencev.

V najbližji okolici Trziča to je v tistih naseljih, iz katerih priteza tržiška industrija in obrtna dejavnost svojo delovno silo, je rojenih 582 prebivalcev, to je 12,3 %. Naslednja razpredelnica nam kaže doseljevanje iz nekaterih okoliških vasi:

Rojstni kraj	Moški	Ženske	Skupaj
Križe	31	51	82
Sv. Ana	29	48	77
Sv. Katarina	36	76	112
Pristava	17	26	43
Kovor	20	20	40
Brezje pri Sv. Neži	15	9	22
Zvirče	8	11	19
Sebenje	5	14	19
Podbrezje	7	22	29
Leše	7	13	20
Duplje	8	14	22
Retnje	8	7	15
Žiganja vas	5	6	11
Vetrno	8	5	15
Skupaj	202	322	524
Ostali kraji neposredne okolice			58
Skupaj			582

Videti je, da je največ doseljencev s hribovitega sveta severno od Trziča, saj se je iz bivše občine Sv. Katarina doselilo v Trzič 112 tam rojenih prebivalcev, od Sv. Ane pa 77. Pokaže se tudi, da je pri doseljevanju iz neposredne okolice imela močan vpliv tržiška tekstilna industrija, saj se je doselilo več žensk kot moških (322 ž. : 202 m.).

V kranjskem okraju je razen v Trziču in okolici rojenih še 342 prebivalcev, od tega v Škofji Loki in njeni okolici 95. Torej je v Trziču samem rojenih 47,6 % prebivalcev, v neposredni tržiški okolici 12,3 %, razen tega pa v ostalih naseljih kranjskega okraja še 7,2 %, tako da je v celoti v kranjskem okraju rojenih 67,1 % prebivalcev Trziča. Po statistiki iz leta 1948 je znašal ta odstotek nekoliko manj, namreč 65,5 %. Zdi se, da se je v teh treh letih (1948—1951) odselilo nekaj delavcev, nedomačinov.

¹⁰⁰ Leban, Doseljevanje v Ljubljano, Geografski vestnik XVIII, Ljubljana 1946, str. 62.

Od ostalih okrajev je poleg mesta Ljubljane, kjer je rojenih 6,8 % prebivalcev Tržiča in med njimi mnogo pravih Tržičanov, največ tržiških prebivalcev rojenih v radovljiškem okraju, namreč 4 %. Dokaj je tudi prebivalcev rojenih v okraju Ljubljana-okolica. Ti predstavljajo 3 % Tržičanov.

Precej se je priselilo v Tržič tudi Dolenjcev. Srečamo jih po vseh tržiških tovarnah, največ v predilnici pa tudi v tovarni čevljev in v pilarni. V novomeškem okraju je rojenih 2,7 % prebivalcev Tržiča, v krškem pa 1,5 %. Tudi Notranjci so dobro zastopani, tvorijo 1,7 % prebivalstva.

V okraju Murska Sobota je rojenih 1,2 % prebivalcev. Ti so po večini prišli v Tržič v letih 1946 do 1948 kot gradbeni delavci, ko so v Tržiču gradili novo cesto in nova stanovanjska poslopja. Mnogi izmed njih so po končanih gradbenih delih odšli na druga gradbišča, zlasti v Strnišče, zdaj Kidričevo pri Ptujju, mnogi pa so poiskali zaposlitev v Tržiču in se tu naselili.

Izmed ostalih slovenskih okrajev je po 1 % prebivalcev rojenih še v okrajih Tolmin, Nova Gorica in Trbovlje.

Od 4718 prebivalcev Tržiča je rojenih v okraju Kranj 3173 prebivalcev. (Od tega v Tržiču in na Bistrici 2246, v neposredni okolici Tržiča 582, v Škofji Loki in njeni okolici 98, v drugih krajih kranjskega okraja 247.)

V drugih okrajih LR Slovenije je rojenih 1295 prebivalcev Tržiča. Od tega v okraju Ljubljana-okolica 143, Ljubljana-mesto 324 (porodnišnica!), v okraju Radovljica 192, Novo mesto 119, Krško 72, Postojna 81, Murska Sobota 61, Tolmin 54, Nova Gorica 52, Trbovlje 43, Celje-okolica 38, Kočevje 27, Črnomelj 17, Ptuj 16, Šoštanj 13, Celjemesto 12, Maribor-okolica 8, Sežana 12, Ljutomer 6, Slovenjgradec 4, Maribor 1. Skupaj je torej rojenih v LR Sloveniji 4468 prebivalcev Tržiča, to je 94,7 %.

Izven LR Slovenije je rojenih 250 prebivalcev, in sicer: na Koroškem 39, v Trstu 18, na Hrvaškem 82, v Bosni in Hercegovini 14, prav toliko v Srbiji, v Črni gori 7 in v Makedoniji 2.

Razen tistih, ki so rojeni na Koroškem, se je v ostali Avstriji rodilo še 25 prebivalcev Tržiča. Med njimi je dokaj takih, ki so bili rojeni tam v času okupacije, ko so bili njihovi starši v Avstrijo službeno premeščeni, in manj takih, ki so se iz Avstrije priselili v Tržič. Koliko je teh in koliko onih, to iz kartoteke ni razvidno.

Razen tega so se nekateri prebivalci Tržiča rodili še na Češko-slovaškem (14), na Madžarskem (6), prav toliko v ZSSR in v Nemčiji, v Franciji (5), v Braziliji (5), v ZDA (3), v Italiji (2), na Poljskem (2).

TRŽIČ

Géographie de la ville

Slava Lipoglavšek-Rakovec

Résumé

Tržič est un des centres industriels les plus importants de Slovénie. Une grande voie de communication qui, par le col du Ljubelj, menait en Carinthie a provoqué sa naissance et son développement. La ville est resserrée entre les pentes abruptes des collines environnantes et elle s'étend le long de deux cours d'eau: Bistrica et Mošenik; grâce à leurs chutes, ils ont tous deux fourni la force motrice nécessaire aux vieilles industries — fonderies et tanneries — qui se sont installées sur leurs rives.

En 1492, Tržič devient bourg et c'est alors que commence le développement de son activité artisanale dont les branches principales sont: fonderie, tannerie, teinturerie, bonnetterie et cordonnerie.

A la fin du 19e et au commencement du 20e siècle, des entreprises industrielles modernes s'établissent à Tržič. Cette ville possède aujourd'hui une filature et tissage de coton, une manufacture de chaussures, une tannerie, une fabrique de faux et faucilles, une usine de carton de bois, une fabrique de beaux meubles, une entreprise industrielle du bois, une fabrique de limes et quelques autres entreprises de moindre importance.

La ville ne comprend pas d'élément rural; en 1951, on n'y compte en effet que 25 exploitations agricoles qui font vivre 90 personnes environ. La superficie cultivée, y compris les prairies, est à peine de 8 %; 65 % sont couverts de forêts et il y a 7 % de terre aride.

Aucune autre commune slovène n'a une densité de population égale à celle de Tržič. Jesenice, par exemple, qui est un grand centre d'industrie métallurgique, ne compte que 53 habitants à l'hectare de terre arable, alors que Tržič en compte 143.

En 1948, Tržič avait 4887 habitants répartis comme suit: ouvriers, 65 %; fonctionnaires et employés, 20 %; artisans et commerçants, 7 %; retraités, 3,5 % et ruraux vivant de l'agriculture, 2 %.

L'industrie de Tržič a attiré une partie appréciable de la population des environs; en effet, 34,5 % des ouvriers travaillant dans les entreprises de Tržič habitent les agglomérations des environs.

Même dans les anciennes communes des environs, l'élément paysan ne représente pas la moitié de la population. Dans toutes les agglomérations des environs de Tržič il y a un grand nombre d'ouvriers qui se rendent chaque jour à Tržič pour leur travail, la plupart à pied, quelques-uns à bicyclette (cette dernière ne peut être d'un usage courant à cause des fortes pentes) et les autres par le train. Parmi les agglomérations voisines qui sont le plus étroitement liées à Tržič, citons Pristava et Kovor; à Pristava, les 58 % de la population vivent des industries de Tržič et à Kovor 56 %. Au village de Lom, situé dans une haute vallée au nord-est de la ville, les 40 % de la population vivent du travail dans les usines de Tržič; à Loka près de Kovor ainsi qu'à Sv. Neža ce pourcentage est de 38 %; il atteint 36 % à Križe et Retnje et il est un peu plus bas dans les autres agglomérations.

Le centre de la ville est le Glavni trg (Place principale), vieille artère qui venant du Sud se dirige vers le Ljubelj et présente la même largeur pendant toute la traversée de la ville. Les maisons qui la bordent sont de type uniforme, à deux étages, étroitement serrées l'une contre l'autre.

Les maisons du quartier «Za Mošenikom» qui se pressent le long du ruisseau, des auges et au-dessus d'eux, sont également serrées l'une contre

l'autre. Dans la partie la plus ancienne de la ville, le quartier dit «Za virom», la place manque aussi entre les pentes abruptes de Kukovnica et la rive gauche de la Bistrica; les ruelles sont étroites et les maisons grimpent à l'aussaut de la pente, les unes au-dessus des autres.

En bordure de ce vieux quartier, une route livrée à la circulation en 1947 longe la rive gauche de la Bistrica et relie Tržič à Dolina. Au-dessus, s'élève le nouveau Tržič, trois grands blocs d'habitations modernes avec de confortables appartements de 3 pièces.

De 1880 à 1948, Tržič s'est développé à un rythme plus ralenti que ses environs immédiats; la population de Bistrica et de Pristava, p. ex., a augmenté beaucoup plus rapidement que celle de la ville même.

En 1952, quelques communes environnantes ont été rattachées à la commune de Tržič qui, au dernier recensement du 31 mars 1953, compte 10.169 habitants sur une superficie de 15.540 hectares. La moitié de la population de la commune vit à Tržič même et à Bistrica (5.044).

47,8 % des habitants sont nés dans la ville même ou ses alentours immédiats, 12,3 % sont venus des environs et les autres de diverses régions slovènes et yougoslaves.

Ces dernières années, Tržič est en train de devenir un centre touristique. Il possède d'ailleurs toutes les conditions requises pour cela; de magnifiques environs alpestres au pied du Storžič et des Karavanken, des terrains de ski sur la Zelenica où l'on peut encore en mai se livrer à ce sport, attirent de nombreux touristes du pays et de l'étranger.

VSEBINA

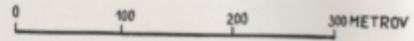
Položaj mesta	115
Podnebne prilike v Trziču	119
Ime in tolmačenje	122
Razvoj naselja in njegove gospodarske dejavnosti	123
Današnje stanje industrije in obrti v mestu	133
Površina tal po zemljiških kategorijah	145
Promet, oskrba mesta z vodo in električno energijo, tujski promet	146
Prosветna funkcija mesta	149
Poklicna statistika mesta in okolice	149
Starostna struktura mesta in okolice	155
Življenjski standard Trzičanov	156
Zunanja podoba mesta	159
A. Razvoj mestnega naselja	159
B. Današnja mestna pokrajina	160
Razvoj mestnega naselja po tločrtih	164
Razvoj mestne politične občine	165
Rast mesta in okoliških naselij	166
Gospodarsko sožitje Trziča z okolico	176
Odkod se mesto oskrbuje z živili	180
Odkod se je naselilo mestno prebivalstvo	181
Izvlček	184

Načrt TRŽIČA
iz l. 1951

LEGENDA

- 1 BOMBAŽNA PREDILNICA IN TKALNICA
- 2 TOVARNA OBUTVE „TRIGLAV“
- 3 MESTNA ČEVLJARNA „LJUBLJ“
- 4 TOVARNA USNJA „RUNO“
- 5 TOVARNA KOS IN SRPOV
- 6 TOVARNA KOS IN SRPOV
- 7 TOVARNA POHIŠTVA
- 8 LESNO INDUSTRIJSKI OBRAT
- 9 PILARNA

Načrt TRŽIČA
iz l. 1826

0 100 200 300 METROV

Načrt TRŽIČA
iz l. 1936

0 100 200 300 METROV